

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
TEFSİR ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HİTAP-MUHATAP İLİŞKİSİ BAKIMINDAN
KIYAME SÛRE TEFSİRİ

AYŞE YILMAZ

2501181505

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. MUHAMMED İSA YÜKSEK

İSTANBUL 2021

ÖZ
HİTAP- MUHATAB İLİŞKİSİ BAKIMINDAN KİYAME SURESİ
TEFSİRİ
AYŞE YILMAZ

Kur'an hitabının geçişliliğine dair yapılan çalışmaların azlığı tefsir literatüründe önemli bir eksiklik oluşturmaktadır. Çalışmada insana yönelik hitapların sıkça geçtiği Kıyame suresindeki hitaplar, hitabın geçişliliği bağlamında değerlendirilmektedir. Sebebi nüzul rivayetlerinin esas alınıp Kur'an hitabının o döneme hatta o dönemin belli insanlarına hasredilmesinin Kur'an'ın indiriliş amacına ve ruhuna uygun olmayışı sebepleriyle birlikte zikredilmektedir. Çalışma için önem arz eden hitap, tarihsellik, evrensellik gibi meseleler konu ekseninde kısaca ele alınmıştır. Suredeki hitapların, sure içi münasebet bakımından daha net anlaşılabilmesi için Kıyame suresine dair sure tefsiri çalışmasına da yer verilmiştir. Sureye dair hitaplar değerlendirilirken 16-19. ayetlerdeki hitaplar, cins olarak insana yapılan hitapların dışında özel olarak ele alınmıştır. Yapılan çalışma ile amaçlanan, evrensel niteliklere sahip olan Kur'an hitabının belli dönem veya topluluğa indirgenemeyeceğinin ortaya konulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Hitap, Evrensellik, Tarihsellik, Kıyâme Suresi, Sure Tefsiri.

ABSTRACT
SURAH AL-QIYAMAH IN TERMS OF THE RELATION
BETWEEN SPEECH-ADDRESSEE

AYŞE YILMAZ

The lack of studies on the transitionality of the Qur'anic speech constitutes a significant deficiency in the literature of tafsir (exegesis). In the study, the addressees in the Surah al-Qiyamah, where human-oriented addressees are frequently mentioned, are evaluated in the context of the transitionality of the speech. Based on the narrations of the asbab al-nuzul (occasions of the verses), it was mentioned that the addressee of the Qur'an belonged only to that period and even belonged to some people of that period, together with the reason that it is not suitable for the purpose and spirit of the Qur'an. Issues such as speech, historicity, and universality, which are important for the study, were briefly discussed on the scope of the subject. The study of the tafsir of Surah al- Qiyamah was included to make the addressees in the surah more clearly understood in terms of the interrelation between the verses in the surah. While evaluating the addressees about the Surah, the addressees in the verses 16-19 have been handled specifically, apart from the addressees made to humans as a gender. The aim of the study is to demonstrate that the speech of the Quran, which has universal qualities, cannot be reduced to a certain period or community.

Keywords: Speech, Universality, Historicity, Surah al-Qiyamah, Surah Exegesis.

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...

Bütün hamd ve senalar âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Bizleri yoktan var eden, düşünce ve idrak etmek yetisini veren ve ahir zaman peygamberine ümmet kılıp son ilahi kitap olan Kur'an'la muhatap alan Allah'a şükürler olsun. Salât ve selam O'nun kulu ve elçisi olan Hz. Muhammed (sav)'in, onun ehlinin ve ashabının üzerine olsun.

Allah Teâla'nın insanlığa hitabı olan Kur'an'ı anlamak ve onun inşa ettiği değerler üzerine yaşamak tüm inananların ortak gayesidir. Yirmi üç yıllık süreçte peyderpey nazil olan ve yazıya geçirilen Kur'an, şüphesiz vahiy mahsulü bir kitaptır. Nüzul döneminde olduğu gibi bugün de Kur'an'ı geçmiş dönemlere ait hikayeler ve hükümlerden ibaret sayanlar vardır ve gelecekte de olacaktır. Nihayetinde dönemler, toplumlar ve şahıslar değişse de insan fitratı değişmez ve değişmeyecektir. Kur'an geçmişte insanlara hitap ettiği gibi bugün ve yarın da hitap etmeye devam edecektir.

Kur'an Kerim'de muhatap alınan kişi ya da zümre bakımından çeşitli hitap şekilleri bulunmaktadır. Fakat bu çeşitlilik, Kur'an hitabının, muhatapları arasındaki geçişliliğine engel olmamaktadır. Nihayetinde hitaplar, konuları bakımından genel olarak insanın fitrî yapısına dairdir. Bu yaklaşımdan hareketle çalışmada, Kıyame sûresindeki hitapların ele alınması uygun görülmüştür. Hitapların geçişliliği bağlamında konuyla bağlantılı olduğu düşünülen hitap, tarihsellik ve evrensellik meselelerine de genel çerçeveleriyle yer verilmiştir.

Küresel salgına denk gelen tez yazım döneminde kısıtlamalar sebebiyle birtakım güçlüklerle karşılaştık. Böylesi zorlu bir süreçte sabır ve özveriyle danışmanlığımı yapan kıymetli hocam Doç. Dr. Muhammed İsa YÜKSEK'e ve her ihtiyaç duyduğumda yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Necmettin GÖKKİR'a saygı ve şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca maddi ve manevi anlamda desteğini üzerimden eksik etmeyen anneme ve babama saygılarımı sunar, dostum Zehra AKKUZU'ya da teşekkürü bir borç bilirim.

Ayşe YILMAZ

Bursa/ Orhangazi

Temmuz/2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN VE HİTABIN MAHİYETİ MESELESİ

1.1. Edebi Bir Tür Olarak Hitap-Hitabet ve Tarihsel Süreç.....	15
1.1.2. Hitabı Şekillendiren Unsurlar: Hitap-Muhatap İlişkisi.....	18
1.2. Evrensel Bir Mucize: Kur'an.....	20
1.2.2. Kitap ve Hitap Olarak Kur'an.....	22
1.3. Kur'an Hitabı ve Tarihsellik Olgusu.....	26
1.4. İslam Tarihinde Tarihselcilik.....	28
1.4.1. Fazlurrahman Malik.....	29
1.4.2. Muhammed Arkoun.....	30
1.4.3. Nasr Hamid Ebu Zeyd.....	31
1.5. Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzûl.....	33
1.6. Kur'an Hitabında Evrensellik.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

KIYAME SÛRESİNİN TEFSİRİ

2.1. Sûrenin Genel Özellikleri.....	38
2.1.1. Sûrenin İsmi, Âyet Sayısı ve Fâsılları.....	38
2.1.2. Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü ve Fazileti.....	39
2.1.3. Sûrede Bulunan Farklı Kıraatler.....	41
2.1.4. Müddessir ve İnsan Sûreleriyle Olan İrtibatı.....	42
2.1.5. Sûrenin Ana Konuları.....	44
2.2. Sûrenin Tefsiri.....	46
2.2.1. Kıyâmetin ve Ba'sın İnkârına Cevap.....	46
2.2.2. Beklenen Kıyâmet Günü.....	57
2.2.3. Hz. Peygamber'e Hitap.....	67
2.2.4. Hitabın Aceleci İnsana Dönmesi.....	71
2.2.5. Kıyâmet Günü Mü'minin ve Kâfirin Durumu.....	72
2.2.6. Ölümle Yüzleşen İnsanın Hali.....	75
2.2.7. Kibirli İnsanın Akıbeti ve Bunun Sebepleri.....	77
2.2.8. Yaratılışa Dair Hatırlatmalar.....	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÛREDE YER ALAN HİTAPLAR VE DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Kur'an-ı Kerim'de Yer Alan Hitap Çeşitleri.....	87
3.2. Nahiv İlminde الإنسان'a Yapılan Hitap.....	92
3.2.1. ال-i Ahdiyye.....	92
3.2.2. ال-i Cinsiyye.....	94
3.3. Kıyamet Suresinde el-İnsan'a Yapılan Hitaplar.....	95

3.4. Hitabın Geçişliliği Bağlamında 16-19. Âyetlerin Tahlili.....	98
SONUÇ.....	102
BİBLİYOGRAFYA.....	105

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	:	Adı geçen eser
A.Ü.İ.F.	:	Anadolu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	:	Bin
Bkz	:	Bakınız
c.	:	Cilt
cc	:	Celle Celalühü
çev.	:	Çeviren
g.b.	:	Gibi
Hız.	:	Hazreti
İFAV	:	İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
M.Ö.	:	Milattan Önce
ö.	:	Ölüm
s.	:	Sayfa
sav.	:	Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV.	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik
t.y.	:	Tarih Yok
vb.	:	Ve benzeri
y.y.	:	Basım yeri yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

İlahi kelam olan Kur'an-ı Kerim şüphesiz insanlar için hidâyet ve bilgi kaynağıdır. Bu bilgi kaynağını en doğru şekilde anlamak Müslümanları çağlar boyunca meşgul etmiş ve bu meşguliyet neticesinde Hadis, Tefsir, Fıkıh gibi çeşitli ilim dalları oluşmuştur. İlk Tefsir kaynakları rivâyet merkezli iken, İslam coğrafyasının genişlemesi, farklı milletlerin İslam dinini kabul etmeleriyle karşılıklı etkileşimin gerçekleşmesi, dindeki fırkalaşmalar, bilimde birtakım ilerlemeler vb. sebepler neticesinde Kur'an'ı anlamak ve anlaşılmasına katkıda bulunmak gayretiyle dirâyet, luğavi, batını, mezhebi, tasavvufi, edebi, içtimai, felsefi, konulu ve tarihselci gb. pek çok tefsir metodu vücuda gelmiştir.

Günümüzde Konulu tefsir metoduna dair çalışmaların sıkça yapıldığına şahit olmaktayız. Bu metoda göre Kur'an'ın belirlenen herhangi bir konuya bakışı, nüzûl tertibi dikkate alınarak ve âyetler belirlenen konuyla bağlantı derecelerine göre sınıflandırılarak tespit edilir. İlk bakışta isabetli olduğu düşünülen bu yöntemle Kur'an, özünden uzaklaştırılıp modern dönem insanın problemlerine ve isteklerine yaklaştırılır. Ayrıca konulu tefsirde, belirlenen konuda, konuyla ilgili âyetlerin belirlenip yorumlanması da öznellikten sıyrılmaz çünkü siyak ve sibak ilişkisi gözetilmeden âyetler arasındaki bağlantı tamamen kişisel ve ilahi nazmından uzak bir şekilde tertip edilmiş olur.¹ Bu yaklaşım, diğer dinlerdeki kutsal metin merkezli din anlayışının İslam dünyasına “Kur'an merkezli” din anlayışı şeklinde yansımasıdır. Çağdaş insana kutsal metni “kendin anla kendin uygula” diyen konulu tefsir metodu klasik din anlayışı ile tenakuz arz etmektedir. Nitekim konulu tefsir hususunda çalışma yapanların ilklerinden kabul edilen Abdullah b. Muhammed İbnü'l-Arabi

---

¹ Muhammed İsa Yüksek, **Kâf Sûresi Işığında İman ve İhsan Şuuruna Ermek**, İFAV, İstanbul, 2019, s. 15-19.

(ö.543/1148) *Kânûnu't-Tevîl* adlı eserinde konusal bağlamla yapılacak tefsirin sadece “ilim adamları” için olabileceğini belirtmektedir.²

Konulu tefsir metodu içerisinde kabul edilen “Sûre Tefsiri”ne gelince; yöntemindeki farklılık sebebiyle konulu tefsirin maruz kaldığı eleştirilerin dışında kalmıştır. Nitekim bu yöntemle sûre tefsir edilirken bütüncül bir yaklaşımla hareket edilir. Âyetlerin sûre içerisindeki bağlantıları ihmal edilmediği gibi sûrenin önceki ve sonraki sûreyle olan irtibatı da dikkate alınır. Bu çalışmada sûre tefsiri yöntemiyle Kiyâme sûresi ele alınacak ve sûredeki hitaplar, hitap-muhatap ilişkisi bağlamında değerlendirilecektir.

Murâd-ı ilâhîye ulaşma yolunda, hitaba kimin ya da kimlerin muhatap alındığının bilinmesi âyetlerin daha doğru bir şekilde anlaşılması için önemli bir ayrıntıdır. Bu bağlamda sebep-i nüzûl bilgisi önem arz etmektedir. Nitekim klasik eserlerde sebep-i nüzûl rivâyetlerine yer verilmiş ve bu rivâyetler Kur'an'ın daha iyi anlaşılması noktasında araç olarak kullanılmıştır. Fakat modern dönem tarihselci yaklaşım için bu rivâyetler Kur'an hitabının idrak edilmesinde yegâne unsur olarak görülmektedir. Hatta ilahi kaynaklı kitap olan Kur'an-ı Kerim'in sözlü hitaptan yazılı metin haline dönüştürülmesiyle anlamsal kayıpların yaşandığı iddia edilmektedir. Buradan hareketle Kur'an metniyle kastedilen manaya ulaşmak için nâzil olduğu döneme gidip o günkü şartlar çerçevesinde değerlendirmeler yapılmasının yerinde olacağı savunulmaktadır.³ Fakat eldeki verilere göre her âyetin nüzûl bilgisi bulunmamaktadır. Ayrıca kimi âyetler için birden çok rivâyet bulunmakta ve rivâyetlerin bir kısmı sıhhatleri açısından problemli görülmektedir. Muttasıl senetlerle sika raviler tarafından aktarılmış merfû hadislerle bile şüphe ile yaklaşılacak günümüzde bu rivâyetler hangi kategoride değerlendirilecektir? Âyeti yorumlamak için tercih edilen rivâyet neye göre seçilecek ve eksik yönleri hangi esaslar dikkate alınarak tamamlanacaktır? Şüphesiz ki bu yaklaşımda yorumcunun benliğini oluşturan zihin dünyasından uzaklaşması mümkün değildir. Bu sebeple yapılan yorumu şekillendiren

² Bilal Gökçir, “Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları”, **Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar**, İlim Yayma Vakfı, İstanbul, 2010, s. 455.

³ Alparslan Açıkgenç, “Fazlurrahman”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, c. 12, s. 280-286.

başlıca unsur bağlam bilgisi değil, yorumcunun bu bilgilerden hareketle elde ettiği çıkarımlar olmaktadır.⁴

Tarihselci yaklaşımda tespit edilen bir diğer problem ise Kur'an hitabının geçişliliğine imkân vermemesidir. Öyle ki yapılan hitaplar nüzûl sebepleri bağlamında değerlendirilip şahsileştirilmekte ve bugünün muhatapları ile ilgisi kesilmektedir. Çünkü Kur'an o günkü topluma o günkü şartlarda yapılmış tarihi bir hitap olarak değerlendirilmektedir.⁵ Mâûn sûresinin dördüncü ve beşinci âyetleri⁶ hakkında yapılan yorumlar bu konuda örnek teşkil etmektedir. Modern dönem tarihselci bakış açısıyla âyetlerin müşriklere hitap ettiği savunulmaktadır. Halbuki Kur'an'ın ilk muhatapları olan mü'minler bu âyetleri müşriklere veya münafıklara hasrederek kendilerini âyetin kapsamından soyutlamamışlardır. Nitekim Kur'an'da gayr-i müslimlere yöneltilen hitaplarda mü'minler için uyarı, şükür ve muhasebe, mü'minlere yöneltilen hitaplarda gayr-i müslimler için teşvik unsurları bulunmaktadır.⁷ Buna binaen vahiydeki hitapların sadece o dönemdeki belli başlı şahıslara yapıldığını iddia etmek doğru bir yaklaşım gibi görülmemektedir. Hitaplar müfred veya belli kişiye hitaben olsa bile hitabın içeriği o kişinin çok ötesindedir. Hitap esasında o kişi örnekleminde çok daha geniş kitleyi kapsamaktadır. Âyetin nâzil olmasına sebep Ebu Cehil olsa da âyetin sadece ona hitap ettiğini söylemek Kur'an'ın ruhuna aykırı bir yaklaşımdır. Zira Allah(cc) vahiy için هدى للناس ifadesini kullanarak tüm insanlar için hidâyet kaynağı olduğunu haber vermektedir. “Sebebin hususiliği hükmün umumiliğine mâni değildir” kaidesi uyarınca da her ne kadar nüzûl sebebi olarak tek bir isim zikredilse de âyetin mefhumu her dönemin insanlarına bir şeyler söylemektedir. Nitekim şahıs bağlamında kişinin tavrı eleştirilmektedir.

Çalışmada bu fikirden hareketle hitabın geçişliliğinin imkânı dahilinde “insan'a” yönelik hitapların çokça geçtiği Kıyâme sûresi ele alınacaktır. Kıyâme sûresi çeşitli tefsir kaynaklarından araştırılacak, görüş farklılıkları beyân edilecek ve hitabi

⁴ Muhammed İsa Yüksek, “Kur'an'da Hitabın Geçişliliğinin İmkânı”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Haziran, 2019, s. 273-290.

⁵ Ali Harb, *Nakidü'n-nas*, Merkezi's-Sekafi el-Arabî, 4. Baskı, Mağrib, 2005, s. 200.

⁶ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ (٤) الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ “Yazıklar olsun o namaz kılanlara, Onlar ki namazlarından gafildirler.”

⁷ Yüksek, “Kur'an'da Hitabın Geçişliliğinin İmkânı”, *a.g.e.*, s. 286.

sigalar hitap-muhatap ilişkisi bağlamında analiz edilecektir. Bu amaç çerçevesinde hitabetin mahiyetine ve tarihçesine değinilecek ardından Kur'an hitabına ve Kuran'daki hitap çeşitlerine işaret edilecektir. Konumuz bağlamında hitabın geçişliliği konusunda olumsuz tavır sergileyen modern dönem tarihselci yaklaşımın ortaya çıkma ve İslam dünyasına girme serüvenine de kısaca değinilecektir. Tarihselci yaklaşımın Kur'an'ın tarihsel bağlamını esas alan yöntemine karşılık bu çalışmada Kur'an üslubu öncelenecektir. Pek çok çeşitliliğe sahip olan Kur'an hitaplarının sadece Kıyâme sûresi özelinde ele alınması çalışılan konun çok daha geniş bir ölçekte ele alınması gerektiğini göstermektedir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Son ilahi mesaj olan Kur'an'ın doğru anlaşılması nâzil olduğu dönemden bu yana Müslümanlar için büyük önem arz etmektedir. Öyle ki anlaşılması yönünde her dönem farklı yaklaşım tarzları ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ı anlama ve anlamlandırma yolunda halis niyetle yapılan her çalışma değer arz etmektedir.

Modern çağda tarihselci yaklaşım, âyetlerin, nüzûl dönemi insanlarına hitap ettiği düşüncesinden hareketle Kur'an'ı doğru anlamının tek yolunun o döneme ait bilgilere hâkim olmaktan geçtiğini savunmaktadır. Bu amaç doğrultusunda âyetin nerede, ne zaman, niçin ve kime hitaben indiği de bu yaklaşım açısından çok büyük önem arz etmektedir. Fakat tefsir literatüründe bulunan esbab-ı nüzûl ve Mekki-Medeni bilgilerinin kapsamı göz önüne alındığında âyetlerin tarihi bağlam tespitinin Kur'an metninden uzaklaşıp ikincil kaynaklardan veri toplamak anlamına gelmektedir.⁸ Ayrıca hitabı o dönemin insanlarına has kılmak hidâyet kaynağı olan Kur'an'ın o dönem dışındaki, hatta nâzil olduğunu coğrafya dışındaki insanlara hitap etmediğini savunmak anlamına gelmektedir. Bu yaklaşım tarzı Kur'an'ın evrenselliği ile çeliştiği için problemli görülmektedir.

Kur'an nâzil olduğu dönemden Kıyâmete kadar yaşamış ve yaşayacak tüm insanlığa hitap etmektedir. Kur'an âyetlerinde dönemin izlerinin bulunması Kur'an'ın evrenselliğine engel olmamalıdır. Zira Kur'an'da, ilk muhataplarının hâl-i hazırda

---

⁸ Yüksek, "Kur'an'da Hitabın Geçişliliğinin İmkânı", **a.g.e.**, s. 278.

kullanmış oldukları lafızlara ve Kıyâme sûresinin ilk âyetlerinde de geçen yemin formu gibi bir takım konuşma üsluplarına yer verilmesi onun tarihsel bir hitap olduğu iddiasını kanıtlamaya yeterli gelmemektedir. Aksine Kur'an'ın tüm insanların fitri yapısına uyan hükümleri ve evrensel kabul gören ahlak kuralları ile genel anlamda insanlığa seslenişi onun tarih üstü bir kitap olduğunun kanıtıdır. Unutulmaması gereken bir husus daha vardır ki; Kur'an zamanı yaratan Allah (cc)'ın kelimidir.

Çalışmamızda inkârâ meyil, acelecilik, nefsin arzularına boyun eğme ve bir diğer yandan vicdan ile hesaplaşma gibi genel anlamda insan fıtratına ait özelliklerin zikredildiği Kıyâme sûresindeki hitaplar bağlamında Kur'an hitabının evrenselliğine dikkat çekmek hedeflenmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Kıyâme sûresi için yapılan çalışmalar incelendiğinde; sûrenin tamamını kapsayan Ömer Evci'nin "*Kıyamet Sûresi Bağlamında Kıyamet Ve Ölüm Sahneleri*" isimli yüksek lisans tezine ve Kerim Buladı'nın yüksek lisans tezinden hareketle yazdığı "*Kur'an'ın İnsan Tasavvuru- Kıyamet Suresi*" adlı kitabına ulaşıldı. Buladı, kitabında Kıyame Sûresi bağlamında Kur'an'a göre insanoğlunun fitri özelliklerine dikkat çekmektedir. Ayrıca çalışmasında Kur'an hitabının geçişliliğinin mümkün olduğu yönünde açıklamalarda bulunmaktadır. Tezimizi bu iki çalışmadan ayıran nokta, Kıyame Sûresi örnekliğinde Kur'an hitabının merkeze alınmasıdır.

Sure'ye dair yapılan diğer çalışmalarda genel olarak sûrenin 16-19. âyetlerindeki hitaplar ve bu âyetlerin sûre ile münasebeti ele alınmıştır. Sûre içindeki bir pasajın alınıp sûrenin bütününden ayrı olarak anlamlandırılmaya çalışılması birtakım eksiklikleri beraberinde getirebilmektedir. Nitekim inancımıza göre Kur'an sûrelerinin ve âyetlerinin sıralanışı tevkididir. Şüphesiz ki bu sıralama yüce bir amaca binaendir. Bu sebeple âyetleri bağlamlarından koparıp yorumlamak doğru bir yaklaşım olarak görülmemektedir.

Süleyman Koçak, "*Kıyâme Sûresi'ndeki Belâğî ve Lugavî İncelikler*" isimli makalesinde sûreyi kavramlar çerçevesinde yorumlamıştır. Çalışmanın sûrede geçen ifadeleri ve vurguları daha net anlama noktasında faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Süleyman Koçak'ın “*Tenâsübü'l-Kur'an İlmi Açısından Kıyâmet Sûresinin İncelenmesi*” adlı çalışmasında, Kıyâme sûresi “Kur'an âyetleri tek bir âyet gibidir” düşüncesiyle analiz edilmiştir. Kıyâme sûresi ilk olarak sûre içi münasebeti ve sonrasında sûre dışı münasebeti bakımından ele alınmıştır. Sûrenin bütün âyetleri aralarındaki irtibat bağlamında tefsir edilmiştir.

Süleyman Gezer, “75. *Kıyâme Sûresinin 16-19. Âyetlerinin Anlaşılma Sorunları Üzerine*” isimli yazısında ilgili âyetler bağlamında yapılan yorumları değerlendirmiştir. Âyetlerin klasik dönemde sebep-i nüzûl rivâyetleri ekseninde tevîl edilirken, modern dönemde sûrede anlam bütünlüğünün merkeze alındığını belirtmektedir. Buna göre âyetlerdeki hitap, klasik dönem için Hz. Peygamber'e iken modern dönem için hesap gününde amel defteri okunan kişiyedir. Gezer, Râzî'nin, Kaffâl'den aktardığı rivâyetle gündeme gelen yorumla salt âyetler arası münasebeti korumanın amaçlandığını belirtmektedir. Bu amaç doğrultusunda sebep-i nüzûl rivâyetlerinin görmezden gelinmesini eleştirmektedir. Fakat bilindiği üzere ilgili âyetlerdeki hitapta açık bir şekilde Hz. Peygamber'e nîdada bulunmamaktadır. Ayrıca okunan şeyin Kur'an olduğu konusunda da kesinlik ifade eden bir lafız yoktur. Bu sebeple âyette geçen hitabı taraflardan birine hasretmek mümkün görülmemektedir.

Kur'an hitabı bağlamında yaptığımız araştırmada Enes Büyük'e ait “*Klasik Dönemde Mevcut ve Ma'dûm Muhataplar Açısından Kur'an Hitabının Kapsamı Sorunu ve Tarihselcilikle İlişkisi*” adlı makalesine ulaştık. Büyük, makalesinde klasik dönemde de Kur'an hitabının kapsamının ulema tarafından tartışıldığını fakat tartışma bağlamında Kur'an hükümlerinin evrenselliğine veya yerelliğine değinilmediğini belirtmektedir. Klasik dönmedeki ulemadan hitabı nüzul dönemi muhataplarına hasredenlerin bile hitaplardaki hükümleri sonraki dönemler içinde aynen geçerli gördüklerini aktarmakta ve klasik dönemde hitabın kapsamı konusundaki görüş ayrılığının haber ve vaad içerikli bazı âyetler için söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple tarihselci yaklaşımın bu husustan hareketle klasik dönemle arasında benzerlik bulunduğu iddiasında bulunarak kendisine meşruiyet kazandırmasını olanaksız görmektedir. Ayrıca Kur'an hitabını tartışırken hükümlerin yerelliğine ya da evrenselliğine değinmedikleri için usûl alimlerini eleştirmektedir. Büyük, ilahi kaynaklı bir kitap olduğunu ifade etmesine rağmen Kur'an'ın bu yönünü

ihmal etmekte ve belli bir dille belli bir bağlamda yapılan hitabın sonraki asırlarda yaşayacak insanları kapsamasının mümkün olmadığını iddia etmektedir.⁹

Konumuzda bağlantılı olduğunu görüp yararlandığımız başlıca çalışmaları zikretmek gerekirse: Abdurrahman Başcı'ya ait “*Hitabet Sanatı ve Eski Yunan-Roma ve Cahiliyye Dönemi Arap Hitabeti*” adlı makale, Sait Şimşek'e ait “*Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar*” isimli doktora tezi, Salih Gedük'e ait “*Kur'an'ın Mahiyeti Meselesi: Hitap Mı Kitap Mı?*” adlı makale ve Muhammed İsa Yüksek'in “*Kur'an'da Hitabın Geçişliliğinin İmkânı*” isimli çalışması tezimize ışık tutan önemli kaynaklardandır.

Şimşek tezinde Kur'an hitabının tarihselliğine ve evrenselliğine dair ayrıntılı bilgilere yer vermektedir. Hitabın geçişliliğinin imkânı bağlamından Şimşek'in tezi ile tezimiz arasında ortak noktalar bulunmaktadır. Gedük, makalesinde Kur'an'ın tarihi hitap olarak değerlendirilmesinin Kur'an'la çağımız insanın bağını kestiğini belirtmektedir. Ayrıca Kur'an'dan iktibasla Kur'an'ın mahiyetine dair açıklamalarda bulunmaktadır. Yüksek ise makalesinde Kur'an hitabının geçişliliğinin imkânını savunmakta ve Kur'an âyetlerinden örneklerle bu görüşü desteklemektedir. Çalışmamızla benzer yönleri olan bu makalelerden ilgili hususlarda istifade edilmiştir.

Araştırmalarımız neticesinde Kıyâme sûresi için yapılmış iki adet sûre tefsiri çalışmasına rastladık. Lakin hitap konusu bağlamında sûrenin tamamını kapsayan bir çalışmaya bulunmamaktadır. Bu çalışma, Kıyâme sûresini, sûredeki hitaplar bakımından incelemesi yönüyle sûre bağlamında yapılan çalışmalardan, hitabın geçişliliğini Kıyâme sûresi özelinde işlemesi bakımından ise hitap bağlamında yapılan çalışmalardan ayrılmaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Araştırmamız tüme varım yöntemiyle hazırlanmıştır. Öncelikle sûrenin tefsiri çeşitli kaynaklardan okunmuş ve sûre hakkındaki rivâyetler araştırılmıştır. Hitabet kavramının mahiyeti ve unsurları tetkik edilmiş bu bağlamda genel anlamda Kur'an

---

⁹ Enes Büyük, “Klasik Dönemde Mevcut ve Ma'dûm Muhataplar Açısından Kur'an Hitabının Kapsamı Sorunu ve Tarihselcilikle İlişkisi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, c. 4, s. 2, Ekim, 2020, s. 226-255.

hitabı ile özel anlamda Kıyâme sûresindeki hitaplar merkeze alınmıştır. Kur'an hitabının evrenselliğine karşı bir tutum sergileyen tarihselciliğin neliğine yönelik kapsamlı bir araştırma yapılmış ve konumuz sınırları içerisinde yapılan araştırma ve bizde oluşan kanaat teze yansıtılmıştır.

Hitap-muhatap ilişkisi bakımından Kıyâme sûresi adlı çalışmamız üç ana başlık altında sunulmuştur.

İlk bölümde hitap ve hitabete yönelik kavram araştırması yapılmış ve hitabetin insanoğlunun hayatındaki yerine dikkat çekmek amacıyla hitabetin tarihçesine dair bilgilere yer verilmiştir. Ardından hitap-muhatap ilişkisine ve yapılan hitabın doğru anlaşılması yönünde dikkat edilmesi gereken hususlara işaret edilmiştir. Ayrıca eski Arap toplumunda hitabetin değerine ve bu bağlamda Hz. Peygamber'e davasında haklı olduğunun ispatı olarak verilen Kur'an mucizesine vurgu yapılmıştır. Kur'an hitabının evrenselliği konusunda olumsuz tavır sergileyen ve Kur'an'ın salt hitap olduğunu iddia eden tarihselci yaklaşım, kaynağı ve savunucuları nispetinde araştırılmıştır. Akademik alanda çok geniş kaynakları bulunan bu yaklaşıma ait bilgiler çalışmamız bağlamında ele alınmış ve gereksiz ayrıntılardan kaçınılmıştır. Bölümde son olarak tarihselci yaklaşımın vazgeçilmez kaynağı olan sebab-i nüzûl ilmine ve Kur'an'ın evrenselliğine dair açıklamalara değinilmiştir.

İkinci bölümde Kıyâme sûresinin tefsirine yönelik çalışmada ilk olarak sûrenin ismi, âyet sayısı ve fasılası gibi genel özelliklerine yer verilmiştir. Ardından esbab-ı nüzûl ve faziletine dair rivâyetler ve sıhhatleri farklı kaynaklardan araştırılmıştır. Kıraat farklılıkları verilmiş ve kıraatlerin nispet edildiği alimlere işaret edilerek kıraatlerin mütevatir, hasen ve şaz olması yönündeki değerlendirmeler aktarılmıştır. Sonrasında münasebat ilmi bağlamında sûrenin müddessir ve insan sûreleri ile olan irtibatı izah edilmiş ve sûrenin ana konuları çerçevesinde âyetlerin sûre içi irtibatına değinilmiştir.

Sûre tefsirinde ilk olarak Kur'an'a başvurulmuş kavram taraması yöntemiyle yorumlanan âyet ile benzer yönleri olan âyetlerden iktibasta bulunulmuştur. Kur'an kavramlarına dair yapılan çalışmada **Muhammed Fuâd Abdülbâkî**'nin "*el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*" adlı kitabından istifade edilmiştir.

Ayrıca sûre klasik ve modern olmak üzere farklı yöntemlerle yazılmış pek çok kaynaktan araştırılmış ve sekiz başlık altında tefsir edilmeye uygun görülmüştür.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise konumuz bağlamında ilk olarak Kur'an'da yer alan hitap çeşitlerine yer verilmiştir. Kıyâme sûresinde yer alan hitaplar, hitapların geçişliliği bakımından analiz edilmek üzere iki başlık altında ele alınmıştır. Birinci başlık altında sûrede geçen ve cins olarak insana yöneltilen hitaplar incelenmiştir. Ardından sûrenin 16-29. âyetlerindeki muhataba emir sigası ile seslenildiği halde hitabın kime yapıldığı konusunda metinde herhangi bir isim veya işaretin olmayışından dolayı pek çok araştırmaya konu olan hitaplar değerlendirilmiştir. Hali hâzırda yapılan araştırmalarda bu âyetler ya münâsebat ilmi çerçevesinde değerlendirilmiş ya da sebep-i nüzûl rivâyetleri ışığında yorumlanmıştır. Bu çalışmada ilgili âyetler her iki yoruma da imkân veren hitabın geçişliliği bağlamında okunmuştur.

Çalışmamızın ilk bölümde hitabet, Kur'an hitabı ve tarihselcilik ile ilgili olarak kaleme alınmış kitap, tez ve makalelerden yararlanılmıştır. Çalışmamıza hitap bağlamında **Adil Bor**'un "*Kur'an Belağatında Hitap-Muhatap İlişkisi*" adlı kitabına, **Mahmut Kaya**'nın "*Hitabet*", **Abdurrahman Başçı**'nın "*Hitabet Sanatı ve Eski Yunan-Roma Türk ve Cahiliye Dönemi Arap Hitabeti*" ve **Hüseyin Elmalı**'nın "*Arap Edebiyatı*" adlı makalelerine başvurulmuştur. Yine ilk bölümde Kur'an'ın evrenselliği ve tarihsellik konusunda **Şevket Kotan**'ın "*Kur'an ve Tarihselcilik*" ve "*Kur'an, Yorum ve Tarih: Tarihselci Okumanın Çıkmazları*" isimli kitaplarından, **Ahmet Fehmi Polat**'ın "*Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar*" isimli doktora tezinden, **Muhammed İsa Yüksek**'in "*Kur'an'da Hitabın Geçişliliğinin İmkânı*", **Tahsin Görgün**'ün "*Tarihsellik ve Tarihselcilik Üzerine Birkaç Not*", **Yüksel Çakırca**'nın "*İslam'da Tarihselliğin Tarihi*" ve **Salih Gedük**'ün "*Kur'an'ın Mahiyeti Meselesi: Kitap Mı? Hitap Mı?*" adlı makalelerinden yararlanılmıştır.

Sûrenin Tefsirinde sûreye dair genel mahiyet bilgisi için ulûmü'l-Kur'ân'a ait **Bikâî**'nin (ö. 885/1480) "*Masaidu'n-Nazar*", **Vâhidî**'nin (ö.468/1076) "*Esbabü'n-Nüzûl*", **Süyûtî**'nin (ö. 911/1505) "*Esbâb-ı Nüzûl*", **Ebu Hasan El-Heysemî**'nin (ö.807/1405) "*Mecmau'z-Zevâid*" ve **Fadıl Salih es-Sâmerrâî**'nin "*Tenâsüb Beyne's-Suver*" adlı eserlerden istifade edilmiştir. Ayrıca **İbn Kesir**'in (ö.774/1373) "*Tefsiru'l-*

Kur'âni'l-Azim", **Mâverdi**'nin (ö.974/1058) "*En-Nûket ve'l-Uyûn*", **İbnü'l-Cevzî**'nin (ö.597/1200) "*Zâdü'l-Mesîr*", **Begavi**'nin (ö.510/1116) "*Meâlimü't-Tenzîl*", **Beyzâvî**'nin (ö.685/1286) "*Envârü't-Tenzîl*", **İbn Âşûr**'un (ö.1973) "*Et-Tahrîr*", **Kurtubî**'nin (ö.671/1273) "*Ahkâmi'l-Kur'an*", **Râzî**'nin (ö.606/1210) "*Mefâtihu'l-Gâyb*", **Âlûsî**'nin (ö.1270/1854) "*Rûhu'l-Meânî*", **Zemahşerî**'nin (ö.538/1144) "*El-Keşşâf*", **Seyyid Kutub**'un (ö.1966) "*Fi Zilâli'l-Kur'an*", **Mevdudi**'nin (ö.1979) "*Tefhimü'l-Kur'an*" ve **Elmalılı Hamdi Yazır**'ın (ö.1942) "*Hak dini Kur'an Dili*" adlı tefsir eserlerine başvurulmuştur.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Kur'an'da geçen hitap çeşitleri için **Süyûtî**'nin "*el-İtkan*" ve **Zerkeşî**'nin "*Burhân*" adlı eserinden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN VE HİTABIN MAHİYETİ MESELESİ

1.1. Edebi Bir Tür Olarak Hitap-Hitabet ve Tarihsel Süreç

Kelime anlamı olarak hitap; “Hutbe okuma, güzel söz söyleme, vaaz ve nasihat etme” gibi anlamlara gelirken terim olarak; “Bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşma sanatı” anlamında kullanılmaktadır.¹⁰ Bu bağlamda hitabetin en temel gayesi “Muhabata hakikatleri ileterek onun faydalı davranışlar sergilemesine katkıda bulunmaktır” denilebilir.¹¹ Hitabetin belli bir konusu yoktur, hâle ve duruma göre her mevzu hitabetin konusu olabilmektedir. Sözlü iletişim olan hitabeti etkili kılan faktör ise iletilecek hususların belirli bir usul çerçevesinde ve bir hedef bağlamında planlanan sunumu, dilin inceliğini ve hassasiyetini kullanarak icra etmektir.¹²

İnsan fitraten medenidir ve yaşadığı toplumla iletişim kurmaya ihtiyaç duyar. Bu sebeple hitabet insanlık tarihi boyunca varlığını sürdürmüş ve gelişme göstermiştir. Çalışmanın bu bölümünde kısaca hitabetin tarihçesinden bahsedeceğiz.

Hitabete dair en eski örnekler Eski Yunanlar’da ve Latinler’de karşımıza çıkmaktadır. Milattan önce 4. yüzyılda bir çeşit demokrasi idaresine sahip olan Yunanların halkın problemlerini Atina şehrindeki Agora adını verdikleri geniş ve açık meydanlarda tartışıp sonuca bağladıkları bilinmektedir. Nitekim Yunanlılarda halkı idare etmenin yolu onları ikna etmekten geçmekteydi. Bu sebeple Atina’nın büyük siyasetçileri aynı zamanda iyi birer hatiplerdi. Devrin insanların güzel konuşmaya olan merakına bağlı olarak Yunanistan’da hatip yetiştiren okullar açılmıştır. Bunun sonucu olarak Yunanlılarda hitabet hem bir sanat dalı hem de iyi bir meslek haline gelmiştir. Demosthenes (m.ö. 322), Perikles (m.ö. 429), Eşin (m.ö. 313), Ksenofon

¹⁰ Mahmut Kaya, “Hitâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. 18, s. 156.

¹¹ Adil Bor, *Kur'an Belâgatında Hitap ve Muhatap İlişkisi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017, s. 27.

¹² Abdurrahman Başcı, “Hitabet Sanatı ve Eski Yunan-Roma Türk ve Cahiliye Dönemi Arap Hitabeti”, *Afyon Koca Tepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 21, sayı: 1, Mart, 2019, s. 31-48.

(m.ö. 335) ve İzokrates (m.ö. 338) Eski Yunanlıların meşhur hatipleri arasında sayılmaktadır.¹³

Eski Yunan'dan başka Eski Roma'da ve Fransa'da da hitabetin önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Türklerde hitabetin Tanzimat'la başlayıp Meşrutiyet ile geliştiği iddia edilmektedir. Bununla birlikte Türklerde eskilerden beri evlenme, isim koyma ve yemin gibi törenlerde konuşmalar yapıldığı bilinmektedir.¹⁴

İslam öncesi Arap toplumunda hitabetin ana temaları arasında karşılıklı övgü ve yergi bulunmaktaydı. Kabileler arasında şiir ve hitabet yarışmaları düzenlenirdi. Ukaz, Mecenne ve Zü'l-Mecâz bu tür yarışmaların yapıldığı en meşhur panayırlardandı.¹⁵ İki rakip kabilenin hatipleri karşılıklı olarak kendi kabilelerini kahramanlık, cömertlik ve yiğitlik gibi meziyetleri yönünden övücü konuşmalar yaparak rakiplerine karşı üstünlük sağlamaya çalışırlardı. Rebia el-Esedî'nin hakemliğinde Kaka b. Ma'bed ile Halid b. Malik'in ve Harim el-Fezâri'nin hakemliğinde Alkame b. Ulâse ile Âmir b. Tufeyl'in konuşmaları bu atışmaların en meşhur örneklerindendir. Ayrıca kabile savaşlarında yapılan intikam konuşmaları, düğün ve nişan gibi merasimlerde, elçi kabullerinde, panayırlarda ve toplantılarda yapılan konuşmalar İslam öncesi Arap toplumu için önem arz eden hitabet türleriydi.¹⁶

Hiz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesiyle İslami dönem hitabeti başlamıştır. Hiz. Peygamber'in ilk hitabı *فَاصْدُغْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ* “Ey Peygamber! Sana emredileni açıkça ortaya koy ve müşriklerden yüz çevir”¹⁷ âyetinin nâzil olmasıyla gerçekleşmiştir. Hiz. Muhammed Allah'tan aldığı bu emir üzerine Safa tepesine çıkmış ve kavmine karşı o meşhur konuşmayı¹⁸ yapmıştır.¹⁹

Hiz. Muhammed ve Hulefa-i Raşidin devrini kapsayan Asr-ı Saadet dönemi hitabetin altın çağı olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde özellikle Hiz. Ali belâgat

¹³ Başcı, “Hitabet Sanatı ve Eski Yunan-Roma Türk ve Cahiliye Dönemi Arap Hitabeti”, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁴ Bor, **a.g.e.**, s. 32.

¹⁵ Bor, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁶ Hüseyin Elmalı, “Arap Edebiyatı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998, c. 18, s. 158-160.

¹⁷ Hicr 15/94.

¹⁸ Ebu Abdillâh Muhammed bin İsmâil el-Buhârî, **Sahih-i Buhârî**, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2010, s. 1222.

¹⁹ Bor, **a.g.e.**, s. 36.

ve fesâhat kaynağı olarak görülmekteydi. Sonraki hatipler onları model aldılar ve onların sözlerinden faydalandılar.²⁰

Arap toplumunda İslamiyet’le birlikte gelişen ve dönüşen hitabet çeşitlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Cihada teşvik için yapılan konuşmalar.
2. Nikah konuşmaları. İslam öncesinde de var olan bu konuşma türü şekil değiştirmiş, aile ve soya yapılan övgülerin yerini dini kişilik ve güzel ahlaka yapılan methiyeler almıştır.
3. Tören konuşmaları.
4. Dini hutbeler.
5. Siyasî hutbeler.
6. Münazaralar ve vasiyetler.²¹

Genel anlamda hitabeti, konusu, amacı, çeşidi, ilkâ edilen toplum, hitabı yapan hatip vb. unsurlar açısından çeşitlere ayırmak mümkündür. Yaptığımız çalışma çerçevesinde İlâhi ve beşerî olmak üzere yapılan ikili tasnife²² yer vermek yerinde görülmektedir.

1. Beşerî Hitap: Beşerî hitap insanların birbirleriyle iletişim kurmaları neticesinde oluşan hitap türüdür. İnsan yaratılışı gereği düşüncelerini ve tecrübelerini başkalarına aktarmak ister. Bu insanoğlunun kendini geliştirmesi için ona bahşedilmiş bir özelliktir. Hz. Adem’e esmanın ve sembollerin öğretilmesi de bu çerçevede değerlendirilebilir.²³ İnsanın sosyal bir varlık olması ve insanların farklı ırklarda yaratılmış olmalarının onlar için bir nimet olduğunu Allah (cc) mealen şu âyetle haber verilmektedir: **“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah**

---

²⁰ Bor, **a.g.e.**, s. 37.

²¹ Elmalı, “Arap Edebiyatı”, **a.g.e.**, c. 18, s. 158-160.

²² Bor, **a.g.e.**, s. 39.

²³ Bor, **a.g.e.**, s. 41.

katında en değerli olanımız O'na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”²⁴

2. İlahi Hitap: Allah'ın kulları ile iletişimi neticesinde meydana gelen hitaptır. Kur'an bu hitabın son formudur. Yirmi üç yıllık bir süreçte ve peyderpey nâzil olmasına rağmen cümleleri birbirinden kopuk değildir. Ayrıca Kur'an'da yer alan insanın ve evrenin yaratılışına ait bilgiler bugün dahi bilimi aciz bırakmaktadır. Şüphesiz gelecekte de aciz bırakmaya devam edecektir. Bununla birlikte Kur'an'ın mucizeliği elbette ki sadece gaybî haberleri veya evrenle ilgili bilimsel gerçekleri içermesinden dolayı değildir. Kur'an hitabında bulunan bir kısım özellik ve güzelliklerin beşer hitabında bulunması mümkün görülmemektedir. Bu sebeple müşrikler onu sihir olarak nitelemişlerdir. Kur'an hitabının ilk muhatapları belli bir dönemde yaşamış Arap toplumdur. Dolayısıyla hitapta kullanılan iletişim unsurları onların tanıdığı ve yaşadığı olgulardan seçilmiştir. Fakat Kur'an hitabı bütün insanları kapsamaktadır. Nitekim Kur'an üslubunda kullanılan kavramlar ve içerdiği değerler Kıyâmete kadar var olacak bütün insanlara yöneliktir.²⁵

1.1.2. Hitabı Şekillendiren Unsurlar: Hitap-Muhatap İlişkisi

Yaptığımız çalışmada hitap konusunda yer vermek istediğimiz diğer bir hususta hitap-muhatap ilişkisidir. Yapılan hitabın anlaşılmasında muhatabın zihin dünyası önemli bir faktördür. Muhatap bazen hitabı murâd edilenden farklı bir şekilde kavrayabilir. Hitabın muhatap tarafından doğru şekilde anlaşılması için iki durum söz konusudur ve hitap bu ikisi bağlamında yapılmaktadır:

i. Muktezâ-yı zâhir (muhatabın görünen hali gereği)

ii. Muktezâ-yı hâl (muhatabın görünen hali dışında gerçekte var olan hali gereği)

Muktezâ-yı zahire yönelik hitapta muhatabın durumuna dair özellikler bulunmaktadır. Hitaba karşı muhatabın olumlu veya olumsuz bir tavrı yoksa hitap tekit

---

²⁴ Hucûrat 49/13.

²⁵ Bor, a.g.e., s. 39-41.

edatı barındırmamaktadır. Fakat muhatabın durumunda açık bir olumsuzluk veya şüphe varsa hitap tekit edatları ile desteklenmektedir.²⁶

Muhatabın gerçekte var olan hali üzere yapılan hitap muhakkak ki en etkili hitap şeklidir. Nitekim Muktezâ-yı hâle yapılan hitap, belâgatın aslî unsurudur.²⁷ Muhatabın Muktezâ-yı hâline yapılan hitapta Muktezâ-yı zahir durumunun aksine bir vuku bulunduğu sezilmektedir. Muktezâ-yı hâle göre yapılan hitaplar farklı şekillerde inşâ edilebilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bazen iletilen habere iman eden lakin onunla amel etmeyen muhatap, iman noktasında tereddüt sahibi kabul edilmekte ve hitap bu hal dikkate alınarak yapılmaktadır. Örneğin bir ibadetin farz oluşuna inanmakla birlikte o ibadeti eda etmeyen kişiye yönelik hitap bir tekit edatı ile inşâ edilmektedir. Çünkü muhatap emredilen ibadeti eda etmediğinde bu ibadetin farz oluşu noktasında birtakım şüphelerinin bulunduğu düşünülmektedir. Şâyet muhatap emredilen ibadeti eda etmiyor ve o ibadetin farziyetine inandığı halde inkâr ediyormuş gibi bir tavır sergiliyorsa hitapta birden çok tekit edatına yer verilmektedir. Konunun daha net anlaşılması açısından Mü'minin sûresinin on beşinci²⁸ âyetine yer vermek uygun olacaktır. Âyet-i Kerimede gerçekleşeceğine dair hiç kimse tarafından şüphe duyulmayan ölümden iki tekit edatı ile bahsedilmektedir. Nitekim muhataplar ölümü zahiren inkâr etmedikleri halde ölüm yokmuş gibi yaşamakta ve adeta ölümü inkâr etmektedirler. Söz konusu âyette hitap Muktezâ-yı zahir ile uyumlu değil iken Muktezâ-yı hâl ile uyum arz etmektedir.²⁹

1.2. Evrensel Bir Mucize: Kur'an

Kur'an, özel bir isimdir ve "okudu" anlamına gelen *karaâ* fiilinden türetilmemiştir bir mastar değildir. Çünkü *karaâ* kelimesinde hemze varken, Kur'an kelimesinde hemze yoktur.³⁰ Kur'an kelime olarak karine ve bir şeyi bir şeye

²⁶ Bor, a.g.e., s. 126-127.

²⁷ Ali el-Carim, Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-Vadiha*, thk.: Kasım Muhammed en-Nûrî, Mektebetu Daril-Fecr, Beyrut, 20

14, s. 24.

²⁸ "لَمَّا يَنْتَوِيكُمُ ذَٰلِكَ بَعْدَ إِنَّكُمْ تُمُّ", "Sonra muhakkak ki siz bunun ardından öleceksiniz."

²⁹ Bor, a.g.e., s. 130-132.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, Dâru's-Sadîr, Beyrut, c. 1, s. 128.

yaklaştırmak gibi anlamlara gelmektedir.³¹ Kur'an-ı Kerim'in ne olduğu konusunda bir araştırma yaptığımızda her döneme ve her ilim dalına ait pek çok tanımla karşılaşmaktayız. Kur'an-ı Kerim'in tanımlanmasında, tanımlı yapan âlimin yaşadığı dönem ve ilmi kişiliği farklı yorumlamalara sebep teşkil etmektedir. Nitekim yapılan yorumlar, hem dönemin inkârcılarının Kur'an'a yönelik saldırılarına hem de tanımlı yapan âlimin ilgili olduğu ilmi alana göre şekillenmektedir. Örneğin klasik dönemde kelâm âlimleri Kur'an tanımlamalarında daha çok Halku'l-Kur'an meselesi üzerinde dururken çağdaş dönem âlimleri bu meseleyi konu edinmemiş, tanımlarını Kur'an'ın evrenselliği ve vahiy kaynaklı oluşunu üzerine inşa etmişlerdir.³²

Cerrahoğlu Kur'an-ı Kerim'in terim anlamına dair çeşitli tanımlara yer verdikten sonra "Kur'an'ı genel olarak, yirmi üç senelik peygamberlik müddeti içinde Hazret-i Muhammed'e çeşitli vesilelerle, vahiy yoluyla zaman zaman, Allah tarafından indirilen sözlerin bir mecmuası şeklinde tarif edebiliriz" demektedir.³³ Yirmi üç yıllık sürede peyderpey nâzil olan âyetlerin nüzûl sırası elimizdeki Mushaf'tan farklılık arz etmektedir. Hangi âyetin hangi sûreye ait olduğu ve sûrelerin sıralanışını konusundaki tertibin tevkifi olduğu icmâ ile sabittir. Çeşitli ihtilâflarla birlikte ilk nâzil olan âyetlerin Alâk sûresinin ilk beş âyeti olduğu konusunda alimlerin çoğunluğu ittifak etmişlerdir. Son nâzil olan âyetler konusunda ittifak sağlanamamıştır. Tespit edilen görüşlere göre son nâzil olduğu iddia edilen âyetler; Bakara 2/278, Bakara 2/281, Nisa 4/176, Tevbe 9/128-129, Nasr 110/1-3, Mâide 5/3'tür.³⁴

Kur'an-ı Kerim ile alakalı olarak üzerinde durmamız gereken en önemli mesele mucizeliğinin zaman ve mekân ötesi oluşudur. Allah (cc) Kur'an'ın bu yönüne defalarca işaret etmiş ve muhataplarına meydan okumuştur.³⁵ Fakat hitabın

³¹ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, 25. Baskı, s. 31-34.

³² Salih Gedük, "Kur'an'ın Mahiyeti Meselesi: Kitap Mı Hitap Mı?", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Ağustos 2020, cilt: 22, Sayı: 3 (28), s. 907-914.

³³ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, 25. Baskı, s. 32-34.

³⁴ Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 56.

³⁵ Allah (cc) Kur'an'ın icazı konusunda şöyle meydan okumaktadır: وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "Eğer kulumuza indirdiğimizden herhangi bir şüpheniz varsa haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan başka yardımcılarınızı da çağırın." (Bakara 2/23); أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَيْنَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَلْطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "Yoksa

geçişliliğine imkân tanımayan yaklaşımların Kur'an'ın bu yönünü ihmal ettiği görülmektedir. Kur'an hitabına dair yaptığımız bu çalışmada Kur'an'ın vahiy kaynaklı ve muciz bir kitap oluşu çıkış noktamızdır.

Allah (cc) ilahi buyruğu ileten peygamberlerine, onları desteklemek ve iddialarında haklı olduklarını ispat etmek için çeşitli mucizeler bahşetmiştir. Bu mucizeler hedef alınan toplumların ilgi ve ihtiyaçlarıyla paralellik göstermektedir. Lakin İsrâ ve Mirâç olayı gibi sadece o dönemdeki insanların şahit oldukları bu olağanüstü haller için evrensellik söz konusu değildir.³⁶ Bilindiği üzere eski Arap toplumlarında hitabet önemli bir yere sahipti. Yılın belli dönemlerinde panayırlar düzenlenir ve beğenilen şiirler Kâbe duvarlarına asılırdı. Allah (cc) ahir zaman Peygamberini ilk muhatap olduğu toplumun ilgisini çekecek olağanüstü hitapları barındıran Kur'an'la desteklemiştir. Tıpkı Hz. Musa'nın gösterdiği mucizelerle döneminin mahir sihirbazlarını aciz bırakması gibi Hz. Peygamber Kur'an belâgati ile en usta şairleri şaşkına çevirmişti. Bu yönüyle Kur'an-ı Kerim, benzerinin getirilmesinin imkânsız olduğu haber verilen,³⁷ nüzûl zamanından Kıyâmete kadar gelmiş ve gelecek bütün insanlığa hitap eden evrensel bir mucize olarak görülmektedir.³⁸ Kur'an'ın bu mucizevi yönü sadece edebi ve özlü anlatımları ile sınırlı değildir. Kur'an, akli gelişimini tamamlamış ve belli bir mertebeye ulaşmış insanlığa uygun bir mucizedir. Öyle ki Kur'an mucizesi diğer Peygamberlere verilen hissi mucizelerin aksine akılla idrak edilmekte ve âyetlerden anlaşılan manalar sınırlandırılmamaktadır. Nâzil olduğu dönemden Kıyâmete kadar her asra yöneltilmiş yaşayan bir hitaptır.³⁹ Bu görüşü desteklemek bağlamında Kıyâmet sûresinde geçen

---

Onu uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka yardıma çağırabileceğiniz kim varsa çağırın ve onun benzeri bir sûre meydana getirin.” (Yunûs 10/38); *أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَيْنَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ* “Yoksa, “Onu kendisi mi uydurdu diyorlar? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka yardıma çağırabileceğiniz kim var çağırın ve siz de onun gibi on sûre getirin.” (Hûd 11/13); *أَمْ يَقُولُونَ نَقُولُهُ بِزَلٍّ أَمْ يَقُولُونَ نَقُولُهُ بِزَلٍّ أَمْ يَقُولُونَ نَقُولُهُ بِزَلٍّ أَمْ يَقُولُونَ نَقُولُهُ بِزَلٍّ* “Onu kendisi uydurmuş diyorlar öyle mi? Hayır aksine iman etmiyorlar. Eğer doğru söylüyorlar ise onun bir benzerini getirsinler.” (Tur 52/33-34); *قُلْ لِّئِنْ أَجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُوا بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا* “De ki, “Andolsun, bu Kûr'an'ın benzerini ortaya koymak üzere insan ve cin toplulukları bir araya gelseler, birbirlerine destek olsalar, onun benzerini getiremezler.” (İsrâ 17/88).

³⁶ Adil Bor, **a.g.e.**, s. 95.

³⁷ İsrâ 17/88; Hûd 11/13; Bakara 2/23.

³⁸ Adil Bor, **a.g.e.**, s. 95-96.

³⁹ Hüseyin Aydın, “Meydan Okumaları Bakımından Kur'an Mucizesi”, **Kelam Araştırmaları**, 8:1, 2010, s. 51.

ve mealen “Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter” anlamındaki âyeti örnek olarak verebiliriz. Bugün gelişen ilimle beraber parmak uçlarına dair yapılan yorumlara her insanın şahsına özel parmak izine yapılan işaret eklenmiştir. Öyle ki bu yorum, klasik dönem âlimlerinin yorumlarının dışında olmakla birlikte onları hükümsüz bırakan nihai yorum niteliği de taşımamaktadır.

1.2.2.Kitap ve Hitap Olarak Kur'an

Kitap, dikmek sûretiyle iki deriyi birleştirmek anlamına gelen “ketb” sözcüğünden türemiş bir kelimedir. Diğer bir manası da yazarak harfleri birleştirmektir. Yazmak sûretiyle oluşturulan nazım anlamındaki kitabet istiare yoluyla başka anlamlar da ifade etmektedir. Bu sebeple yazılı olmadığı halde Kelamullah’a kitap denilmektedir.⁴⁰

Kur'an-ı Kerim'in mahiyeti bağlamında günümüz meselelerinden biri de Kur'an'ın hitap mı yoksa kitap mı olduğudur. Kur'an-ı Kerim'in kitap olduğunu savunan kesimin iddialarının temelinde Kur'an'ın kendisini kitap olarak tanımlaması⁴¹ ve inzalinden önce de Levh-i Mahfuz'da bulunduğu⁴² işaret etmesi bulunmaktadır.⁴³

Kur'an-ı Kerim'de müstaklârla birlikte 289 yerde kitap kelimesi geçmektedir.⁴⁴ Müfessirler geçtiği sûre bağlamında kitaptan kast edilen şeyin Tevrat, Levh-i Mahfuz, meleklerin ellerindeki kitap ve Kur'an olduğu söylemektedir.⁴⁵ Vahyin devam ettiği, Hz. Muhammed'in hayatta olduğu dönemde Kur'an iki kapak arasında değildi. Bu sebeple dönem bağlamında düşünülünce ortada mevcut bir kitap olmayışından hareketle dar bir bakış açısı ile âyetlerde bahsi geçen “Kitab'ın” Kur'an olmadığı iddia edilebilmektedir. Lakin Ahkâf sûresinde geçen **“Ey halkımız! dediler, "Biz Mûsâ'dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan, gerçeğe ve doğru yola kılavuzluk eden bir kitap dinledik”**⁴⁶ mealindeki âyette

⁴⁰ Râgıb el-İsfahânî, **Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2011, 5. Baskı, s.699.

⁴¹ Bakara 2/2; En'âm 6/92; İbrahim 14/1; Duhân 44/2; Ahkâf 46/2,12; Vâkıa 56/78.

⁴² Ra'd 13/39; Zuhuruf 43/4; Kâf 50/4; Abese 80/13; Buruc 85/22.

⁴³ Gedük, “Kur'an'ın Mahiyeti Meselesi”, **a.g.e.**, s. 930-931.

⁴⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, **el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dar el-Ma'rife, Beyrut, 2015, 10. Baskı., s. 793-798.

⁴⁵ Gedük, “Kur'an'ın Mahiyeti Meselesi”, **a.g.e.**, s. 915.

⁴⁶ Ahkâf 46/30.

dönem itibari ile vahyin devam ettiği süreçte Kur'an'ın kendisini “Kitap” olarak vasıflandırdığını görmekteyiz.

Bu yaklaşıma göre Kur'an-ı Kerim bir kitaptır ve içinde evrensel hitaplar barındırmaktadır. Öyle ki geçen zamanla ve gelişen imkânlarla insanların yaşam tarzları ve düşünce yapılarının değişmesine rağmen değişmeyen ve insanlık tarihi boyunca varlığını sürdürecektir olan bazı yönleri bulunmaktadır. Kur'an insanların yapıları gereği değişmeyen ve değişmeyecek olan bu yönlerine hitap etmektedir.⁴⁷ Kur'an'ın lafzen mucize oluşu yönüyle Arapçayı en mükemmel şekliyle kullanması onun hem doğrudan hayata müdahil ve hayatın içinde olmasını sağlamakta hem de zaman ve mekân üstü bir konuma yükseltmektedir. Böylece onun, zamansal ve mekânsal değişikliklere rağmen hidâyet rehberi olma vasfını korumasına imkân vermektedir. Kur'an'da sıkça geçmiş ümmetlerin kıssaları anlatıldığı halde kullanılan üslup onu belli şartlara ve belli zamana ait olmaktan çıkarmaktadır. Böylece ileride yaşanması muhtemel olan olaylara ilahi bir bakış açısı ile bakma imkânı sağlamaktadır.⁴⁸

Kur'an'a salt hitap olarak bakıldığında ise nâzil olan âyetler dönem şartları ve nüzûle sebep olan hadiseler çerçevesinde yorumlandığı görülmektedir. Söylenen sözün anlaşılması için ne amaçla, hangi bağlamda ve kime söylendiği önemli görülmektedir. Nitekim yapılan hitap o devrin insanlarına yapılmıştır ve dönemin şartlarının bilinmesi hitabın anlaşılması için vazgeçilmez bir unsur olmaktadır. Pek tabi bu yöntemde nüzûl sırası da dikkat edilmesi gereken diğer bir husustur. Nitekim elimizdeki Mushaf'ın terkibi nüzûl sırası ile uyumlu değildir. Bu sebeple nüzûl sırasını esas alan terkip çalışmaları yapılmıştır. Derveze bu alanda ilk çalışma yapan kişi olması sebebiyle önem arz etmektedir. Ayrıca Kur'an'ın nüzûl döneminde, o günün insanlarına yapılmış hitap olduğu iddiası tarihsellik tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Fakat Tarihsellik konusu önem arz ettiğinden ayrı bir başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür.

⁴⁷ Gedük, “Kur'an'ın Mahiyeti Meselesi: Kitap Mı? Hitap Mı?”, **a.g.e.**, s. 906.

⁴⁸ Tahsin Görgün, “Kur'an”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, c. 26, s. 417-422.

Kur'an'ın hitap olduğunu iddiası birçok yönden eleştirilmektedir. Yapılan eleştirilerin odak noktasında âyetlerin indirilmesine sebep olan olayların, âyetlerin varoluşunun temel amili olduğu kabulü bulunmaktadır. Kur'an'ı anlamı noktasında önemli bir yere sahip olan sebep-i nüzûlün âyetlerin varlık sebebi gibi görülmesi hem Kur'an-ı Kerim'in aslının Levh-i Mahfuz'da olduğunu haber veren âyetleri görmezden gelmeyi gerektirmekte hem de Kur'an-ı Kerim'in tertibinde karmaşık bir derlemeyi beraberinde getirmektedir.⁴⁹ Nitekim mevcut kaynaklara göre Kur'an'ın nüzûl sırası kesin olarak bilinmemektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de bulunan 6236 âyetin sadece 500 tanesinin sebep-i nüzûl rivâyeti bulunmaktadır.⁵⁰ Kur'an'ı anlamaya yönelik sırf nüzûl riâyetleri ele alındığında pek çok âyetin anlaşılması noktasında verilerin eksik kaldığı görülmektedir. Eksik kalan bilgileri tamamlamak maksadıyla akli çıkarımlarda bulunularak farklı yorumlamalara gidilmekte ve Kur'an'ın asıl vermek istediği mesaj yerine yorumcunun zihin dünyasında vardığı sonuca ulaşılması kaçınılmaz olmaktadır.

Yapılan bir diğer eleştiri ise; Kur'an'ı anlama yolunda sadece nüzûl ortamı dikkate alınmak sûretiyle Kur'an'ın âlemler ötesi boyutunun ihmal edilmesidir. Bu ihmal neticesinde pozitivist bir yaklaşımla hitap-muhatap ilişkisi tek düzeyde ele alınarak hitabın geçişliliğine imkân verilmemektedir. Bu durumun aksine ilimlerin temelini oluşturan klasik eserlerde hitaplar arası geçişlilik ile ilgili bir sakınca görülmemektedir. Nitekim müfessirler ve usul âlimleri Kur'an'da yer alan hitapları mü'min-Ehl-i kitap, mü'min-kâfir, Hz. Peygamber-ümme gibi kesimler arası geçişlilik bakımından ele almışlardır.⁵¹

Âyet ve hadislerde mümin, kâfir, münâfık, ehli kitap gibi sınıflandırmalar ve bu kesimlerin üslup ve davranışlarına dair açıklamalar bulunmaktadır. İnsan irade sahibi bir varlıktır ve bu iradesine yön veren hırs ve takva gibi vasıflara sahiptir. Nitekim Şems sûresi sekizinci âyetinde insanın günaha ve takvaya müsait olduğu haber verilmektedir.⁵² Neticede kişi mümin olsa bile Kuran'da kâfirlerin fiilleri olarak zikredilen davranışları sergilemekten münezzehtir. Bu sebeple Yüce Kitap'ta

⁴⁹ Yüksek, "Kur'an'da Hitabın Geçişliliğinin İmkânı", **a.g.e.**, s. 277-278.

⁵⁰ Muhsin Demirci, "Esbab-ı Nüzûl", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, c. 11, s. 360.

⁵¹ Yüksek, "Kur'an'da Hitabın Geçişliliğinin İmkânı", **a.g.e.** s. 278.

⁵² "Ona takva sahibi olma ve günah işleme kabiliyetini verene." (Şems 91/8).

bazen direk bir hitapla sakındırılan davranış ve o davranışla bağdaşmış gruplar zikredilmekte⁵³ bazen ise dolaylı bir anlatımla geçmiş kavimlerin kıssalarına yer verilmekte ve uyarı bu kıssalar üzerinden yapılmaktadır.⁵⁴

Kur’ân-ı Kerim diğer suhuf ve ilahi kitaplar gibi tek seferde değil de yirmi üç yıllık bir zaman zarfında parça parça nâzil olmuştur. İsrâ sûresinde inzal sürecine dair şu açıklama yapılmaktadır: **“Kuran’ı insanlara ağır ağır okuyasın diye parça parça indirdik.”**⁵⁵ Burada ağır okumadan kasıt kalplerin sağlamlaştırılmasıdır. Nitekim tek seferde değil de peyderpey indirilmesi konusunda yapılan itirazlara Kuran şu şekilde cevap vermektedir: **“İnkâr edenler dediler ki; Kuran’ın ona tek seferde indirilmesi gerekmez miydi? Oysa biz onunla kalbini sağlamlaştırmak için onu parça parça indirdik ve ağır ağır okuduk.”**⁵⁶ Buradan hareketle, Kur’an hem Allah Resulü hem de ilk muhataplar tarafından iyice anlaşılın ve kalplere yerleştirilsin diye peyderpey indirilmiştir, diyebiliriz.⁵⁷ Allah (cc), yirmi üç yıllık süreçte Nebisi üzerinde Kur’an ahlâkını inşa etmiş ve bize en güzel örnek olarak onu göstermiştir.⁵⁸

1.3. Kur’an Hitabı ve Tarihsellik Olgusu

Tarihsel, tarihle ilgili ya da tarihe ait anlamlarında kullanılan bir sıfat olarak tanımlanmaktadır.⁵⁹ Görgün, tarihselin, geçmişte var olan ve geçmişte geçerli olan şey şeklinde ifade edildiğini, tarihselçiliğin ise geçmişte var olan şartlara bağlı hükümlerin sadece kendi dönemlerinde geçerliliğini kabul eden yaklaşım olarak anlamlandırıldığını aktarmaktadır.⁶⁰

⁵³ “(Ey iman edenler) Allah’ı unutan, bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar gerçekten yoldan çıkmışlardır.” (Haşr 59/19).

“Ey iman edenler! "Râinâ!" demeyin; "unzurnâ" deyin ve iyi dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır.” (Bakara 2/104).

“Ey iman edenler! Mûsâ’yı incitenler gibi olmayın. Allah onun, hakkında söylediklerinden uzak, tertemiz biri olduğunu ortaya koymuştu. Gerçekten o, Allah katında itibarlı idi.” (Ahzâb 33/69).

⁵⁴ Yüksek, “Kur’an’da Hitabın Geçişliliğinin İmkânı”, **a.g.e.**, s. 279.

⁵⁵ İsrâ 17/106.

⁵⁶ Furkan 25/32.

⁵⁷ Yaşar Kurt, “Kur’an’ın Nüzûl Süreci ve Nüzûl Sırasını Esas Alan Tefsir Üzerine”, **On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012, sayı: 33, s. 8.

⁵⁸ Ahzâb 33/21.

⁵⁹ Tahsin Görgün, “Tarihsellik ve Tarihselcilik Üzerine Birkaç Not”, **Kur’an- Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik**, Yeni Ümit Kitaplığı, İzmir, 2003, s. 108.

⁶⁰ Görgün, “Tarihsellik ve Tarihselcilik Üzerine Birkaç Not”, **a.g.e.**, s. 109-110.

İnsan ürünü olan eserler, fikir akımları ve yaklaşımlar için olgunun neşet ettiği ortama gitmek, olguyu ortamın şartları bağlamında değerlendirmek, onu anlamak ve anlamlandırmak için en doğru yöntem gibi görülmektedir. Buradan hareketle tarihsel yaklaşımın nerede ve hangi şartlarda ortaya çıktığı bilgisinin tarihsel yaklaşımın anlaşılmasına yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Bilginin sadece kilisenin tekelinde olduğu, dini ilimlerin dogmatik ve normatif kabul edildiği Orta çağ Avrupa'sında Rönesans'la birlikte akılcılık akımı başlamış ve Hz. İsa'nın ölümünden yıllar sonra derlenen İncillerde derleyicilerin sözlerinin ve fikirlerinin bulunması problemi ele alınmıştır. Tahrife uğramış ve sayıca çok fazla olan bu metinlerin en aza indirilmesi için konsillerde çalışmalar yapıldığı bilinen bir gerçektir. Ayrıca günümüze ulaşan İncillerin dili orijinal değil, çeviridir. Muhakkak ki yapılan çeviri mütercimnin zihin dünyasından bağımsız olmamış ve bu tercümeyle mütercimnin anlamlandığı yeni bir metin inşa edilmiştir. Böylece hem müelliflerin fikirlerinin ve sözlerinin İncillere dahil olması hem de metinleri mütercimlerin anlamlandırması gerçek anlama ulaşmayı imkânsız hale getirmiştir. Anlama ulaşmadaki bu zorluklar batıda hermenötiğin doğmasına sebep olmuş ve İncil metinleri tarihselci bir bakış açısıyla ele alınmıştır.⁶¹ Bu yaklaşım İncil'i anlama yolunda bir yöntem olarak kabul edilebilir. Nitekim İncil metin itibari ile orijinallliği olmayan bir kitaptır. Bu kitap için söylenen sözden çok metinle kastedileni anlamak için tarihsel bağlama yoğunlaşmak son derece doğal bir sonuç olarak görülmektedir. Nihâyetinde İslâm inancına göre İncil, yerel ve dönemsel ilkeleri barından ve lafızları bakımından tahrif olmuş bir kitaptır.

Konu ile alakalı ikinci problem ise henüz ilim olup olmadığı netlik kazanmamış "tarih" olgusudur.⁶² Çünkü tarih, döneme hâkim olan toplumlar tarafından ve onların bakış açılarıyla yazılmaktadır. Öyle ki Batı dünyaya hâkim olduktan sonra kendi tarihini bütün dünyaya mal etmiş ve başkalarının yaşadıklarını ya görmezden gelmiş ya da önemsiz görmüştür.⁶³

⁶¹ Fehmi Ahmet Polat, **Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar**, Doktora Tezi, S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2000, s. 123-125.

⁶² Şevket Kotan, **Kur'an ve Tarihselcilik**, Beyân Yayınları, İstanbul, 4. Baskı, s. 33-35.

⁶³ Kotan, **Kur'an ve Tarihselcilik**, s. 40.

Günümüzde okuduğumuz insanlık tarihi Batılılar tarafından yazıldığı için model alınan tek toplum biçimi Batı toplumudur. Çünkü Avrupa dışındaki toplumlarda Batılıların tarih diye ciddiye aldıkları sınıfsal çatışmalar vb. olaylar bulunmamaktadır. Bu sebeple o toplumlar “tarihsiz toplumlar” olarak nitelendirilmektedir. Avrupa’nın bugün temsil ettiği etnosentrik tarih anlayışı her dönemde tarihin doğasında var olan bir şey olarak kabul edilmektedir.⁶⁴ Bu sorunun temelini teşkil eden yaklaşım, tarihin ilerlemeci bakış açısıyla değerlendirilmesidir. Çünkü Avrupa kendisini tarihin en ileri aşamasında görmekte ve bu şekilde diğer toplumlarla arasındaki hiyerarşik ilişkiyi meşru hale getirmektedir.⁶⁵ İlerlemeci tarih anlayışının karşısında ise İbn Haldun’un da *Mukaddime* adlı eserinde bahsettiği devrani, döngüsel tarih anlayışı bulunmaktadır. Bu anlayışa göre tarih sürekli tekrar eder, insanlar dönüp dolaşıp aynı noktaya gelirler.⁶⁶ Kotan eserinde tarih ilminin bu yönlerine dair geniş açıklamalarda bulunduktan sonra okuyucuyu düşünceye sevk eden şu soruyu sormaktadır: “Peki Kur’an’ın tarihselliği hangi tarih merkeze alınıp çalışılacak?”⁶⁷

1.4. İslam Tarihinde Tarihselcilik

İslam dünyasında Kur’an’ın tarihselliğine dair ilk düşüncelerin ne zaman zuhur ettiği hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.

Tarihselcilere göre İslam tarihinde tarihsellik ilk asırdan beri varlığını sürdürmektedir.⁶⁸ Öyle ki lafız-mana, esbab-ı nüzûl, nasih-mensuh, Kur’an’ı nüzûl döneminden sonraki asırların sosyolojik şartlarında işlevsel kılma çabası anlamındaki tarihselciliğe göre, tarihsel bağlamlı çalışmalar olarak görülmektedir. Hatta Halku’l-Kur’an meselesinin tarihselcilik fikrine tez ve antitez sunma noktasında kritik bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁹

Nasih ve mensuh İslam’ın ilk dönemlerde, henüz nüzûl devam ederken ortaya çıkmış bir olgudur. Kur’an’ı anlama yönündeki problemlerin ise Hz. Peygamberin

⁶⁴ Kotan, *Kur’an ve Tarihselcilik*, s. 40.

⁶⁵ Kotan, *Kur’an ve Tarihselcilik*, s. 39.

⁶⁶ Kotan, *Kur’an ve Tarihselcilik*, s. 37.

⁶⁷ Kotan, *Kur’an ve Tarihselcilik*, s. 41.

⁶⁸ Yüksel Çakırca, “İslam’da Tarihselciliğin Tarihi”, https://www.researchgate.net/publication/3332849416_ISLAM'DA_TARİHSELÇİLİĞİN_TARİHİ_23.03.2021_s.2.,_Çevrimiçi.

⁶⁹ Çakırca, “İslam’da Tarihselciliğin Tarihi”, s. 2.

vefatından sonraki asırlarda ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Çünkü Hz. Muhammed (sav) vahyin açıklayıcısı olarak ümmetinin başındaydı ve vahyin anlaşılabilmesi söz konusu değildi. Bu sebeple nasih-mensuh bağlamında tarihselcilikten bahsetmek mümkün görülmemektedir. Fakat tarihselci yaklaşım tarafından, Hz. Ömer'in yaptığı içtihatla Tevbe sûresinin 60. âyetinde zekât verilecekler arasından “muellefe-i kulub” sınıfını çıkarması referans alınmakta ve Hz. Ömer'in içtihat yoluyla âyeti nesh ettiği vurgulanmaktadır. Böylece Tarihselci yaklaşıma göre, tarihselciliğin kökenleri Hz. Ömer dönemine kadar götürülmektedir.⁷⁰

Tarihselci olmayan kesime göre ilk müşrikler, ilk tarihselciler olarak kabul edilmektedir. Nüzûl dönemi müşriklerinin, Allah'ın bazı hükümlerini kendi sosyolojik şartlarına ve kültürel bakış açılarına uymadığını ileri sürerek Hz. Muhammed'den onları değiştirmesini istemeleri yönündeki âyet ve rivâyetler bu görüşe kaynaklık etmektedir. Aslında bu iddia ile tarihselciliğin İslam tarihine ait bir kökeninin bulunmadığı savunulmaktadır. Bu kesimin iddialarını temellendirdikleri diğer bir sav ise; Hz. Muhammed (sav) ve Hz. Ömer dönemlerinde Arap olmayan pek çok toplumun İslam'a davet edilirken onların kültürlerinin baz alınıp Kur'an'ın onlara uydurulmaya çalışılmamasıdır.⁷¹

Tarihselci yaklaşımı benimseyen İslam düşünürlerinden öne çıkan birkaç ismin eğitim hayatına ve fikirlerine değinmenin yerinde olacağı kanısındayız.

1.4.1. Fazlurrahman Malik (1919-1988):

Pakistan'da doğmuştur. Pencap Üniversitesi'nin Arapça bölümünden mezun olmuş aynı üniversitede lisansüstü eğitimini yapmıştır. Doktora çalışmalarını İngiltere'de sürdürmüş ve İngiltere'nin Durham Üniversitesi'ne öğretim üyesi olarak tayin edilmiştir. Daha sonra Kanada'ya gitmiş ve McGill Üniversitesi'nde İslami İlimler doçenti olarak görev almıştır. 1961 yılında Pakistan hükümetinin daveti üzerine ülkesine dönmüş ve İslami Araştırmalar Enstitüsü'nde bir yıl profesör olarak ders

⁷⁰ Çakırca, “İslam'da Tarihselciliğin Tarihi”, s. 3-4.

⁷¹ Çakırca, “İslam'da Tarihselciliğin Tarihi”, s. 4-5.

vermiştir. 1961 yılından sonra neredeyse bütün çalışmaları İslam toplumunun güncel meseleleriyle ilgili olmuştur.⁷²

Fazlurrahman, Kur'an'ı anlama yolunda tefsirin çok önemli bir disiplin olduğunu fakat Kur'an'ı gereği gibi anlayabilmek için tefsir ilminin yönteminin geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Geleneksel tefsirlerde terkipçi bir yöntem takip edilmediği için Kur'ani görüşün geliştirilmediğini ve geleneksel tefsirin yöntemsiz olduğunu iddia etmektedir. Fazlurrahman çağdaş tefsir usulünün Kur'an'ın edebi üstünlüğü ve belâğatı ile ilgilenilmeyip sadece doğru anlaşılması hususuna önem verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Onun önerdiği tefsir yönteminde ilk olarak âyetlerden Kur'an'ın genel ilkeleri, değerleri ve gayeleri tespit edilip sistemleştirilmeli daha sonra çıkarılan bu genel ilkeler kendi zamanımızla yeniden formüle edilmelidir. Yani ilk olarak ortaya konulan genel ilke zamanımızın içtimai ve tarihi şartlarıyla uyum sağlamalıdır. Bu yöntemin uygulanması için Kur'an tarihi bilgisinin yanında günümüz sosyal bilimlerine de yeterli miktarda hâkim olunmalıdır.⁷³

1.4.2. Muhammed Arkoun (1928-2010):

Cezayir'de doğmuştur. Cezayir Üniversitesi Filoloji Fakültesinde öğrenim görmüş, yüksek lisansını Paris'te Arap Dili ve Edebiyatı dalında yapmıştır. Doktorasını da Paris'te yaptıktan sonra misafir profesör olarak Belçika'ya gitmiştir. Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde görev almış ve farklı dallarda ödüllere layık görülmüştür.⁷⁴

Arkoun'a göre temel hedefi insanın mutluluğu olan İslam, Hristiyanlık ve Yahudiliğin metafizik yönlerini ön plana çıkarmadan beşerî ve dünyevi yönleriyle anlayarak anlatmak gerekmektedir. Bunun için dinler arası birliktelik şarttır ve dinler arası birliktelik ancak laikliğin kabul edilmesi ile mümkün olacaktır.⁷⁵

Arkoun bütün dinsel gerçekliklerin tarihsel olduğunu ve gökten yere inene kadar müteâl olan Kur'an'ın yere inışıyle yatay boyuta geçip tarihselliğin cenderesine

⁷² Açıkgenç, "Fazlurrahman", **a.g.e.**, c. 12, s. 280-286.

⁷³ Açıkgenç, "Fazlurrahman", **a.g.e.**, c. 12, s. 280-286.

⁷⁴ Fethi Ahmet Polat, "Arkoun, Muhammed", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2016, c. EK-1, s. 110-114.

⁷⁵ Polat, "Arkoun, Muhammed", **a.g.e.**, c. Ek-1, s. 110-114.

girdiğini iddia etmektedir. Arkoun tarihsel olguları tanımlarken mit kavramını kullanır. Ona göre mit cehaletin ya da akılsızlığın gereği değil medeniyetlerin vazgeçilmez malzemeleridir. Kur'an'da mit olarak anlatılara rastlamak mümkündür. Ancak Kur'an'da dini içerikler ihtiva eden âyetler açısından mitik anlatımlar bulunmamaktadır. Bu sebeple Kur'an'ı gönderiliş amacına uygun bir şekilde anlamının yolu ona tarihselliğin gereklerini uygulamaktan geçmektedir. Bunun için öncelikle İslamiyet'in ilk dört asrında oluşan çökelti katmanlar aşılmalıdır. Çünkü ona göre Kur'an-ı Kerim, ilmi ve siyasi otoritelerin baskısıyla ahkam âyetleri de dahil olmak üzere ilahi mutlaklıkla ilintilendirilerek mutlak ve değişmez ilkelere dönüştürülmüştür. Arkoun, Kur'an üzerine yapmayı düşündüğü ve bir kısmını hayata geçirdiği çalışmalarında İncil ve Tevrat için Batı'da yapılmış çalışmaları örnek aldığını belirtmiştir.⁷⁶

1.4.3. Nasr Hamid Ebu Zeyd (1943-2010):

Mısır'da doğmuştur. Kahire Üniversitesin Arap Dili Bölümünden mezun olduktan sonra aynı üniversitede yüksek lisans yapmıştır. Ortadoğu Araştırma Merkezi'nin sağladığı bursla Pennsylvania Üniversitesinde çalışmalarda bulunmuştur. 1981'de doktor unvanını almış ve 1987'de doçent olmuştur. 1985-1989 tarihleri arasında Japonya'da öğretim üyeliği yapmış ve Profesörlük için Kahire üniversitesine başvurmuştur. Fakat "Nakdû'l-Hitâbi'd-Dini" adlı çalışmasındaki fikirlerinden dolayı tartışmalara konu olmuş ve profesörlük için yaptığı başvuru olaylı bir şekilde reddedilmiştir. Hakkında verilen mürted kararından dolayı eşi ile ayrılmasına hükmedilmiştir. Bu hüküm üzerine eşiyle birlikte ülkesini terk etmiş ve davet edildiği Hollanda'ya yerleşmiştir.⁷⁷

Ebu Zeyd, Kur'an'ı doğru anlamak için öncelikle geleneğin bilimsel bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre Kur'an'a hatalı yaklaşım ve yanlış bir Kur'an tasavvuru esas alınmıştır. Bu düşünceden hareketle Kur'an hitabını tahlil etmiş ve Kur'an'a, Arap diline dönüşmüş formuyla beşerî bir metinmiş gibi yaklaşmıştır. Kur'an'ın hitap ettiği toplumla karşılıklı etkileşimi sonucu vücut

⁷⁶ Polat, "Arkoun, Muhammed", **a.g.e.**, c. Ek-1, s. 110-114.

⁷⁷ Mehmet Emin Maşalı, "Ebu Zeyd, Nasr Hamid", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2016, c. EK-1, s. 377-381.

bulduğunu iddia etmiştir. Ona göre Mu'tezile'nin Allah'ın kelam sıfatını zati bir sıfat olarak görmeyip tarihsel olan evrenle bağlantılı ilahi bir fiil kabul etmesi doğru bir yaklaşımdır. Böylece Kur'an'ın tarihle, olgu ve kültürle irtibatına bir nas olarak yaklaşılmış ve merkeze insan alınmıştır. Fakat bu isabetli görüşün önü kesilmiş ve daha sonra sünnetin kapsamına icma ve kıyas da dâhil edilerek sünnet Kur'an'la aynı derecede nas kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak Mu'tezilenin merkeze aldığı insanın yerini nasların otoritesi almış, sabit ve yerleşik olan muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Kelam'ın Allah'ın zati sıfatlarından biri olarak kabul edilmesiyle nassın tarih ve olguyla olan irtibatı kesilmiş ve Kur'an tefsirinde rivâyetlerin merkeze alınmasıyla mitolojik tasavvurlar varlık kazanmaya başlamıştır.⁷⁸

Araştırmamız sırasında Hasan Hanefi, Seyyid Ahmed Han ve Abid el-Cabiri gibi isimlere de rastladık fakat tez bağlamında bu alanda ün yapmış üç kişiyi tanıtmakla yetineceğiz. Genel olarak baktığımız zaman bu isimlerin hemen hepsinin Avrupa'da tahsil gördüğüne tanık oluyoruz. Bu tarihselciliğin kökenin iddia edilen aksine Avrupa'daki aydınlanma hareketleri sonucu ortaya çıktığı ve İslam dünyasına oradan yayıldığı tezini doğrular gibi görünmektedir. Nitekim Muhammed Arkoun'un, Kur'an'ı anlama bağlamında yaptığı çalışmalarda, İncil ve Tevrat için Batı'da yürütülen çalışmalardan etkilendiğini söylediği belirtilmektedir.⁷⁹

Tarihselliğin Mu'tezile ile İslam dünyasına girdiği iddiasına gelecek olursak: Mu'tezilenin Allah'ın Kelam sıfatını zati sıfatları içinde değerlendirmemesinin sebebi bilindiği üzere tenzihte aşırıya gitmesiydi. Fakat ilginçtir ki tarihsellik tartışmalarında Sünnilerin Kur'an'a yaklaşımları eleştirilmekte ve Hristiyanların Hz. İsa'ya yaptıkları yanlış konumlandırma ile Sünnilerin Kur'an'a yönelik konumlandırmaları özdeşleştirilmektedir. Nihâyetinde Kur'an'ın mahlûk olduğunu savunan Mu'tezili âlimler Kuran'ın hükümlerinin evrenselliği konusunda aksi bir söz söylememişlerdir. Bu sebeple günümüzde tarihsel yaklaşımı savunanlar için Halku'l-Kur'an meselesinin bir dayanak olamayacağını söylemekte bir sakınca görülmemektedir.⁸⁰

⁷⁸ Maşalı, "Ebu Zeyd, Nasr Hamid", **a.g.e.**, s. 377-381.

⁷⁹ Polat, "Arkoun, Muhammed", **a.g.e.**, c. Ek-1, s. 110-114.

⁸⁰ Polat, **Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar**, s. 125.

Kur'an'a yönelik tarihselci yaklaşımla ilgili olarak tespit edilen bir diğer problem ise Müslümanların çoğunluğu tarafından Allah vahyi kabul edilen Kur'an'ın tarihsel bir olguymuş gibi tartışılmasının mümkün olmamasıdır. Zira tarihselliğin insan zihninin ürünü olan şeyleri kapsamaması, tarihsel diye tartışılan şeyin daha en başında insanın ve tarihin ürünü olarak kabul edildiği bilinmektedir. Bununla birlikte Kur'an'ın belli bir tarihte o dönemin insanlarına, onların dilleriyle ve onların algı dünyalarını yansıtacak şekilde hitap ettiği de bir gerçektir. Bu gerçekten hareketle Kur'an'a beşerî-tarihsel bir metinmiş gibi yaklaşmak onun değişmekte olan ve değişmesi gereken bir şey olduğunun kabulünü gerektirmektedir. Bu sebeple Müslümanların kendi aralarında yaptıkları tarihsellik tartışmalarında Kur'an'a beşerî bir metinmiş gibi yaklaşamayacakları belirtilmektedir. Nihâyetinde Kur'an belli bir dönemde nâzil olduğundan o döneme ait unsurları barındırmaktadır ve bu tarihselliğine dair kanıt olarak algılanmaktadır. Fakat zamanı yaratan Allah'ın vahyi olan bir kitap olması onun evrensel ve tarih üstü olduğu konusunda daha güçlü kanıt olmaktadır. Bu nedenle Kur'an'a ilişkin tartışmalarda onun bu iki yönünün dengede tutulması gerekmektedir.⁸¹

1.5. Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzûl

Kur'an-ı Kerim'de çoğu âyet herhangi açıklamaya ihtiyaç duymayacak şekilde açık ve netken bir kısım âyetler özel nüzûl sebepleriyle irtibatlıdır. Hz. Peygamber döneminde yaşanan bir olay veya sorulan bir soru sebebiyle âyet veyahut âyetler nâzil oluyordu. Âyeti inzaline amil olan şeylere “esbâb-ı nüzûl” denmektedir.⁸² Sebep kelimesi felsefede: “Bir neticenin meydana gelmesi için gereken şey” anlamında kullanılırken bu terkipte, “Arzu edilen amaca ulaştıran şart” anlamında kullanılmaktadır.⁸³

⁸¹ Şevket Kotan, **Kur'an, Yorum ve Tarih: Tarihselci Okumanın Çıkmazları**, Hikav Yayınları, İstanbul, 2018, s. 55-56.

⁸² Muhammed Abdulazim Zürkânî, **Menahilu'l-İrfan Fi Ulûmi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kitabu'l-Arabî, Beyrut, 1990, 1. Baskı, c. 1, s. 89.

⁸³ Ahmet Nedim Serinsu, **Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzûl**, Şûle Yayınları, 1996, s. 67-68.

Sebeb-i nüzûle has pek çok eser telif edilmiş ve sebeb-i nüzûlü bilmenin Kur'an'ı anlama bağlamında pek çok fayda ihtiva ettiği zikredilmiştir. Konunun daha net anlaşılması açısından bu faydalardan birkaçına değinmek yerinde olacaktır:

1. Âyette yer alan hükme ait hikmetin anlaşılmasını kolaylaştırır.
2. Âyetle kastedilen mana şüpheden uzak bir şekilde anlaşılır.
3. Âyette zikredilen hükmü nüzûle sebep olan illet bağlamında hususileştirir.
4. Âyetin anlaşılmasını kolaylaştırır.⁸⁴

Elde edilen faydaları bakıldığı zaman Kur'an'ın ana konularından ziyade yoğun bir çalışma ile anlaşılabilen ikincil konumdaki meseleleri kapsadığını görmekteyiz. Lakin Kur'an'ın anlaşılmasındaki temel gaye, ikincil meseleler üzerine yoğunlaşmak değil, ana konuları kavrayabilmektir.⁸⁵ Nüzûl sebepleri vahyin nâzil olduğu dönemde gerçekleşmiş olaylardır. Bu olayların tarihsel gerçekliği vardır. Sebeb-i nüzûl bağlamında aktarılan rivâyetler merfu haberler kapsamında değerlendirilen sahih rivâyetlerdir. Nüzûl sebeplerini sadece o döneme ait olaylar ve nâzil olan âyetleri o döneme ait hükümler olarak değerlendirmek isabetli bir bakış açısı değildir. Yine bu olaylara dair teferruatlara veya olaylarda yer alan şahıslara yoğunlaşmak Kur'an'ın kendine has insan biçimlerini göz ardı etmek ve sebeb-i nüzûl kıssalarının gelip geçici özelliklerine takılmak anlamına gelmektedir. Nihâyetinde Kur'an nüzûl döneminde ne ifade ediyorsa çağımızda ve sonrasındaki asırlarda da aynı şeyi ifade edecektir. Kur'an hedeflenen dini bilincin oluşması amacıyla sebeb-i nüzûl bağlamında topluma ve bireye yönelmiştir. Vahyedilen âyetler insanın değişmeyen fitri yapısına yöneliktir bu sebeple Kur'an hükümleri nüzûl döneminde ne derece geçerli ise bugün ve yarın da o derece geçerli ve kat'idir.⁸⁶

Kur'an ilimleri içinde önemli bir yere sahip olan nüzûl sebepleri tarihselci yaklaşım göre vazgeçilmez bir bilgi kaynağıdır. Öyle ki bu yaklaşım için nüzûl sebepleri, âyetlerin varlık sebepleri gibi algılanmaktadır. Nitekim Ebu Zeyd "Kur'an,

⁸⁴Celâlüddîn Süyûtî, **El-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an**, Müessesetü Risale, Beyrut, 2007, 1. Baskı, s. 71; Zürkânî, **a.g.e.**, c. 1, s. 91-94.

⁸⁵ Polat, **Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar**, s. 127.

⁸⁶ Serinsu, **a.g.e.**, s. 65-66.

metni hakikati ve özü itibari ile kültürün ürünüdür”⁸⁷ demek sûretiyle olguyu nassa öncelemektedir. Bu yaklaşımla Ebu Zeyd, aslının Levh-i Mahfuz’da bulunduğu haber verilen Kur’an’ın inzal sürecini, oluşum süreci gibi değerlendirmektedir.

Vahyi sadece inzal olduğu ortam ve dönem bağlamında değerlendirmek vahyin Hz. Peygamber sonrası dönem için ve hatta Hz. Peygamber döneminde farklı kültürler için geçerlilik taşımadığını iddia etmektir. Oysaki Kur’an-ı Kerim evrensel bir kitap, İslam Dini evrensel bir dindir. En özel olaylar üzerine inen âyetlerde bile topluma hitap eden yönler bulunmaktadır. Tarihsel yaklaşım, bir anlamda Kur’an’ı çağın şartlarına uydurmak⁸⁸ gayesi ile ortaya çıkmış bir yorumlama biçimidir. İnanç esasları gereği yakînî bilgi olarak değerlendirilen kat’î nasları daima daha iyiye doğru ilerlediği zannedilen çağa uyarlamak akılla da çelişki arz etmektedir. Nitekim “çağın gereği” şeklinde sunulan fikir akımlarının geçerliliği ve doğruluğu tecrübe edilmesi gereken unsurlardır. Böylesine zannî bilgiler temel alınıp, sebep-i nüzûl çıkış noktası kabul edilerek Kur’an’ı yorumlamak, makâsıd iddiasıyla vahyi var olana boyun eğdirmek anlamına gelmektedir.⁸⁹

1.6. Kur’an Hitabında Evrensellik

Evrensellik, “anlayış düzleminde hem bilgi hem de siyasal alanlarda genel geçer ilkelerin var olduğunu öne süren ve bu ilkelerin her yerde mutlak geçerliliğini savunan bir anlayış biçimidir”⁹⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Evrenselcilik ise; “temel bilişsel süreçlerin dünyanın her yerinde aynı olduğunu ama görünüm ya da tezahürlerinin kültürden kültüre değişebileceğini iddia eden yaklaşımdır.”⁹¹ Nihâyetinde evrensellik, yerelliğin ve ırka dayalı anlayışın karşısında yer alır.⁹² Biz evrenselliği tarihselliğin zıddı olarak değerlendirmekteyiz.

⁸⁷ Harb, a.g.e., s. 200.

⁸⁸ Fazlur Rahman, **İslam ve Çağdaşlık**, ter. Alparslan Açıkgöç, M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara Okulu, 5. Baskı, Ankara, 2002, s. 57-58.

⁸⁹ Polat, **Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur’an’a Yaklaşımlar**, s. 87.

⁹⁰ <https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Evrensellik>, 19/03/2021, “Çevrimiçi”.

⁹¹ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, 6. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2017, s. 168.

⁹² Polat, **Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur’an’a Yaklaşımlar**, s. 114.

Kur'an'da yer alan âyetlerden hareketle İslam'ın son ve evrensel din⁹³, Hz. Muhammed'in (sav) bütün insanlığa gönderilmiş peygamber⁹⁴ olması sebebiyle ona vahyedilen Kur'an'ın son ve evrensel kitap olduğu görüşünü savunmaktayız. Nitekim Kur'an-ı Kerim her çeşit insan yapısı ile uyumlu, her dönemde ve her mekânda insanlığın ihtiyaç, sorun ve beklentilerine cevap olabilecek ana prensipleri barındıran bir kitaptır.⁹⁵ Kaynağı itibariyle Kur'an'daki gerçeklikler zaman üstüdür. Yoksa Kur'an tarihin içindedir ve olgulara yön vermek isteyen bir hayat kitabıdır.⁹⁶ Neticede Kur'an-ı Kerim her ne kadar dil ve bağlam açısından tarihsel olsa da mesajı ve değerleri açısından evrenseldir, diyebiliriz.

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Adem'den, son peygamber Hz. Muhammed'e kadar insanlığa yol gösterme ve Allah (cc) mesajını iletmek için pek çok peygamber gönderilmiştir.⁹⁷ Hatta Kur'an-ı Kerim bazı dönemlerde birden fazla peygamberin olduğuna işaret etmektedir.⁹⁸ İslam dininde bu peygamberin hiçbirisi dışlanmaz çünkü İslam inancına göre peygamberler aynı amaç doğrultusunda gönderilmiş elçiler olarak kabul edilmektedir.⁹⁹ Hz. Muhammed'den (sav) önceki peygamberlerin kendi dönemlerindeki insanları hidâyete çağırmanın yanı sıra, kendisiyle vahyin tamamlanacağı Kur'an'ın daha kolay kabullenilmesi için gerekli şartları hazır hale getirdikleri düşünülmektedir.¹⁰⁰ Peygamberlerin tebliğ ettikleri vahyin ana hatları itibariyle birbirinden farklı olmadığı¹⁰¹ fakat peygamberler arasında üstünlük bakımından fark bulunduğu -rîsâlet bağlamında- haber verilmektedir.¹⁰² Nitekim Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Şuayp gibi peygamberlerin sadece kendi kavimlerine veya bölgelerine gönderilmişken,¹⁰³ Hz. Musa'nın kavmi ile beraber Firavuna ve

---

⁹³ Maide 5/3.

⁹⁴ Sebe' 34/28.

⁹⁵ Nevzat Aşık, "Sünnetin Yerelliği ve Evrenselliği", **Hadis'in Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu**, Samsun, 14-15 Ekim 1993, s. 30.

⁹⁶ Polat, **Çağdaş İslam Düşüncesine Kur'an'a Yaklaşımlar**, s. 114.

⁹⁷ Al-î İmran 3/144.

⁹⁸ Hz. Musa ve Hz. Şuayp (Kasas 28/25); Hz. Musa ve Hz. Harun (Kasas 28/33-35); Hz. İbrahim ve Hz. Lud (Hûd 11/69-70).

⁹⁹ M. Fatih Kesler, "Kur'an-ı Kerim'in Evrenselliği ve Tarihsellik", **İslami Araştırmalar Dergisi**, c. 14, Sayı:1, 2001, s. 25.

¹⁰⁰ Kesler, "Kur'an-ı Kerim'in Evrenselliği ve Tarihsellik", s. 25.

¹⁰¹ Bakara 2/285.

¹⁰² Bakara 2/253.

¹⁰³ A'râf 7/65, A'râf 7/73, Neml 27/45.

yanındakilere tebliğ ile görevlendirildiği ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Hz. Muhammed (sav) ise son peygamber olması sebebiyle bütün insanlığa gönderilmiştir.¹⁰⁵

Kur'an-ı Kerim'in misyonu, tarihin sadece belli bir döneminde varlık kazanmış ümmet için hidâyet rehberi olmaktan ötedir. Nihayetinde o, bütün insanlığa seslenmektedir. Kur'an, insanoğluna dünya hayatı için beşerî nizama dair hükümleri de sunmaktadır. Bu sebeple asıl itibarıyla Kur'an sadece Müslümanlar için değil bütün insanlık için önemli bir kitaptır.¹⁰⁶ Kur'an'da pratik hayata dair birtakım prensipler ve hükümler bulunmaktadır. Bu prensip ve hükümler kâinatın yaratıcısının ilmine dayandığı için külli ve ebedi hakikatlerdir. Kur'an Allah'ın insanlığa son sözüdür. Bu yüzden insanın Allah'la, insanın evrenle ve insanın toplumla olan ilişkilerine dair kalıcı prensipler içermektedir. Bu prensiplerin zamanın veya mekânın değişmesi ise değişimleri mümkün görülmemektedir.¹⁰⁷

Kur'an'ın evrenselliği, Allah (cc) mutlak hakimiyetini yaratılmışlar arasında gerçekleştirmesi için de gereklilik arz etmektedir. Kur'an'ın evrenselliğini, çağın gereklerine ve bölgeye göre yeniden okuma ve anlama çabalarıyla gölgelemek mümkün görülmemektedir. Nihâyetinde değişken olan Murâd-ı ilâhî değil, insanın kendisidir. O halde kaybedilen kutsala ulaşmanın yolu okunanın değil, okuyanın kendisini yeniden okumasından geçmektedir.¹⁰⁸ Çünkü Kur'an anlayanın anladığı kadarıyla Kur'an'dır. Anlaşılanın hakikati ise, Allah'ın ezeli ilmindeki anlamla uyumu kadardır.¹⁰⁹

---

¹⁰⁴ Zuhurf 43/46.

¹⁰⁵ Ahzap 33/40.

¹⁰⁶ Kotan, **Kur'an ve Tarihselcilik**, s. 21.

¹⁰⁷ Kotan, **Kur'an ve Tarihselcilik**, s. 23.

¹⁰⁸ Kesler, "Kur'an-ı Kerim'in Evrenselliği ve Tarihsellik", s. 32.

¹⁰⁹ Kotan, **Kur'an ve Tarihselcilik**, s. 22.

İKİNCİ BÖLÜM

KIYAME SÛRESİNİN TEFSİRİ

2.1. Sûrenin Genel Özellikleri

2.1.1. Sûrenin İsmi, Âyet Sayısı ve Fâsılları

Sûre, ismini ilk âyette geçen *Kıyâme* kelimesinden almıştır.¹¹⁰ Ayrıca sûre için kullanılan *Lâ uksimu*¹¹¹ veya *Lâ uksimu bi yevmi'l-Kıyâme* isimlerinin İbn Abbas ve İbn Zübeyr'den gelen rivâyetlerde anıldığı belirtilmiş ve bu isimler, icthâdî isimler başlığı altında zikredilmiştir.¹¹² Sâbûnî, sûrenin içeriğinde genellikle Kıyâmet ve Kıyâmetin şiddetli sahnelerinden, ölümden ve ahirette inkârcının karşılaşacağı sıkıntılardan bahsedildiği için “Kıyâme” isminin verildiğini belirtmiştir.¹¹³

Mekke’de nâzil olmuştur.¹¹⁴ Mushaf’ta, Müddessir sûresinden sonra, İnsan sûresinden önce yer alan yetmiş beşinci sûredir. Nüzûl sırasının 27, 29¹¹⁵ ve 31¹¹⁶ olduğu yönünde ihtilâflar olsa da Hümeze sûresinden önce, Karia sûresinden sonra nâzil olduğu konusunda ittifak bulunmaktadır.

Sûrenin âyet sayısının Kûfelilere göre kırk, diğerlerine göre otuz dokuz olduğu beyân edilmektedir.¹¹⁷ Saîd Havvâ hakkında ihtilâf edilen âyetin 16. âyet olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁸

¹¹⁰ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, c. 7, s. 502.

¹¹¹ Ebü’s-Senâ Şihâbeddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el- Âlûsî, **Rûhu’l-Me’ânî**, Dâru’l-Ehyâi Turâsü’l-Arabî, Beyrut, c. 29, s. 135.

¹¹² Münire Muhammed Nasır Ed-Duseri, **Esmâu Suver’l-Kur’an ve Fadâiliha**, Dâr İbn’l-Cevzi, Suudi Arabistan, h. 1439, 2. Baskı, s. 460.

¹¹³ Muhammed Ali Es-Sâbûnî, **Safvetü’t-Tefâsir**, Ensar Neşriyat, t.y., y.y., c. 7, s. 135-136.

¹¹⁴ Muhammed Tâhir b. Âşûr, **Et-Tahrîr ve’t- Tenvîr**, Dâru’s-Sahnûn li-Neşr ve Tevzi’, Tunus, 1997, c. 29, s. 336.

¹¹⁵ Esra Gözeler, **Mekkî-Medenî Sûre Tertipleri**, A.Ü.İ.F. Dergisi, 58:1, 2017, s. 227-232.

¹¹⁶ İbn Âşûr, **a.g.e.**, c. 29, s. 336.

¹¹⁷ İbrâhîm b. Ömer Burhânüddîn Bikâî, **Masaidü’n-Nazar**, Mektebeti Meârif, h. 885, Riyad, c. 3, s. 138; İbn Âşûr, **a.g.e.**, c. 29, s. 336.

¹¹⁸ Saîd Havvâ, **El-Esâs fi’t-Tefsîr**, çev. Beşir Eryarsoy, Abdüsselam Arı, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1992, c. 15, s. 461.

Kıyâme sûresinin fâsılları; te, râ, he, ye, kâf, lâm, dâl, nûn, vâv, se harfleridir.

2.1.2. Sûrenin Sebeb-i nüzûlü ve Fazileti

Sebeb-i nüzûl bağlamında kaynaklar araştırıldığında sûrenin tamamını kapsayan bir rivâyete rastlanmamıştır. Ancak farklı âyetlerin nüzul sebebini bildiren rivâyetler bulunmaktadır.

Hiz. Peygamber (sav) bir gün İbn Rebîa'nın isteği üzerine ona kıyâmeti anlatmış, İbn Rebîa ise, “O günü gözlerimle görsem dahi sana inanmam ve seni tasdik etmem, Allah bu dağılmış kemikleri mi bir araya getirecek?” diyerek kıyâmet gününü inkâr etmiş ve bu inkâr üzerine; **“إِنْسَانُ كَيْفَ يُحْسِبُ أَنَّ الْإِنْسَانَ لَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ”** **“İnsan kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi zannediyor?”** âyeti nâzil olmuştur.¹¹⁹

Üçüncü âyetin nüzûl sebebi olarak aktarılan bu rivâyet Vâhidî'nin *Esbâbü'n-Nüzûl* eserinde ve Zemahşerî'nin tefsirinde geçmektedir. Zemahşerî, rivâyeti ihtimallilik ifadesi olan “denildi” ibâresi ile aktarmakta ve Muhammed Zeylânî'nin hadisi garip olarak nitelediğini belirtmektedir.¹²⁰

Buhârî'nin, İbn Abbas'ın; “Allah Resulü (sav) kendisine âyet vahyolunduğu zaman âyeti ezberlemek maksadı ile mübârek dilini hareket ettirirdi ve bunun üzerine; **“لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتُجْزَلَ بِهِ”** **“Dilini ona acele ile oynatma”** âyeti nâzil olundu” dediği rivâyet edilmiştir.¹²¹

On altıncı âyet bağlamındaki bu rivâyete İbn Abbas'tan nakille Buhârî¹²² ve Müslim¹²³ eserlerinde yer vermektedirler. Tâberî âyetin nüzûl sebebi hakkında ihtilâf edildiğini nakletmekte ve rivâyetin farklı formlarına yer vermektedir.¹²⁴

¹¹⁹ Ebu Hasan Ali bin Ahmet Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûlû'l-Kur'an*, Dâru'l-Kitabu'l-Âlemiyye, Beyrut, 1991, 1. Baskı, s. 469.

¹²⁰ Ebu Kasım Carullah Mahmud İbn Ömer ez-Zemahşerî, *El-Keşşâf an Hakâik*, Dâru'l-Mafife, Beyrut, 2009, 3. Baskı, s. 1160.

¹²¹ Celâlüddîn Ebi Abdurrahmân Es-Süyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Müessesetü'l-Kitabu's-Sekâfiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2002, s. 281.

¹²² Buhârî, *a.g.e.*, s. 1268.

¹²³ Müslim bin Haccâc Ebu Hasan El-Kureyşî, *El-Müsned*, Dâr İhyaî Turâsü'l-Arabî, Beyrut, t.y., c. 1, s. 330.

¹²⁴ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Tâberî, *Camîu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, Merkezi el-Buhûsi ve Dirâseti el-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kahire, 2001, c. 23, s. 496-504.

İbn Abbas'tan nakledilen bir habere göre: عَلَيْهَا تِسْعَةُ عَشْرَ ¹²⁵ “Üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır.” âyeti nâzil olunca Ebû Cehil Kureş'e dönerek: “Anneleriniz sizi kaybetsin. İbn Ebi Kebşe¹²⁶ sizin gibi saldırgan boğalara cehennemin on dokuz bekçisi olduğunu haber veriyor. Sizden her bir on kişi cehennem bekçilerinden birini alt etmekten aciz mi olacak?” dedi. Bunun üzerine Allah (cc), Resulüne Ebu Cehil'e giderek اُولٰٓئِكَ فَآوَلٰى ثُمَّ اُولٰٓئِكَ فَآوَلٰى “Sana layıktır sana layık, sonra yine sana layıktır sana layık” demesini vahyetti, denilmektedir.¹²⁷

Saîd b. Cübeyr'den aktarılan bir rivâyete göre ise: İbn Cübeyr'in İbn Abbas'a اُولٰٓئِكَ فَآوَلٰى âyeti için “Bu Allah Resulünün kendinden söylediği bir şey mi yoksa böyle söylemesini Allah mı emretti?” şeklindeki sorusuna İbn Abbas: “Önce kendisi söyledi sonra Allah (cc) inzâl etti.” cevabını vermiştir.¹²⁸ Bu hadis Tâberî'nin tefsirinde¹²⁹ ve Nûreddin el-Heysemî'nin eserinde¹³⁰ geçmektedir. Heysemî hadisin ricâlinin sika olduğunu belirtmektedir.¹³¹

Sûrenin faziletine dair Allah Resulü şöyle buyurmuştur; “Kim ki Kıyâme sûresini okursa Kıyâmet gününde ben ve Cibrîl onun Kıyâmet gününe iman ettiğine şahitlik ederiz.”¹³²

Fazilete dair aktarılan bu rivâyet Zemahşeri'nin tefsirinden başka İbn Merdavî, Vâhidî ve Sa'lebî'nin tefsirinde de geçmektedir.¹³³ Sa'lebi ilgili hadise yer vermiş fakat isnadının çok zayıf olduğunu belirtmiştir.¹³⁴

¹²⁵ Müddessir 74/30.

¹²⁶ Müşriklerin Hz. Muhammed (sav) için kullandığı tabirdir.

¹²⁷ Süyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fi Esbabu'n-Nuzûl*, s. 281.

¹²⁸ Süyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fi Esbabu'n-Nuzûl*, s. 281.

¹²⁹ Tâberî, *a.g.e.*, c. 23, s. 525.

¹³⁰ Ebu Hasan Nûreddin Ali b. Ebi Bekr b. Süleyman El-Heysemî, *Mecmau'z-Zavâid ve Menba'u'l-Fevâ'id*, Mektebeti'l-Kudsî, Kahire, 1994, c. 7, s. 132.

¹³¹ Heysemî, *a.g.e.*, c. 7, s. 132.

¹³² Zemahşerî, *a.g.e.*, s. 1163; Nasır Ed-Duseri, *a.g.e.*, s. 461.

¹³³ Zemahşerî, *a.g.e.*, s. 1163.

¹³⁴ Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebi en-Nîsâburî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Tefsir, 1. Baskı, Suudi Arabistan, 2015, c. 30, s. 108.

2.1.3. Sûrede Bulunan Farklı Kıraatler

Kıyâme sûresinde tespit ettiğimiz farklı kıraatleri şöylece sıralayabiliriz:

لَا أُقْسِمُ Hasan-ı Basrî ve A'rac'a göre kelimenin başında bulunan *lam*, *lam*'ı tekitdir ve *leuksimu* şeklinde okunmaktadır.¹³⁵ Vâhidî (ö. 468), Sîbeveyhi (ö. 180) ve Ferrâ'dan (ö.207) nakille bu kıraatin caiz olduğunu haber vermektedir. Fakat bu kıraat şâzdır.¹³⁶

فَإِذَا بَرِقَ Lafzında *ra* kesre ile okunduğunda şaşırma, dehşete düşme anlamına geleceği; fetha ile okunduğunda ise şiddetli parlama anlamına geleceği belirtilmektedir.¹³⁷ Medine ehlince fetha ile diğer kıraatlere göre kesre ile okunduğu haber verilmektedir.¹³⁸ Ahfeş ve Zeccâc da kesre ile okunduğunu savunmuşlardır. Kurtubî ise çoğunluğun kıraatine göre *ra*'nın kesre ile okunduğunu haber verirken, Nâfî' ve Ebu Cafer'in ise fetha ile okunduğunu belirtmektedir.¹³⁹ Nâfî' kıraati de mütevâtirdir ve dolayısıyla sahih kıraatlerden kabul edilmektedir.

خَسَفَ Lafzı İbn Ebi İshak ve İsa el-A'rac kıraatine göre Güneş'in ve Ay'ın birleşmesine işaretle *husife* şeklinde okunduğu haber verilmektedir.¹⁴⁰

وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ Âyeti Abdullah İbn Mesud'un, *cümia beyne's-Şemsu ve'l-Kamer* şeklinde okunduğu haber verilmektedir.¹⁴¹ Fakat anladığımız kadarıyla İbn Mesud'tan başka bu şekilde okuyan olmamıştır. Nitekim kaynaklarda buna dair bir bilgiye rastlanmadı.

تَذَرُونَ , بَلْ تُحِبُّونَ Lafızlarını Kufeliler ve Medineliler *te* ile diğerleri *ye* ile okumaktadır.¹⁴²

¹³⁵ Tâberî, **a.g.e.**, c. 23, s. 465.

¹³⁶ Muhammed Râzî Fahreddin, **Mefâtihu'l-Gayb**, Dâru'l-Fikir, 1. Baskı, 1981, c.30, s.215.

¹³⁷ Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 219.

¹³⁸ Muhammed bin Muhammed el-Dımeşki el-Cezeri, **En-Neşr fi'l-Kıraâtî'l-Aşara**, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., c. 2, s. 393.

¹³⁹ Muhammed bin Ahmed Kurtubî, **el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, Müessesetü'r-Risale, Birinci Baskı, 2006, Beyrut, c. 21, s. 344.

¹⁴⁰ Kurtubî, **a.g.e.**, c. 21, s. 412.

¹⁴¹ Ahmed İbn Acibe el-Hasenî eş-Şâzelî, **Bahrü'l-Medîd fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd**, El-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 2002, c. 8, s. 216.

¹⁴² El-Cezeri, **a.g.e.**, c. 2, s. 393.

يُمْنَى Lafzını Yakup, Hafs ve Asım¹⁴³ kıraatince müzekkerlik alâmeti olan¹⁴⁴ ye ile okuduklarını ve bu kıraatin Hafs, İbn Muhaysın, Mücahit, Yakup ve İbn Ömer'den nakille gelen Ayyaş'ın kıraati olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁵ Ayrıca başka kaynaklarda İbn Kesir (ö. 774), Yakup, İbn Amir ve Ebu Amr'ın ye ile okuduğu¹⁴⁶, Kufe ve Medine ehlinin ise نطفة kelimesine atıfla müenneslik alameti olan¹⁴⁷ te ile okunduğu haber verilmektedir.¹⁴⁸ Beğavî (ö. 516) ye ile okumanın hasen bir kıraat olduğunu söylerken¹⁴⁹ Tâberî (ö. 310) her iki kıraatin sahih olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁰

2.1.4.Müddessir ve İnsan Sûreleriyle Olan İrtibatı

Kur'an-ı Kerim, yirmi üç yıllık bir süre zarfında birbirinden farklı dönemler ve farklı sebepler eşliğinde nâzil olmasına karşın âyetleri arasındaki irtibat dikkat çekicidir. Öyle ki bir âyetin bile yerini değiştirmek mümkün görülmemektedir. Hem belâgati hem âyetler ve sûreler arası anlamsal uyumu Kur'an'ın mucizevi yönünü bir kez daha gözler önüne sermektedir.¹⁵¹

Kıyâmet sûresi kendinden önceki Müddessir sûresi ve sonraki insan sûresi ile muhteva yönünden bariz bir uyum içindedir. Müddessir sûresine baktığımızda sekizinci âyetten itibaren Kıyâmetin ahvalinden bahsedilmektedir. Müddessir sûresindeki ذَرْنَ وَمَنْ خَلَقْتُ وَجِيداً¹⁵² “Yarattığım o kişi ile beni başbaşa bırak” âyetle Kıyâmet sûresindeki إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسَاقِ¹⁵³ “O gün sevk ediliş Rabbinin huzurundadır” âyet, hesabın ne derece çetin olacağına işaret etmektedir. Yine her iki sûrede de müşriklerin Kıyâmet gününe dair sorular sordukları zikredilmektedir.¹⁵⁴ Müddessir sûresinin sonuna baktığımız da cehenneme atılan insanların pişmanlıklarını dile getirdikleri

¹⁴³ Ebi Muhammed Hüseyin bin Mesûd el-Ferrâ Begavi, **Me'âlimü't-Tenzîl**, Dâru'l Tayyibe, Riyad, h. 1412, c. 8, s. 287.

¹⁴⁴ El-Cezeri, **a.g.e.**, c. 2, s. 394.

¹⁴⁵ Begavi, **a.g.e.**, c. 8, s. 287.

¹⁴⁶ Kurtubî, **a.g.e.**, c. 21, s. 351.

¹⁴⁷ Tâberî, **a.g.e.**, c. 23, s. 527.

¹⁴⁸ Begavi, **a.g.e.**, c. 8, s. 284.

¹⁴⁹ Begavi, **a.g.e.**, c. 8, s. 287.

¹⁵⁰ Tâberî, **a.g.e.**, c. 23, s. 527.

¹⁵¹ Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 204.

¹⁵² Müddessir 74/11.

¹⁵³ Kıyâmet 75/30.

¹⁵⁴ Ahmed b. İbrahim b. ez-Zubeyr es-Sekafi, **El-Burhan fi Tenâsübi Suveri'l-Kur'ân**, Dâru İbnü'l-Cevzî, Riyad, t.y., s. 198.

ifade edilmektedir. Kıyâmet sûresi ise Kıyâmetin hak olduğuna dair yeminle başlamaktadır.¹⁵⁵ Müddessir sûresinin son âyetlerinde **كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ**¹⁵⁶ “**Hayır, asla ahiretten korkmuyorlar**” ifadeleriyle kâfirlerin cahilâne bir cesaret içinde oldukları haber verilmektedir. Benzer ifadeler Kıyâmet sûresinde de zikredilmektedir.¹⁵⁷ Sûre Kur’an’ın uyarıcı ve hatırlatıcı olduğuna dikkat çekerek sonlanmaktadır. Kıyâmet sûresinde ise, korku duyulmayan Kıyâmet gününün ve hesabın varlığına dair deliller bulunmaktadır.¹⁵⁸ Kâfirlerin çürümüş kemikleri delil göstererek yaptıkları inkâra karşılık nasıl yaratıldıkları hatırlatılarak aksi yönde deliller sunulmaktadır.¹⁵⁹

Ayrıca her iki sûrede de yapılan tebliğden günaha devam etmek isteğiyle hoşlanmayan ve arkasını dönüp giden insan portresi çizilmekte ve yaptığı seçimden dolayı uğrayacağı azap anlatılmaktadır.

Kıyâmet sûresi de İnsan sûresi gibi genel anlamda insan hallerinden bahsetmektedir.¹⁶⁰ Kıyâmet sûresinin son âyetleri ile İnsan sûresinin ilk âyetlerine baktığımızda aralıksız birbirini takip eden âyetler oldukları hissine kapılıyoruz. Öyle ki Kıyâmet sûresinin son âyetlerinde insanın hiçken nasıl yaratıldığı anlatılırken İnsan sûresinin ilk âyetlerinde yaratılıştan önce insanın adının bile anılmadığı haber verilmekte ve yine Kıyâmet sûresinde olduğu gibi yaratılış aşamalarından bahsedilmektedir.

Kıyâmet sûresinde inkâr eden ve kibirle yandaşlarının yanına giden insanın nasıl yaratıldığı hatırlatılarak, haksız bir kibir içerisinde olduğuna dikkat çekilmişti. İnsan sûresinde bu kibrinin yersiz olduğu ilk âyetlerle bir kez daha hatırlatılmaktadır. Rabbinin onu nasıl halden hale sokarak yarattığı anlatılarak hem insanın acizliğine

¹⁵⁵ Fadıl Salih es-Sâmerrâî, **et-Tenâsübü Beyne’s-Suver fi Müftetehi ve’l-Hevatım**, Dâru’l-İbni Kesir, Beyrut, 2016, s. 178.

¹⁵⁶ Müddessir 74/53.

¹⁵⁷ Abdulkadir Ahmed Ata, **Tenâsukû’d-Dürer fi Tenâsübi’s-Süver**, Dâru’l-Mektebetu’l-İlmiyye, Beyrut, 1982, s. 130.

¹⁵⁸ Sâmerî, **a.g.e.**, s. 179.

¹⁵⁹ Sâmerî, **a.g.e.**, s. 179, Ahmed Ata, **a.g.e.**, s. 130.

hem de kudret-i ilahiye vurgu yapılmaktadır.¹⁶¹ İnkârın çirkinliği ve adaletsizliği adeta gözler önüne serilmektedir.

Ayrıca her iki sûrede de kâfirlerin çarptırılacağı azaptan ve mü'minlere bahşedilecek nimetlerden bahsedilmektedir. Kıyâmet sûresinde geçen تَنْظُرُ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا إِنَّا أَعْتَدْنَا ¹⁶² “Belini kıracak felaketi hissedecek” âyeti İnsan sûresinde geçen ¹⁶³ “Biz o inkârcılar için zincirler, halkalar ve alevli bir ateş hazırladık” âyetiyle açıklanmaktadır.¹⁶⁴ İnsanoğlunun acil olanı sevmesi ile alakalı olarak Kıyâme sûresi ¹⁶⁵ “Aksine dünyayı seviyor, Ahireti erteliyorsunuz” âyeti, İnsan sûresinde ise benzer anlamdaki ¹⁶⁶ “Şu insanlar ileride kendilerini zor duruma düşürecek günü bırakıp, dünyayı seviyorlar” âyeti geçmektedir.¹⁶⁷

Sûreler ve âyetler arası irtibatı konu alan münâsebât ilmi Kur'an tefsirinde önemli bir yere sahiptir. İbnü'l-Arabî, Fahrettin Râzî, Ebu Hayyân, Ebüssuûd ve Elmalılı eserlerinde yeri geldikçe münasebat konusuna değinen müfessirlerimizdendir. Ayrıca Ebu Cafer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr el-Gırnâti'ye ait “*el-Burhan fi Tenâsubi Suveri'l-Kur'an*” ve Burhânuddîn İbrahim b. Ömer el-Bikâî'ye ait “*Nazmu'd-Durer fi Tenasubi'l-Ay ve's-Suver*” isimli eserler bu alanda müstakil olarak yazılmış önemli eserlerdendir.¹⁶⁸

2.1.5. Sûrenin Ana Konuları

Sûre konuları bakımından incelendiğinde, ilk ayetten itibaren kıyametin ve ba'sın gerçekleşeceğine dair delillerin zikredildiği görülmektedir.

¹⁶¹ Ahmed Ata, **a.g.e.**, s. 130-131.

¹⁶² Kıyâme 75/25.

¹⁶³ İnsan 76/27.

¹⁶⁴ Ahmed Ata, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁶⁵ Kıyâme 75/20-21.

¹⁶⁶ İnsan 76/27.

¹⁶⁷ Ahmed Ata, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁶⁸ Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 207.

İlk âyetlerde, Allah (cc) Kıyâmet gününün ve hesabın üzerine yemin edilmeye değer olduklarına dikkat çekmektedir. Daha sonra, Kıyâmet alametlerinden bir kısmı zikredilmekte ve hitap bir anda vahyedilen âyetleri ezberleme telaşına giren Hz. Peygamber'e dönmektedir. 16. âyetten itibaren Hz. Peygamber vahyin ezberletilmesi konusunda Allah (cc) tarafından rahatlatılmaktadır.

19. âyetten sonra ise, insanın fitratı gereği dünyaya olan düşkünlüğüne dikkat çekilmekte, sabrederse ahiretin onun için daha hayırlı olacağına vurgu yapılmaktadır. Kıyâmet gününde insanların elleriyle yaptıkları amelleri neticesinde karşılaşacakları âkıbet ibret vesilesi olarak gözler önüne serilmekte ve ölüm anındaki çaresizlik veciz bir şekilde anlatılmaktadır. Son âyetlerde insana neden yaratıldığı hatırlatılarak, yersiz kibrine dikkat çekilmekte ve asıl övgüye layık olan Yüce Kudretin ölümleri diriltmeye kadir olduğu ilk yaratılış delili ile savunulmaktadır.

Kıyâme sûresinin âyetleri arasındaki münasebete bakacak olursak sûre ölümlerin diriltileceğine dair ifadelerle başlamış ve aynı yöndeki ifadelerle sonlanmış¹⁶⁹ İlk âyetlerde müşriklerin inkârlarına karşılık Kıyâmet gününe ve kendini kınayan nefse yemin edilmiş ve ardından **“İnsan dağılmış kemikleri bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor?”** denilmek sûretiyle bu yöndeki kudrete vurgu yapılmıştır. Sûrenin sonuna doğru yine **أَيَحْسَبُ** lafzıyla başlayan **“İnsan, onu başıboş bırakacağımızı mı sanıyor?”** âyetiyle yaratılışın amacına dikkat çekilmiş ve hesap gününe işaret edilmiştir. Devam eden âyetlerde tekrar yaratmanın imkânına dair deliller sunulmuş ve sûre **“Peki bütün bunları yapan ölümleri tekrar diriltemez mi?”** sorusuyla sonlandırılmıştır.

---

¹⁶⁹ Celâlüddîn Süyûtî, **Murasatu'l-Matali' fi Tenâsibi'l-Makati' ve'l-Matali'**, Mektebetü Dâru'l-Menhec, Suudi Arabistan, h. 1426, 1. Baskı, s. 76.

2.2. Sûrenin Tefsiri

2.2.1.Kıyâmetin ve Ba'sın İnkârına Cevap

لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَمَةِ (١) وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ (٢)

"Hayır, Kıyâmet gününe yemin ederim!" (1) "Hayır, kendini kınayan nefse yemin ederim." (2)

Sûre, mekki sûrelerin belirgin bir özelliği olan yemin lafzı ile başlamıştır. Kur'an-ı Kerim'in ilk muhatabı olan Arap toplumunda yemin önemli bir yere sahipti ve adetleri üzere söyledikleri sözü tekit etmek için yemin ederlerdi.¹⁷⁰ Allah (cc) onların alışık oldukları bu üslubu kitabında kullanmıştır. Süyûtî, yeminin sadece yüce bir şey üzerine yapılacağını ve Allah (cc)'ın Kur'an'da yedi ayrı yerde ismine yemin ettiğini belirtmiştir. İnsanlara Allah Teâlâ'dan başkası adına yemin caiz görülmezken Allah (cc), Ay'a, yıldızlara, Güneş'e yemin etmiştir. Fakat bu yemin onlara değil, onların varlıklarına yapılmıştır. Yani Allah (cc) mahlûkata yemin etmekle onların kutsallığına değil, yaratılışlarının ve dolayısıyla yaratıcılarının mükemmeliyetine işaret etmektedir.¹⁷¹

Kur'an-ı Kerim'de yeminler bazen açık bir yemin lafzıyla gelirken, bazen de olumsuzluk edatı olan لَا harfiyle birlikte gelmektedir. Yeminin, eski Arap toplumlarındaki yerine ve bu amaç doğrultusunda kullanılan lafızlara birçok kaynaktan yer verilmektedir.¹⁷² لَا أُقْسِمُ ibaresinin de Arap toplumunda yer etmiş bir lafız olduğu haber verilmektedir. Nitekim Mukâtil, لَا أُقْسِمُ ifadesinin Cahiliye döneminde kalıplaşmış bir yemin sözü olduğunu belirtmektedir.¹⁷³

Kıyâme sûresinin ilk âyetleri de لَا أُقْسِمُ lafzıyla başlamıştır. Müfessirler bu âyetlerde yeminin varlığı konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. İncelenen kaynaklarda

¹⁷⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, c. 2, s. 345.

¹⁷¹ Süyûtî, *el-İtkân*, c. 2, s. 348.

¹⁷² Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, İFAV, 45. Baskı, 2015, İstanbul, s. 151-152.

¹⁷³ Ebu Hasan Mukâtil bin Süleyman, *Tefsiru Mukâtil bin Süleyman*, Dâru'l-Kitabu'l-Alemiyye, Beyrut, 2003, 1. Baskı, c. 3, s. 421.

yemin ifadesinin öncesinde zikredilen “لَا” edatı hakkında üç farklı görüş tespit edilmiştir.

1. Hasan-ı Basri’nin kıraatini esas alan görüşe göre âyetteki ifade لَا أَقْسِمُ değil لاقسم şeklindedir. Böylece ل, tekit maksatlı kullanılan lamu’l-ibtidâ kabul edilerek âyet kat’i bir yeminin varlığından söz edilmiştir. Fakat bu kıraat sadece ilk âyet için esas alınmıştır. Hasan-ı Basri’nin teviline göre Kıyâmet gününe yemin edilirken değersiz olduğu için nefsu’l-levvâme ye yemin edilmemiştir. Râzî, Hasan-ı Basri’den rivâyet edilen bu kıraati Ebu Ubeyde’nin eleştirdiğini ve kıraatin şaz olduğunu haber vermektedir. Ayrıca Ebu Ubeyde, Arap dili kuralları gereği bir kelimenin başına tekit maksatlı lam getiriliğinde sonuna şeddeli nun getirilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁷⁴
2. لا edatı sıla olarak alınmış, zâid ve takdir şeklinde kabul edilmiştir. Yani لا fazladan kullanılmış fonksiyonu olmayan bir lafızdır. Hadid sûresi 29.¹⁷⁵ ve Al-i İmran sûresi 159.¹⁷⁶ âyetlerinde لا ve ما edatlarıyla ilgili benzer bir kullanımın bulunduğu ifade edilmiştir.

Râzî bu görüşü birkaç yönden eleştirmiştir. Râzî’ye göre;

- i. Böyle bir kabul Kur’an’daki olumsuz ifadeleri olumlu, olumlu ifadeleri olumsuz kılmaya olanak sağlayacak ve Kur’an’ın tenkidine yol açacaktır.
- ii. Arap dilindeki kullanıma bakıldığında bu şekilde zâid bir لا edatının kullanımı cümlelerin başında değil, ortasında olmalıdır. Fakat sûrede âyetin başında bulunmaktadır. Dolayısıyla لا edatına zaîd demek uygun görülmemektedir.
- iii. لا zâiddir, sıldır denmek suretiyle, sözün daha anlaşılır olması için atılması gereken sözdür anlamı kastedilmiştir. Kur’an’da geçen bir harfi dahi böyle nitelemek caiz değildir.

¹⁷⁴ Râzî, a.g.e., c. 30, s. 215.

¹⁷⁵ لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ إِلَّا يَتَذَكَّرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ
“Böylece Ehl-i kitap’tan olanlar, Allah’ın lutfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve bütün lütfun Allah’ın elinde olup onu dilediğine verdiğini bilsinler. Allah büyük lütf sahibidir.” (Hadid 57/29).

¹⁷⁶ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ
“Sen onlara sırf Allah’ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.” (Al-i İmran 3/159).

3. *La* harfi olumsuzluk edatı olarak getirilmiştir. Yani, ya öncesinde söylenen sözü inkâr edip sonrasındakini tasdik eden لا işlevinde veyahut yemin lafzını nefiy ederek, “yemin etmem”, “yemine gerek duymam” anlamını veren *nefiy lamı* olarak kullanılmıştır.¹⁷⁷

Üçüncü maddede ifade edilen görüş bağlamında yapılması mümkün iki teville yer vermek uygun olacaktır: لا edatının inkârcıların iddialarını nefiy ettiği düşünülürse; “Ey inkârcılar; sizin Kıyâmet konusundaki zannınız doğru değildir. Kıyâmet gününe ve kendini kınayan nefse yemin ederim ki Kıyâmet gerçekleşecek ve yeniden diriltilip hesap vereceksiniz.” şeklinde anlam verilirken; لا edatının kasemi nefiy ettiği kabul edildiğinde ise, “Kıyâmet gününe ve kendini kınayan nefse yemin etmem, böyle bir yemine ihtiyaç yoktur. Çünkü Kıyâmet gününün gerçekleşeceğini bütün Peygamberler ve semavî kitaplar bildirmiştir.” şeklinde anlam verilmektedir.¹⁷⁸

Râzî eserinde yapılan tevilleri eleştirel bir şekilde sunduktan¹⁷⁹ sonra Ebu Müslim’in görüşünü tercih ettiğini açıklamıştır. O, bu görüşü şöyle izah etmiştir:

1. Âyetteki yemin lafzı nefy edilmiştir. Allah (cc) böylece adeta: “Yeminle ispatı istenen şey bu şekilde yemin edilen şeylerden çok daha yücedir” demektedir. Bu bir çeşit muksem aleyh övme üslubudur.
2. لا أَقْسِمُ lafzı ile hakkında yemin edilecek şeyin yüceliğine işaret edilmiştir. Kıyâmetin gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Böylesine açık seçik ortada olan bir şeyi ispat için yemine gerek yoktur. Çünkü üzerine yemin edilen şey yeminden daha açık ve daha kuvvetlidir.
3. لا أَقْسِمُ ifadesinden amaç istifhamı inkâridir. Allah (cc) bu âyetlerde “Yemin etmez miyim?” sorusu ile yemin etmektedir.¹⁸⁰ Yani bir anlamda, “bu olay üzerine yemin edilmeye layık değil midir?”

¹⁷⁷ Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 214-214.

¹⁷⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur’an-ı Kerim’in Meali Âlisi ve Tefsiri**, Genel Dağıtım, İstanbul, c. 8, s. 3903.

¹⁷⁹ Bk. Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 215.

¹⁸⁰ Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 215.

demektedir. Şüphesiz evrenin yaratılışı için nasıl azametli bir kuvvet gerekli görülüyorsa Kıyâmetin kopması için de o derece yüce bir kudrete ihtiyaç vardır. Nihâyetinde Allah'ın yaratılmışlar üzerine ettiği yemin kendi kudretine binaendir ve bu âyetle Kıyâmetin de yemin edilmeye değer olduğuna işaret etmektedir. Düz bir yemin lafzındansa böyle bir yemin lafzı daha dikkat çekicidir.

Âlûsî yeminin, kinaye yoluyla nefy edilmesiyle haber verilen şeyin tazim edildiğini ve böylesine büyük bir haberin yemin lafzı ile yüceltmeye ihtiyaç duymadığını belirtmektedir.¹⁸¹ Ebüssuûd ise **لَا أَقْسِمُ** ifadesiyle yeminin nefiy edilmediğini aksine bu şekilde yeminin kuvvetlendirildiğini belirtmektedir. Ayrıca **لَا** edatı ile kâfirlerin ba'sın olmayacağına dair zanlarının reddedildiği ve Allah (cc)'ın adeta "Hayır sizin sandığınız gibi değil! Yemin ederim ki ba's haktır" dediği yönünde görüş bulunduğunu haber vermektedir.¹⁸²

وَلَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ (٢)

“Hayır, kendini kınayan nefse yemin ederim.” (2)

İkinci âyet de aynı yemin lafzı ile başlamaktadır ve ilk âyette geçen yemin kalıbı hakkında yapılan açıklamalar bu âyeti de kapsamaktadır. Âyetin tefsiri bağlamında müfessirler *nefsu'l-levvâme*'nin kim olduğu ve buna bağlı olarak yemine layık olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Çalışmada öncelikle kendini kınayan nefsin kim olduğu sorusuna verilen cevaplara ve ardından bu bağlamda yapılan yorumlara yer verilecektir.

1. Cennetten çıkarılmasına sebep olan fiili yaptığı için Hz. Âdem'dir.¹⁸³

¹⁸¹ Âlûsî, **a.g.e.**, c. 29, s. 136.

¹⁸² Ebüssuûd bin Muhammed el-Amadi, **İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Mektebetü'r-Riyadî'l-Hadise, Riyad, t.y., c. 5, s. 428.

¹⁸³ Abdullah b. Ahmet Neseî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Dâru Yâsîn, 1. Baskı, Türkiye, 2012, c. 3, s. 470.

2. Kıyâmetin gerçekleşmesiyle hesaba çekileceğini anlayan ve inkâr içinde yaşadığı için pişmanlık duyan kâfir insandır.¹⁸⁴

3. Her an kendini hesaba çeken, yaptığı hatalardan pişmanlık duyup tövbe eden mü'min kimsedir.¹⁸⁵

Yemin etmenin amacı ifadeyi kanıtlamak olduğu için kötü bir şey üzerine yemin edilmesi uygun görülmemektedir. Nitekim Allah (cc) Kur'an'da, ismine, peygamberlere, meleklerle ve kâinattaki bazı varlıkların üzerine yemin ederken,¹⁸⁶ cehennem, şeytan ve kâfir gibi kötü şeyleri çağrıştıran kavramlar üzerine yemin etmemektedir. Buradan üzerine yemin edilen şeyin övgüye layık olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple kendini kınayan nefsin; Hz. Âdem, inkâr eden kimse veya günahkâr mü'min olduğunu iddia eden müfessirler ikinci âyetin “*la uksimu*” ifadesini yemin olarak kabul etmemektedirler. “*en-Nefsu 'l-levvâme*” ifadesinin “çokça kınanan nefis” anlamına gelebileceğini ileri süren müfessirler tarafından aynı gerekçe ile “*la uksimu*” lafzıyla yeminin nefiy edildiği savunulmaktadır.¹⁸⁷

Öncelikle şunu açıklamalıyız ki, Hz. Âdem (as) bir peygamberdir ve elbette ki övgüye layıktır. Lakin burada konu edilen kınanma, günah işlediği andaki halinedir. Mü'min kimseyi fâcirden ayıran nokta işlediği günden pişmanlık duyup tövbe etmesidir. Yoksa beşer için hataya düşmemek muhal görülmektedir.

Birinci ve ikinci maddede “*en-nefsu 'l-levvâme*” ifadesinde kerih görülen bir durum söz konusudur. Bu sebeple İbn Kesir kıraati esas alınarak ilk âyetteki *la*, yemini destekleyen tekit edatı olarak kabul edilirken ikinci âyetteki *la* ile yeminin nefyedildiği ifade edilmiştir.¹⁸⁸ Bu yönde görüş beyân eden isimlere ve zikredilen görüşlere baktığımızda aynı isimlere istinatla *nefsu 'l-levvame*ye de yemin edilmesinin mümkün görüldüğü yönünde rivâyetlerin aktarıldığı tespit edilmiştir. Şöyle ki:

¹⁸⁴ Mukâtil, **a.g.e.**, c. 30, s. 421.

¹⁸⁵ Bilmen, **a.g.e.**, c. 8, s. 3902.

¹⁸⁶ Demirci, **Tefsir Usulü**, s. 149.

¹⁸⁷ Kurtubî, **a.g.e.**, c. 21, s. 406.

¹⁸⁸ Kurtubî, **a.g.e.**, c. 21, s. 406.

İbn Kesir, Katâde'nin hem Kıyâmet gününe ve *nefsu'l-levvâmeye* yemin edildiği yönündeki görüşünü aktarmakta hem de Katâde'nin *nefsu'l-levvâmenin* fâcir kimsenin nefsi olduğu konusundaki yorumuna yer vermektedir. Aynı şekilde Hasan Basri'den de *nefsu'l-levvâmeye* yemin edilmediği yönündeki görüşü ve kendini kınayanın mü'min kimsenin nefsi olduğu yönündeki rivâyeti aktarmaktadır.¹⁸⁹ İbn Atıyye, âyetle geçen "la" harfiyle yemin lafzının nefyedildiğini savunanların Hasan Basri'yi delil aldıklarını söylemektedir. Fakat yine İbn Atıyye âyet bağlamında yer verdiği bir rivâyette Hasan Basri'nin "*nefsu'l-levvâmenin* Allah'a taati terk ettiği için hayıflanan nefistir ve bu nefis övülmeye değerdir" dediğini haber vermektedir. Bu sebeple Allah (cc) *nefsu'l-levvâmeye* yemin etmektedir" dediğini aktarmaktadır.¹⁹⁰

Mukâtil *nefsu'l-levvâmeyi* ahirette pişmanlık içinde olan kâfirin nefsi olarak yorumlamakta ve Fecir sûresinde geçen "Keşke ahiret hayatım için daha önce bir şeyler yapmış olsaydım" mealindeki âyetten iktibasta bulunmaktadır.¹⁹¹ İbn Abbas ve Katâde'nin de bu yönde görüş beyân ettikleri haber verilmektedir.¹⁹² İbn Cübeyr *nefs* kelimesine insan cinsinin nefsi şeklinde genel bir anlam vermekte ve insanoğlunun yapmadığı hayır veya işlediği günah için kendini kınamasının mümkün olduğunu belirtmektedir.¹⁹³ Bu bağlamda her iki görüş de mümkün görülmektedir. Yani kendini kınayan nefis, ahirette pişmanlık duyan kâfirin nefsi olarak alınınca âyetteki yemin lafızı *la* edatı ile nefyedilmiştir; mü'minin nefsi olarak alınınca âyetteki yemin lafızı *la* edatı ile kuvvetlendirilmiştir, denilebilmektedir. Hasan Basri ve Katâde'den iki yönde görüş aktarılmış olması ilk bakışta tezatlık gibi görülse de *nefs* kelimesini cins ismi olan insan nefsi olarak alıp âyeti hitabın geçişliliği bağlamında düşününce herhangi bir çelişkinin bulunmadığı daha net anlaşılmaktadır.

Üçüncü maddede yer verilen görüşe göre "Kendini kınayan nefis" ifadesiyle bir övgüye işaret edilmektedir. Hasan-ı Basri, Katâde, Said bin Cübeyr, İkrime, İbn Abbas, Sa'lebi ve Mücahid, mü'min kişinin daima kendini kınadığını, bir anlamda

¹⁸⁹ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir, **Muhtasar Tefsir İbn Kesir**, (tahkik, Muhammed Ali Sâbûnî), Dâr'u Kur'an-ı Kerim, Beyrut, 1981, 7. Baskı, c. 3, s. 574.

¹⁹⁰ Ebu Muhammed Abdulhak İbn Atıyye el-Endülüsî, **Muharrerü'l-Vecîz Fi Tefsiri Kitabi'l-Aziz**, Vizaretü'l-Evkaf ve Şuûnu İslamîyye, 2. Baskı, Katar, 2007, c. 8, s. 471.

¹⁹¹ Mukâtil, **a.g.e.**, c. 3, s. 421.

¹⁹² İbn Atıyye, **a.g.e.**, c. 8, s. 471.

¹⁹³ İbn Atıyye, **a.g.e.**, c. 8, s. 471.

sürekli nefsinı hesaba çektiğini fakat kâfir kimsenin hesapsız yaşadığı için böyle bir eylemde bulunmayacağını belirtmektedirler.¹⁹⁴ Yine aynı doğrultuda görüş beyân eden Bilmen, *nefsu'l-levvâmenin*, kendisini Allah'a tâatte eksik ve kusurlu gördüğünden veyahut yaptığı kötü amelden pişmanlık duyduğundan dolayı övgüye layık olduğunu ifade etmektedir. Eserinde nefsin mertebelerine de yer veren Bilmen, Kıyâmeti inkâr eden, yani kınanan nefsin, *nefsu'l-levvâme* değil, *nefsu'l-emmâre* (daima kötülük emreden nefis) olduğunu savunmaktadır.¹⁹⁵ Kurtubî ise, âyetle kast edilen anlamın “Yine kendini kınayan nefse yemin ederim” olduğu konusunda kıraat âlimlerinin ittifak ettiklerini haber vermektedir.¹⁹⁶

Sûreye kâfirlerin ısrarla inkâr ettikleri Kıyâmet gününe, onların bu iddialarını reddeden ve kültürlerinde var olan bir yemin lafzı ile başlanmıştır. Ardından onların inkârlarına sebep teşkil eden hesapsızca yaşama isteklerinin yanlışlığı, kendini sürekli hesaba geçen nefse yemin edilmekle vurgulanmıştır.

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنَّنَا نَجْمَعُ عِظَامَهُ (۳)

“İnsan dağılmış kemikleri bir araya toplayamayacağımızı mı sanır?”

Kemiklerin toplanmasından kastedilen şey insanın tekrar yaratılmasıdır. *عِظَامَهُ* kelimesiyle kinâye yapılarak bütün vücut anlatılmaktadır. Bu onların kullandıkları bir tabirdi ve Kur'an'da bu kullanıma sık sık yer verilmiştir.¹⁹⁷ Kâfirler kemiklerin yok olmasını, onlardan daha önce çürüyen organların ve etlerin tekrar bir araya getirilemeyeceğine delil alıyorlardı.¹⁹⁸ Nitekim Mekke müşriklerinin pek çok defa Hz. Peygamber'e (sav.) dağılmış kemikleri göstererek “Senin Rabbin bu dağılmış kemikleri bir araya getirecek öyle mi?” diyerek alay ettikleri çeşitli rivâyetlerle aktarılmaktadır.¹⁹⁹

Allah (cc) ilk âyetlerde Kıyâmetin vukû bulacağına yemin ettikten sonra kâfirlerin bu haberi tasdik etmemelerine sebep olan zanlarını sorgulamakta ve

¹⁹⁴ İbn Kesir, **a.g.e.**, c. 3, s. 574; Kurtubî, **a.g.e.**, c. 21, s. 406.

¹⁹⁵ Bilmen, **a.g.e.**, c. 8., s. 3902.

¹⁹⁶ Kurtubî, **a.g.e.**, c. 21, s. 406.

¹⁹⁷ Yâsîn 36/78; İsrâ 17/49; Naziât 79/11.

¹⁹⁸ İbn Âşûr, **a.g.e.**, c. 29, s. 340.

¹⁹⁹ Kurtubî, **a.g.e.**, c. 21, s. 407.

devamındaki âyetle de en ince ayrıntısına varıncaya kadar insanı yeniden diriltmeye kadir olduğunu vurgulamaktadır.

Kuran-ı Kerim’de اَيْحَسَبْ ve türevleri ile başlayan²⁰⁰ve istifham-ı inkârı (beyânı reddetmek maksadıyla sorulan soru) şeklinde nitelendirilen soruların yer aldığı âyetler geçmektedir.²⁰¹ İstifham edatı ile verilecek haber soru formuna büründürülerek daha tesirli hale getirilmektedir. Böylece muhatabın verilen haber konusundaki inatçılığına vurgu yapılmaktadır.

Kıyâme sûresinin üçüncü âyetinde geçen اَيْحَسَبْ lafzı, vuku’ bulmuş olayı ifade eden muzari fiilin başına hemze getirilmesiyle gerçekleşen “*inkâru’l-vâk’i*” şeklinde nitelendirilmektedir. Böylece hem iddia edilen şeyin çirkinliğine dikkat çekilmekte hem de iddiada bulunan kişiler azarlanmaktadır.²⁰² Nitekim *hasibe* kelimesi zannetme, hesap etme anlamındadır. Zuhruf sûresinde geçen ifade buradaki kalıp ile birebir aynıdır:

أَمْ يَحْسُبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ

“Yoksa onların sırlarını ve gizli konuşmalarını duymadığımızı mı sanıyorlar? Hayır, öyle değil, yanlarındaki elçilerimiz (melekler) yazmaktadırlar.” ²⁰³

İnsanoğlunun kesbi ilmi müşahede âlemi ile sınırlıdır. İnsan bu şekilde elde ettiği ilminden hareketle şahit olmadığı veya tecrübe etmediği haberleri inkâr eder. Günümüzde de pozitivist yaklaşımla laboratuvar ortamında denenip ispat edilmeyen her bilgi inkâr edilmektedir. Oysa ki insanoğlunun var oluşundan bu yana sadece tabiata dair elde ettiği bilgiler bile okyanusta bir damla mesabesinde değildir. Böylesine aciz olan bir varlığın kemiklerin çürümüş olmasından hareketle onu yaratan tarafından gönderilen Resulü yalanlaması ve vahyi inkâr etmesi cehalet içinde sergilenmiş bir cesaret örneğidir.

²⁰⁰ Zuhruf 43/80; Kıyâme 75/36; Beled 90/5,7; Hümeze 104/3.

²⁰¹ İbn Âşûr, **a.g.e.**, c. 29, s. 340.

²⁰² Alican Dağdeviren, “Kur’ânî Anlatımda İstifham Hemzesi”, **Usûl Araştırmaları Dergisi**, 27 (2017), s. 49-72.

²⁰³ Zuhruf 43/80.

Âyette geçen kelime “zannediyor, hesap ediyor” anlamında kullanılmaktadır. Çünkü iddia edilen şey zandan ve sanılgıdan öteye gitmemektedir. Diriltiilenin inkârı konusunda çıkış noktaları o güne kadar bir araya getirildiğine şahit olmadıkları insan kemikleridir. İnsanın kemiklerine kadar çürüyüp toprağa karışmasından sonra kemiklerinin tekrar bir araya getirilip inşa edilmesi, bilginin kaynağını kendi tecrübeleri ve akli kabul eden kimse için imkânsız görülmektedir. Devam eden âyette Allah Teâlâ onlar için daha imkânsız olanı yapacağını haber vererek “Evet biz insanı parmak uçlarına kadar yeniden yaratmaya kadiriz” demektedir.

Âyette geçen “insan” lafzı müfessirlerin en çok konu ettikleri kavramdır. Tefsir kaynaklarında bu insanın, belli bir insan mı, insan cinsi mi, yoksa yeniden dirilmeyi inkâr eden kâfir insan mı olduğu yönünde ihtilâflar bulunmaktadır.

Nitekim rivâyetlerde âyette geçen insan kavramı ile Ebu Cehil, Adiy bin Ebu Rebâa veya Ahnes bin Şerîk gibi belli bir ferdin kastedildiği aktarılırken,²⁰⁴ bütün kâfir insanları kapsadığı da ifade edilmiştir.²⁰⁵ Bilmen, “insan” lafzını, “âdemoğullarının içindeki herhangi bir cahil insan” ifadesiyle açıklarken, cehaletinin sebebini ise ölmüş ve bedeni parçalanmış olan insanı tekrardan bir araya getirecek olan Kudret-i İlâhiyi bilmemesine bağlamaktadır.²⁰⁶

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de çürümüş, toprağa karışmış insan bedeninin tekrar bir araya getirilip diriltilmesini imkânsız gören insanlar olmuştur.²⁰⁷ Şüphesiz ki inkârcıların Kıyâmet gününü inkâr etmelerinin en önemli sebebi hesapsız yaşama arzusudur. Çünkü aksini kabul etmek onlara birtakım sorumluluklar yükleyecektir ve bu nefislerine ağır gelmektedir. İnkâr ederek yaptıkları şey, yaşadıkları andaki rahatlığı ebedi rahatlığa tercih etmektir. Allah Teâlâ bu âyetlerle inkârcıların hallerini beyân etmekte ve onları azarlamaktadır.²⁰⁸ Kur’an-ı Kerim’de mükerreren bu inkâra ve verilecek cevaba dikkat çekilmiştir.²⁰⁹

²⁰⁴ Kurtubî, **a.g.e.**, c. 21, s. 407.

²⁰⁵ Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 217.

²⁰⁶ Bilmen, **a.g.e.**, c. 8, s. 3904.

²⁰⁷ Kutub, **a.g.e.**, c. 15, s. 390.

²⁰⁸ İbn Atıyye, **a.g.e.**, c. 8, s. 471.

²⁰⁹ Mü’minûn 23/35,82; Sâffât 37/16; Vâkıâ 56/47; Naziât 79/11; Yâsîn 36/78-79; İsrâ 17/49-51.

Yâsîn sûresi 78. ve 79. âyetlerinde mealen; **“Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: “Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?” De ki: “Onları ilk defa var eden diriltecektir. O her yaratmayı hakkıyla bilendir”** buyrulmaktadır.

İsrâ sûresinin 49. 50. ve 51.²¹⁰ âyetlerinde ise, Hz. Peygambere dağılmış kemikleri göstererek alaycı bir tarzla dirilmeyi soran kâfirlere; **“Taş veya demir gibi parçalanmayan maddeden de olsanız, yine inkâr edecektiniz. Bu dirilişi sizin aklınız almasa da ilk defa yaradan sizi diriltecek ve aslında kaçış olarak gördüğünüz inkâr sizi kurtarmayacak. Bu vaad edilen şey sandığınızın aksine yakın bir zamanda meydana gelecek.”** demesi emredilmektedir.

بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ (٤)

“Evet, bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.” (4)

Mâverdi, بَلَىٰ lafzı ile âyete hem “Evet, dağılmış kemikleri bir araya getireceğiz” hem de “Evet buna kadiriz” şeklinde anlam verilebileceğini belirtmektedir.²¹¹ Çünkü بَلَىٰ kelimesine hem olumlu hem de olumsuz anlam verilebilmektedir. Yani “Evet dağılmış kemikleri bir araya getireceğiz” derken ilk olarak بَلَىٰ lafzıyla bir önceki âyette geçen “çürümüş kemiklerin bir araya toplanamayacağı zannı” reddedilmekte ve ardından “Buna kâdiriz” denilmektedir. “Evet buna kadiriz” derken ise بَلَىٰ kelimesine önceki âyetten bağımsız olarak “evet” anlamı verilmektedir.²¹²

El, insanoğlu için önemli bir uzuvdur, güç ve kudretin sembolüdür. Bunun için pek çok deyimde (eli sıkıdır, eli uzundur, gb) ele nispet vardır. Parmaklar elin bütün işlerinde mühim bir yere sahiptir. Parmakların uçlarındaki duyarlılığı ise bugünkü bilim dahi açıklayamamaktadır. Günümüz biliminin verilerine dayanarak “benân”

²¹⁰ Dediler ki: “Biz bir yığın kemik, bir yığın ufaltı olduğumuz zaman mı yeniden bir yaratılışla dirilecekmiz, biz mi?” (41) “De ki: (Şüphe mi var?) İster taş olun ister demir!” (51) “Yahut aklınızca, diriltilmesi daha da imkânsız olan başka bir varlık olun, (yine de diriltileceksiniz.) Diyecekler ki: “Peki size hayata tekrar kim döndürecek?” De ki: Sizi ilk defa yaratan. Bunun üzerine başlarını sana (alaylı bir tarzda) sallayacaklar ve “Ne zamanmış o?” diyecekler. De ki: Yakın olsa gerek!”

²¹¹ Ali bin Muhammed bin Habib el-Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, Dâru'l-Kutûbu'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., c. 6, s. 152.

²¹² İbni Âşûr, **a.g.e.**, c. 29, s. 340-341.

kelimesinden maksat, her bir insana özgü olan parmak izleridir diyebiliriz. Çünkü parmak izleri, insanı diğer insanlardan ayıran en belirgin özelliğidir.²¹³ Allah'ın ilmi muhakkak ki bütün mevcudatı kapsar ve bizim cüz-i ilmimizle yaptığımız bu yorum elbette ki nihai bir yorum değildir.

Klasik tefsir metinlerinde bu âyet bağlamında yapılan farklı yorumlar bulunmaktadır:

1. Parmaklarını ve ellerini kullanabilmesi için el ayasının tıpkı dünyada olduğu gibi yaratılacağı kastedilmektedir.²¹⁴
2. Bedenin tamamına karşılık en küçük azasının bile eksiksiz olarak yeniden yaratılacağı ifade edilmektedir.²¹⁵

İkinci madde de parmak uçlarından kıyasla diğer azalara dikkat çekilmektedir. Zira en küçük kemikler parmak uçlarındadır. Bu ifade ile dirilişi ve Kıyâmeti inkâr eden kâfirlere adeta, “Biz küçücük kemikleri dahi bir araya getireceğiz, onları bir araya getirmeye kadir olan muhakkak ki büyüklerini de bir araya getirmeye kadirdir” denmektedir.²¹⁶

تَسْوِي kelimesi bir şeyi düzeltme ve en güzel şekilde yaratma anlamındaki tesviye'den gelmektedir. Kelime farklı formlarıyla Şems sûresinin 7. âyetinde ve Kıyâme sûresinin 38. âyetinde de geçmektedir. Sûrede tesviye kelimesi ile kinaye yapılmıştır. Çünkü tesviye yaratmayı gerekli kılar ve burada kastedilen parmak uçlarının bütün ayrıntıları ile tekrardan yaratılmasıdır.²¹⁷

²¹³ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2005, Sadeleştiren: Sıtkı Gülle, c. 9, s. 160-161.

²¹⁴ Mâverdi, **a.g.e.**, c. 6, s. 152.

²¹⁵ Ebi Abdurrahman Ahmet bin Şuayb bin Ali Nesaî, **Tefsiru'l Nesaî**, Muessesetü'l-Kutûbi's-Sakâfiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1999, c. 2, s. 470; İbn Kesir, **a.g.e.** c. 3, s. 575; Mâverdi, **a.g.e.**, c. 6, s. 152.

²¹⁶ Kurtubî, **a.g.e.**, c. 21, s. 408; Zemahşerî, **a.g.e.**, s. 1160.

²¹⁷ İbn Âşûr, **a.g.e.**, c. 29, s. 341.

2.2.2.Beklenen Kıyâmet Günü

بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجَرَ أَمَامَهُ (٥) يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَمَةِ (٦)

“Fakat insan önünü (geleceğini, Kıyâmeti) yalanlamak ister.” (5) “O Kıyâmet ne zaman?” diye sorar. (6)

Âyetlerde konu edilen insanı, İbn Abbas’ın, “Kıyâmet gününü ve dirilişi inkâr eden ve kâfir insan”, Said bin Cübeyr’in ise, “ilerde tövbe ederim diyerek günah fiilleri işlemekte ısrar eden günahkâr insan”, şeklinde açıkladığı aktarılmaktadır.²¹⁸

Kur’an-ı Kerim’in pek çok sûresinde müşriklerin Hz. Peygamber’e Kıyâmetin zamanını sordukları haber verilmektedir.²¹⁹ İbn Kesir, kâfirlerin bu soruları gerçekten merak ettikleri için değil de olma ihtimalini uzak gördükleri ve yalanlamak istedikleri için sorduklarını ifade etmektedir.²²⁰ Öyle ki öldükten sonra tekrar dirilmek insanoğlunun aklının alamayacağı bir olaydır, bununla birlikte insan, içindeki ölümsüzlük hissi ile her an birilerinin ölümüne tanıklık ettiği halde ölümü ve yok oluşu kendine yakıştıramamakta, kabullenememektedir. Fakat tekrardan dirilmeye ve ahirete iman beraberinde hesap gününe inanmayı da gerektirdiğinden insana ağır gelmektedir. Bu sebeple dünya lezzetlerinden sınırsızca faydalanmak yerine hesap korkusuyla kendisini sınırlandırmak istememekte ve bu gerçeğe karşılık gözlerini yumarak inkâr yolunu tercih etmektedir.

Sûrede ilk âyetlerden itibaren kâfirlerin inkâr ve itirazlarına cevaplar verilmiştir. Buradan hareketle ilk izlenim olarak 5. âyette geçen “insan” lafzı için “kâfir insandır” diyebiliriz. Fakat hiçbir mü’minin iman üzere ölme garantisinin olmadığı da açıktır. Nitekim Mücahid, “Allah Teâlâ’nın korudukları müstesna, âdemoğlunun nefsi insanı adım adım Allah’a isyana davet eder.” diyerek bu bağlamda bir uyarıda bulunmuştur.²²¹

²¹⁸ Ali bin Muhammed İbnü’l-Cevzî el-Bağdâdî, *Zâdü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, Mektebu’l-İslami, 3. Baskı, Beyrut, 1984, c. 8, s. 418.

²¹⁹ A’râf 7/187; Nebe 78/1-2; Naziât 79/42.

²²⁰ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. 3, s. 575.

²²¹ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. 3, s. 575.

Râzî, ölümden sonra dirilmeyi inkâr için olası iki sebep zikretmiştir: “Şehvet ve şüphe.”²²² Şüpheden olanını Allah (cc) **أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ** **“İnsan, dağılmış kemikleri bir araya getiremeyeceğimizi mi zanneder?”** âyetinde ifade etmektedir. İnsan kendisinin bedenden ibaret olduğunu zanneder, öldükten sonra çürüyüp yok olacağını ve dağılan parçalarının tekrar bir araya gelemeyeceğini zanneder. İnsanın ilmi ve aklı, şuhûd âlemiyle sınırlıdır. Dolayısıyla insan acizliği sebebiyle akıl erdiremediği kudreti reddederek büyük bir yanlışla düşmektedir. Günümüzde de bilim gölgesinde, gördüğü ve tecrübe ettiği olguların dışında her şeyin varlığını inkâr eden pozitivist akımlar dinleri metafizik kapsamda değerlendirmekte ve inkâr etmektedir. Yani inkâr müessesesi her dönem farklı isimler ve bahaneler altında varlığını sürdürmektedir.

“Fakat insan önünü (geleceğini, Kıyâmeti) yalanlamak ister” mealindeki âyetle Allah (cc), insanın şehvet duygusu ile lezzet veren şeyleri çokça yapmak istediğini ve bu lezzetlerin sonradan kendisine sıkıntı vermesinden kaçındığı için öldükten sonra dirilip hesap vermeyi inkâr etmenin ona hoş geldiğini haber vermektedir.²²³ Âyetlerde ifade edildiği üzere insan acelecidir, acil olanı ister. Bu sebeple yaşadığı andaki az bir menfaat için ebedi âlemdeki rahatlığı feda etmekte ve yaptığı fiilin karşılığında vereceği hesabı yalanlayarak kendisini avutma yoluna gitmektedir.

Ayrıca Allah Teâlâ inkârcıların bu tavırları karşısında incinen Resulünü teselli bağlamında geçmiş kavimlerin de peygamberlerine benzer suallerle geldiklerini şu âyetle haber vermektedir:

“وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ”

“Derler ki (kâfirler); eğer doğru söylüyor iseniz, bu va’ad ettiğiniz (azap) ne zaman?”²²⁴

Aceleci insan kendisine verilen mühleti Allah (cc) nezdinde kusur görmekte ve çarçabuk cezalandırılmadığı için inkârı tercih etmektedir. Hz. Peygamber’e Hac

²²² Râzî, a.g.e., c. 30, s. 218.

²²³ Râzî, a.g.e., c. 30, s. 218.

²²⁴ Yunûs 10/48; Enbiya 21/38; Neml 27/71; İsrâ 17/108; Sebe’ 34/29; Yâsîn 36/48; Mülk 67/25.

sûresinde mealen şöyle hitap edilmektedir; “Bir de senden acele ile azap istiyorlar. Hâlbuki Allah asla va’dinden caymaz. Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir. Zalim oldukları halde mühlet verdiğim, sonra da kendilerini azabımla yakaladığım nice memleket halkları vardır. Dönüş yalnız banadır.”²²⁵

يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَمَةِ âyetine nazım yönünden bakıldığında, Kıyâmetin zamanını soranların aslında onu çok uzak gördükleri أَيَّانَ lafzının okunuşundaki uzatmaya yansımaktadır. Kâfirlerin bu alaycı sualine verilen cevapta ise lafızların kısa kısa ve keskin olduğu görülmektedir. Adeta inkâr edilen günün hiç umulmadık bir anda gerçekleşeceğine lafızlardaki ses vurgularıyla da işaret edilmektedir.²²⁶

Sûrenin devamındaki âyetlerde, hatalı zanları ve menfaatleri sebebiyle, haber verilen gerçeklere karşı kör ve sağır olan insana, dehşetinden adeta gözlerin yerinden fırlayacağı Kıyâmet günü, acı sahnelerle haber verilmektedir.

فَادَابَرَقَ الْبُصْرُ وَخَسَفَ الْقَمَرُ (٨) وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ (٩)

Göz dehşetle açıldığı, ay tutulduğu, güneşle ay birleştirildiği zaman. (7, 8, 9)

بَرَقَ lafzının iki kıraatinin bulunduğu haber verilmektedir. Asım kıraatine göre “ra” harfinin harekesi üstündür ve rivâyet olunmuş iki tevili vardır;

1. Ölüm anında gözlerde korku olur.
2. Ölüm meleğini gördüğü zaman insanın gözleri korku ile açılır.

Âsım dışındaki kıraatlerde “ra” harfinin harekesi esredir ve iki şekilde tevil edilmektedir;

1. Kıyâmet gününde yıldırımın şiddetinden gözler görmez olur.
2. Gözler göremez olur.²²⁷

²²⁵ Hac 22/47-48.

²²⁶ Kutub, a.g.e., c. 15, s. 390-391.

²²⁷ Mâverdi, a.g.e., c. 6, s. 152-153.

Aktarılan rivâyetlerden anlaşıldığı üzere “ra” harfi üstün ile okunduğu zaman “gözlerin korku ile açılması”, esre ile okunduğu zaman ise “gözlerin görmeyeceği” anlamı verilmektedir. Her iki okunuşta da anlatılmak istenen dehşete düşüren korkudur. Bu sebeple iki tevil arasında mana yönünden herhangi bir tezatlık görülmemektedir.

Selef âlimlerinden gelen rivâyetlerde, Mücahid, “Bu olay ölüm anında gerçekleşecektir.” derken, Hasan-ı Basri bu âyetlerle kâfirlerin “Kıyâmet günü ne zaman?” sorusuna cevap verildiğini belirterek, “O gün Kıyâmet günüdür.” demiştir.²²⁸ Mukâtil ise, “Dünyada iken inkâr ettiği olağanüstü şeyleri görünce gözlerini gördüğü şeyden alıkoyamaz.” diyerek âyeti önceki âyetlerle bağlantılı biçimde tevil etmiştir.²²⁹

Yapılan araştırma ekseninde müfessirlerin hepsinin **وَحَسَفَ الْقَمَرُ** âyetini, “Ayın ışığı kaybolacaktır.” şeklinde yorumladığı görülmüştür.

حَسَفَ kelimesinin Ay’ın ışığının sönmesi, dünyanın karanlığa gömülmesi ile sonunun gelmesi anlamları verilmektedir.²³⁰ İbni Âşûr, **وَحَسَفَ الْقَمَرُ** âyetiyle ay ışığının sönmesinin ay tutulmasında yaşandığı gibi bir durum olmayacağını, Ay’ın sarsıntıyla birlikte dünyanın yörüngesinden çıkacağı için ışığının dünyaya yansımayacağını belirtmektedir. Zira Kıyâmetin evrendeki düzenin bozulmasıyla gerçekleşeceği **وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ** âyetiyle de haber verilmektedir.²³¹

(٩) **وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ** âyeti için, Mâverdi, şu üç rivâyeti aktarmıştır;

1. Yuvarlak ve karanlık bir şekilde batıdan doğacaklardır.
2. İbn Şecare’nin ifadesiyle, “tutulma ile ikisi de ışığını kaybedecektir ve böylece yeryüzü zifiri karanlık olacaktır.”
3. Güneş ve ay denizde birleşecek ve Allah’ın büyük ateşi meydana gelecektir.²³²

²²⁸ Kurtubî, **a.g.e.**, c. 21, s. 410.

²²⁹ Mukâtil, **a.g.e.**, c. 3, s. 422.

²³⁰ Kurtubî, **a.g.e.**, c. 21, s. 411.

²³¹ İbn Âşûr, **a.g.e.**, c. 29, s. 345.

²³² Mâverdi, **a.g.e.**, c. 6, s. 153.

Ay ile Güneşin birleşmesini güneş sisteminin bozulacağına dair bir işaret olarak düşünmek mümkündür. Kurtubî de bu yönde tevile gitmiş ve bu birleşme ile gece ve gündüzün bir daha yaşanmayacak olmasını irtibatlandırmıştır.²³³ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de yeryüzünün ve gökyüzünün yaratılışındaki düzen ile birlikte insan yaşamına elverişli olmaları çeşitli sûrelerde tekrar tekrar ifade edilmiştir. Yâsîn sûresinde²³⁴ güneş ile ay arasındaki mesafe sebebiyle bu ikisinin birbirini geçemeyeceğinden ve ayrı yörüngelerde yüzdüklerinden bahsedilmektedir. Muhakkak ki aralarındaki mesafenin kapanması bu düzenin bozulmasına yeterli sebeptir. Bugünkü bilimin ışığında, anlatılan Kıyâmet sahnelerinin gerçekleşmesi mümkün görülmektedir. Aslında mucizevî olan evrendeki olağanüstü düzendir.

Gece ve gündüzün oluşması, dünyanın insan yaşamına elverişliliği çok hassas bir denge ile sağlanmıştır. Bu dengeyi sonsuz kudret sahibi Allah (cc) dışında başka bir sebebe bağlamak ise aklen mümkün görülmemektedir.

Nüzûl dönemi kâfirleri, gerçekleşmesine akıl erdiremedikleri için Kıyâmet gününü inkâr etmeyi tercih ediyorlardı. Fakat bir taraftan da toplumlarında anlatıla gelen, hikâyelerini bildikleri ve yolculukları sırasında yıkıntılarını gördükleri Ad ve Semûd kavimlerinin helâkı gibi bir felaketten de korkuyorlardı. Şüphesiz ki, “Kıyâmet günü ne zamanmış?” sorusunun arkasında saklamak istedikleri şey bu korkuydu. Âyetlerde onlara bu alaycı tavırlarıyla gizlemeye çalıştıkları korkularını büyütecek sert ifadelerle cevap verilmekte imkânsız görülen Kıyâmet, olağanüstü sahnelerle anlatılarak adeta meydan okunmaktadır.

Râzî **فَادَابِرَقَ الْبَصَرُ** âyetini ölüm alameti olarak alanların **وَحَسَفَ الْقَمَرُ** âyetini “ölüm anında gözün ışığını kaybetmesi” şeklinde yorumladıklarını belirtmektedir. Devam eden **وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ** âyetinde ise aya ruh, güneşe ahiret anlamı vererek “ruhun ahirete gitmesidir” şeklinde tevil ettiklerini haber vermektedir. Güneşin ahiret olarak yorumlanmasının sebebini, gayba dair bilgilerin ve kişilerin gizli hallerinin ahirette ortaya çıkacak olmasına bağlamaktadır. Ruh ise gayba ait bilgileri ahiretten aldığı için ay olarak yorumlanmaktadır. Fakat Râzî **فَادَابِرَقَ الْبَصَرُ** âyetinin Kıyâmet alameti olarak

²³³Kurtubî, a.g.e., c. 21, s. 413.

²³⁴ Yâsîn 36/40.

alınıp devamındaki âyetlerin bu bağlamda yorumlanmasının daha isabetli olduğunu belirtmektedir.²³⁵

Râzî ateistlerin “Ay tutulması, Güneş ve Ay’ın birleşmesi ile gerçekleşmez” diyerek âyeti eleştirmelerine şu şekilde cevap vermektedir: “Dünya Güneş ile Ay’ın arasına girsin girmesin Allah her durumda Ay’ın ışığını söndürmeye kadirdir. Bunun delili ise cisimlerin özdeş olmasıdır. Böylece biri için mümkün olan şey diğeri için de mümkün olur.”²³⁶ Yani Güneş’e ışığını veren ve Ay’a ulaştıran Allah’tır. Zira her ikisi de madde olmaları yönünden özdeştir ve Allah dilerse ikisini de karanlığa gömmeye kadirdir.

يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرِّ (١٠) كَلَّا لَا وَزَرَ (١١) إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ (١٢)

İşte o gün insan “Kaçacak yer var mı?” diyecektir. (10) Hayır, sığınacak bir yer yoktur! (11) O gün varıp durulacak yer sadece Rabbinin huzurudur. (12)

Kıyâmet gününün hallerini gören, korku ile kaçıp bu zor durumdan kurtulmak isteyen ve “kaçacak yer nerde?” diye soran insana Allah (cc): “Kaçacak, sığınacak hiçbir yer yok. O gün varılacak yer sadece Rabbinin huzurudur.” cevabını vermektedir.²³⁷

İbn Âşûr, “Soruyu soran da cevabı veren de insanın kendisi olabilir.” demiştir.²³⁸ Yani, insan “sığınacak yer yok mu?” diye bir arayışa girecek ve hüsrân içerisinde kaçacak hiçbir yerin olmadığını anlayacaktır.

مَفَرِّ kelimesinin kıraati konusunda iki görüş bulunmaktadır. Cumhura göre *mim* ve *fe* harfinin fetha üzere okunurken şaz kabul edilen²³⁹ kıraate göre *fe* harfi kesre üzere okunur. Fetha ile okunduğunda kelime mastar olmakta ve “kaçmak” anlamına

²³⁵ Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 220.

²³⁶ Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 220.

²³⁷ İbn Kesir, **a.g.e.**, c. 3, s. 575.

²³⁸ İbn Âşûr, **a.g.e.**, c. 29, s. 346.

²³⁹ Ebi Leys Nasr bin İbrahim Semerkandî, **Bahru’l-Ulûm**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. 3, s. 426.

gelmektedir. Kesre ile okunduğunda kelime ism-i mekân olmakta ve “kaçılacak yer” anlamına gelmektedir.²⁴⁰

كَلَّا لَا وَزَرَ âyeti bağlamında aktarılan rivâyetlere bakıldığında, İbn Abbas insanın kendisinden kaçıp sığınacak yer aradığı şeyi ateş, sığınmak için aranan yeri ise İbn Mesut, “kale”, Hasan Basri ise “dağ” olarak nitelendirmektedir.²⁴¹

وَزَرَ kelimesinin aslına dair yapılan araştırmada “sağlam ve dokunulmaz dağ” anlamına geldiği görülmektedir. Nitekim Araplar için dağ, kaçılacak, sığınılacak yerdur.²⁴²

Eskiden “ağırlık” anlamında kullanılan kelimenin sonradan yayılarak silah, kale, adam vb. sığınılan her şeyi kapsadığı ifade edilmektedir.²⁴³

Âyetlerde Kıyâmet gününden kaçmak için insanın arayışa gireceği ve sığınacağı bir yer kalmadığı için çaresizce çırpınacağı haber verilmektedir. Allah’a hakkıyla kulluk etmesi için kendisine verilen mühletin sona erdiğini anlayan insan ertelediği tövbelerinden pişmanlık duyacak fakat bu pişmanlık ona fayda sağlamayacaktır. Dünya hayatında kendisine bahşedilen irade ve istitaatı ondan alınmış²⁴⁴ olarak ve tercihlerine bakılmaksızın âlemlerin Rabbine sevk edilecektir.²⁴⁵ O, kalacak yer olarak, dilediğine cehennemi dilediğine cenneti seçecektir.²⁴⁶

“O gün varıp durulacak yer sadece Rabbinin huzurudur” âyetinde özellikle Allah (cc) isimlerinden Rab kelimesinin kullanılması sûre bağlamında önemli bir ayrıntıdır. Rab kelimesi “malik, seyyid, idare eden, terbiye eden, gözeten koruyan, nimet veren, ıslah edip geliştiren, kendisine ibadet edilen, evreni yaratıp yöneten vb.”²⁴⁷ anlamlara gelmektedir. Sûrenin ilk âyetlerinden itibaren insanın yaratılışına ve tekrar diriltilişine yönelik ifadeler, Kıyâmet sahnelerine dair alametler ve Allah’a kulluk noktasında dikkat çekilen hususlar hep bu ismin kapsamı dahilindedir. Bu

²⁴⁰ İbn Atrıyye **a.g.e.**, c. 8, s. 474; Ebüssuûd, **a.g.e.**, c. 5, s. 428; Zemahşerî. **a.g.e.**, s. 1161.

²⁴¹ Mâverdi, **a.g.e.**, c. 6, s. 154.

²⁴² Mâverdi, **a.g.e.**, c. 6, s. 154.

²⁴³ Âlûsî, **a.g.e.**, c. 29, s. 140.

²⁴⁴ “O gün işler zorlaşır ve secdeye davet edilirler. Fakat buna güç yetiremezler.” (Kalem 68/42).

²⁴⁵ “O gün hüküm yalnız Allah’ındır.” (İnfitar 82/19).

²⁴⁶ Neseî, **a.g.e.**, c. 3, s. 470.

²⁴⁷ Bekir Topaloğlu, “Rab”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007, c. 34, s. 372.

isimle adeta Allah'ın (cc) yarattıklarına bahşettiği lütuflar özetlenmektedir. İnsanın kendisine muhtaç olduğu bu kudreti inkâr etmesinin çirkinliği ve vereceği hesabın çetinliği “Rabbin” lafzıyla tekrar vurgulanmaktadır.

Bir önceki âyetlerde cins olarak insanın kaçacak yer arayacağı haber verilmekteyken bu âyetlerde hitap, muhataba yöneltilerek “**Durulacak yer Rabbinin huzurudur**” denmektedir. Kurtubî ilgili âyetleri, o gün insan kendine kaçış nereye diye soracak ve kaçacak yerin olmadığını anlayarak nefesine yönelip “Bugün varış Rabbinedir” diyecektir, şeklinde açıklamaktadır.²⁴⁸ Âlûsî, vahyin ilk muhatabının Hz. Peygamber olduğundan hareketle birinci muhatap sığası ile yapılan “**O gün varış Rabbinedir**” hitabının muhatabının da Hz. Muhammed olduğunu söylemektedir. Böylece bu sözü insana değil, Allah’a nispet etmektedir.²⁴⁹

Hitabın geçişliliği bağlamında düşündüğümüzde bu söz ile vahyin ilk muhatabı Hz. Muhammed başta olmak üzere tüm insanlığa hitap edildiği söyleyebiliriz. Mü'min için bu varış, beklenen bir kavuşma iken kâfir için kaçılan bir sonu ifade etmektedir. Nitekim mü'min de kâfir de Kıyâmetin o dehşetli sahneleri karşısında korkuya kapılacaktır. Mü'min kimse Allah huzurunda rahmetine ve adaletine güvendiği Rabbine kavuşmanın mutluluğunu duyacaktır. Bu durum 22 ve 23. âyetlerde de ifade edilmektedir. Kâfir kimse ise hayatı boyunca kabul etmek istemediği, dünya hayatına dair arzularının doğrultusunda kendi benliği dahil olmak üzere varlığına delalet eden her şeyi inkâr ettiği yaratıcısıyla yüzleşmenin korku ve utancını duyacaktır. Bu durum ise 24 ve 25. âyetlerde anlatılmaktadır.

يُنَبِّئُوا الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ (١٣) بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ (١٤) وَلَوْ أَلْفَىٰ مَعَاذِرَةً (١٥)

O gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir. (13)

Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır. (14-15)

Dünyada iken yaptığı ve yapmadığı ameller insana haber verilecektir.²⁵⁰ İnsan hayırlı amelleri için ödüllendirilirken kötü amelleri için cezalandırılacaktır. Ve yurdunun cennet mi yoksa cehennem mi olacağı kendisine bildirilecektir.²⁵¹

²⁴⁸ Kurtubî, a.g.e., c. 21, s. 415.

²⁴⁹ Âlûsî, a.g.e., c. 29, s. 140.

²⁵⁰ Nesefî, a.g.e., c. 3, s. 471; Bilmen, a.g.e., c. 8, s. 3906.

²⁵¹ Bilmen, a.g.e., c. 8, s. 3906.

قدم kelimesi sözlükte, اخر kelimesinin zıddı olup, öne geçen şey, bir şeyin ön tarafında olmak gibi anlamlara gelmektedir.²⁵² Hucurât sûresinin ilk âyetinde يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدُمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ifadeleri yer almaktadır. Âyetin açıklamasında لَا تَقْدُمُوا lafzının “önüne geçmeyin”, “önüne geçirmeyin” anlamlarına geldiği ifade edilmektedir.²⁵³ İbn Manzûr’da kelimenin anlamını açıklarken bu âyetle istişhadda bulunmuştur.²⁵⁴

آخر kelimesi ise öne geçmek manasında olan قدم kelimesinin zıddıdır.²⁵⁵ Bir şeyin sonu, arkada kalanı manalarına gelmektedir.²⁵⁶

Bu kelimelerden kastedilenin ne olduğu konusunda kelimelerin anlamlarından hareketle iki şekilde fikir beyân edilebilmektedir. Birincisi ister müsbet ister menfi manada olsun yapılan veya ertelenen amellerin haber verilmesidir. İkincisi ise dünya hayatının öncelenip ahiretin ertelenmesiyle veya ahiret hayatının öncelenip dünya hayatının ilahi kurallar dahilinde yaşanmasıyla ebedi hayatın belirleneceği beyân edilmektedir.

İbn Âşûr Kıyâmet günü hüsrana uğrayacakların halini **“Keşke kitabım verilmeseydi de hesabın ne olduğunu bilmeseydim.”**²⁵⁷ âyetiyle açıklamaktadır. İfade kısa ve oldukça vecizdir. Bahsi geçen müflis insan o gün taş hatta toprak olmuş olmayı dileyecektir. Kıyâmet hallerini anlatan bu âyetlerle uzak sanılan lakin sanıldığından çok daha yakın olan hesap günü için uyarıda bulunmaktadır. Nitekim Nebe Sûresinin 40. âyetinde **“Biz insanın önceden yapıp ettiklerine bakacağı, inkârcının da “Keşke toprak olsaydım!” diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık.”** buyrulmaktadır.

Sûrede geçen Kıyâmet, dünyanın sonunun gelmesi anlamındaki Kıyâmettir. Fakat insana bir nefes mesafesinde olan ölümün kişinin kendi Kıyâmeti olduğu da bilinmektedir. Nitekim sûrenin 26. âyetinde ölüme ve ölüm anındaki pişmanlığa dikkat çekilmektedir. Malına ve iktidarına güvenen insanın ne kadar büyük bir yanılgı içinde olduğunu anlamasının ve ölüm anında pişmanlık duymasının ona bir fayda

²⁵² Halil bin Ahmed, **Kitabu’l-Ayn**, Dâru’l Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. 3, s. 367.

²⁵³ Begavî, **a.g.e.**, c. 7, s. 329.

²⁵⁴ İbn Manzûr, **a.g.e.**, c. 12, s. 467.

²⁵⁵ İbn Manzûr, **a.g.e.**, c. 4, s. 12; Halil bin Ahmed, **a.g.e.**, c. 1, s. 60.

²⁵⁶ Halil bin Ahmed, **a.g.e.**, c. 1, s. 60.

²⁵⁷ Hakka 69/25-26.

vermeyeceğine Yunûs sûresinde **“Şimdi mi? (İman ediyorsun) Oysa daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuşsun.”**²⁵⁸ âyetiyle vurgu yapılmaktadır. Kur’anı Kerim’in pek çok sûresinde ölüm anında ve Kıyâmet gününde duyulacak büyük pişmanlıktan bahsedilmektedir.²⁵⁹

İşte bu pişmanlık ve çaresizlik içinde kıvranan insan belki de çareyi tıpkı dünyada yaptığı gibi inkârda bulacaktır. Lakin Allah (cc) bunun da ona çare olmayacağını **“Aksine, insanın kendisi kendisine tanıktır”** âyeti ile açıklamaktadır. Dünya hayatında da insan vücudunun yapısı, işleyişi, organları hatta hücreleri onları yaratanın kurduğu düzen üzere çalışarak insanın inkârı karşısında Rabbinin varlığına şahitlik etmektedir. Bu şahitlik lisan-ı hâl üzeredir. Ahirette de mahiyeti bilinmeyen bir lisanla insanın kendisi aleyhine şahitlik edeceği çeşitli âyetlerde haber verilmektedir.²⁶⁰

Elmalılı, **بَصِيرَةٌ** lafzına dikkat çekerek insanın saydığı mazeretlerine rağmen kendi vicdanı ve benliği ile bildiği gerçeğe Allah (cc) önünde şahitlik edeceğini ifade etmektedir.²⁶¹ Fussilet sûresinde de insan vücudunun kendisi aleyhine yapacağı şahitlik anlatılmaktadır; **“Nihâyet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder.”**²⁶²

Sonuç olarak âyetler için iki türlü şahitlikten söz edebiliriz. Birincisi Kıyâmette hesap anında insanın işlediği günahları inkâr etmesine karşılık vücudunun azalarının dile gelip insanın aleyhinde şahitlik edeceğinin ifadesidir. İkincisi ise insanın kendi benliğinin ve uzuvlarının insanın inkârına karşılık Allah’ın varlığına şahitlik etmesidir.

²⁵⁸ Yunûs 10/91.

²⁵⁹ “Ateşin karşısında durdurulup da “Ah keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü’minlerden olsak.” dedikleri vakit (hallerini) bir görsen!” (En’am 6/27).

“İnkâr edenler, “Keşke Müslüman olsaydık.” diye çok arzu edeceklerdir.” (Hicr 15/2).

“Keşke (dünyaya) bir dönüşümüz olsa da inananlardan olsak.” (Şuarâ 26/102).

“Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün, “Keşke Allah’a ve Rasûl’e iman etseydik.” diyecekler.” (Ahzâb 33/66).

“Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım.” der.” (Fecr 89/24).

“Keşke ölüm her şeyi bitirseydi.” (Hakka 69/27).

²⁶⁰ “İşlemiş oldukları günahtan dolayı dillerinin, ellerinin ve ayaklarının kendi aleyhlerine şahitlik edecekleri günde onlara çok büyük bir azap vardır.” (Nur 24/24); “O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize şahitlik eder.” (Yâsîn 36/65); “Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp bunların hepsi ondan sorumludur.” (İsrâ 17/36).

²⁶¹ Elmalılı, **a.g.e.**, c. 9, s. 164.

²⁶² Fussilet 41/20.

22.3.Hz. Peygambere Hitap

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ (١٦) إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ (١٧) فَإِذَا قَرَأْتَ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ (١٨) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ

Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. (16) Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. (17) O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. (18) Sonra onu anlatmak elbette bize aittir. (19)

Bu âyetlerin Hz. Peygamberin (sav) vahyi unutma endişesi ile nüzûl anında ezberleme gayretine girmesi üzerine nâzil olduğu pek çok rivâyette haber verilmektedir.²⁶³ Allah (cc) vahyin koruması altında olduğunu, onu toplamının ve açıklamanın yine kendisine ait olduğunu Resulüne haber vermek sûretiyle onu bir anlamda rahatlatmakta ve teselli etmektedir.²⁶⁴

Tâberî'nin tefsirinde geçen bir rivâyette İbn Zeyd'in **لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ** âyetini, “sana vahyimizi tamamlamadan o âyet hakkında konuşma, âyetin vahyi tamamlandıktan sonra onu aktar” şeklinde açıkladığı ifade edilmektedir. Yine Tâberî'nin haber verdiği başka bir rivâyette ise, Hz. Muhammed'in unutma endişesiyle çok fazla Kur'an okuduğu için bu şekilde uyarıldığı bildirilmiştir.²⁶⁵

İbn Kesir, “Bu Allah (cc) tarafından Hz. Peygamber'e vahyin nasıl alınacağını öğretilmesidir. Çünkü Hz. Muhammed (sav) vahyi alırken acele ediyordu ve adeta vahiy meleği ile yarışıyordu. Allah (cc) bu âyetlerle Hz. Peygamber'e vahiy meleği geldiğinde onu dinlemesini emretmekte ve vahyin göğsünde toplanacağına dair garanti vermektedir. Böylece vahyin alımını onun için kolaylaştırmakta ve vahyi ona açıklayıp tefsir etmektedir. O halde ilk olarak göğsünde toplanması, ikinci olarak okunuşunun öğretilmesi, üçüncü olarak anlamının açıklanması gerçekleşmektedir.”²⁶⁶

Ebu Hayyân, âyetlerin tevili için şu rivâyeti aktarmaktadır: “Buradaki hitap 13. âyette zikredilen insana yapılmıştır. Yani insana kötü fiilleri haber verildiğinde kitabı ona sunulacak ve **“Oku kitabımı, bugün sana hesap sorucu olarak nefsin**

²⁶³ Süyûtî, **Lübâbu'l-Nukûl**, s. 281; İbn Kesir, **a.g.e.**, c. 3, s. 576; Bilmen, **a.g.e.**, c. 8, s. 3907.

²⁶⁴ Kutub, **a.g.e.**, c. 15, s. 387.

²⁶⁵ Tâberî, **a.g.e.**, c. 23, s. 498-499.

²⁶⁶ İbn Kesir, **a.g.e.**, c. 3, s. 576.

yeter²⁶⁷ denecektir. Kitabını okurken korkunun şiddetinden ve okumasının hızından dolayı dili dolandığında ise “**onu okurken telaşla dilini kımıldatma**” denilecektir. Vaidin veya hikmetin hükmünü gerçekleştirmek için amellerini toplamak ve sana okumak bize aittir. Sana yaptığın fiilleri okuduğumuzda yaptıklarının sonuçlarını da bildireceğiz.” Ebu Hayyân aktardığı riyavet merkeze alarak, ayetleri hitabın aceleci insana yönelik olması üzerine tevil etmiştir.²⁶⁸

Ebu Hayyân bu rivâyeti aktarmadan önce âyetin sebab-i nüzûlüne dair rivâyetlerin sahih olduğunu belirterek hitabın Hz. Muhammed’e yapıldığını söylemektedir. Ardından söz konusu rivâyeti aktararak bir anlamda bu yorumu da mümkün görmektedir. Böylece Ebu Hayyân lafızların umumunu dikkate almakta ve hitapların farklı zamanlarda farklı insanlara yapıldığını belirtmektedir.

Râzî, âyeti önceki âyetle birkaç noktada ilişkilendirmiş ve bazı yönlerden aralarında münasebet olduğunu belirtmiştir.

1. Âyette men edilen acelecilik, âyetlerin nüzûlü sırasında Hz. Peygamber’in kendisinde meydana gelmiş olması nedeniyle tam bu sırada uyarılmıştır. Yani tam o anda Hz. Peygamber’in uyarılmasına sebep olacak bir durum olmuştur. Sûre bu ihtimal göz ardı edilerek okunduğunda âyetlerin tertibinde sıkıntı var görünmektedir.
2. “**Fakat insan, önündekini (Kıyâmeti) yalanlamak ister.**”²⁶⁹ âyeti ile insanların hali hazırda olana düşkünlüğüne ve bu sebeple inkâra düşebileceğine dikkat çekilmektedir. Aceleci hareket etmenin dini konularda dahi hoş karşılanmadığı “**Onu çarçabuk almak için dilini kımıldatma**” âyeti ile belirtilmekte ve sonrasında “**Yok yok, siz çarçabuk geçen (bu dünyayı) seversiniz...**”²⁷⁰ ifadeleriyle insanın bu konudaki zaafına vurgu yapılmaktadır.

---

²⁶⁷ İsrâ 17/14.

²⁶⁸ Ebu Hayyân el-Endelüsî, **el-Bahrü'l-Muhît**, Dârü'l-Kitabu'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. 8, s. 378.

²⁶⁹ Kıyâme 75/5.

²⁷⁰ Kıyâme 75/20.

3. **“Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır.”**²⁷¹ buyrulmuştur. Hz. Peygamber vahyi alırken unutturum endişesiyle ezberlemeye çalışıyordu. Allah (cc) Resulüne bu âyetlerle “Sen unutma mazeretiyle böyle hareket ettin lakin biliyorsun ki ezberlemen ve akılda tutman senden değildir. O ancak Rabbinin yardımınıyladır. O halde acele etmeyi bırak ve Rabbine güven.” demektedir. Zira **“Onu toplamak ve okutmak şüphesiz bize aittir.”**²⁷² âyetiyle de bu husus ifade edilmektedir.
4. Hz. Muhammed (sav) vahyi bir an önce alıp insanlara ulaştırma ve onları hakka çağırma gayretine girip aceleci davranmıştır. Allah (cc) bu acelenin yersiz olduğunu insanların gerçeği kalpleriyle bildikleri halde inkâr etmeyi tercih ettiklerini **“...kendine kendisi tanıktır”**²⁷³ ifadesiyle açıklamaktadır.
5. Allah (cc) kâfir insanın Allah’tan başkasına sığınmak için **“Kaçış nereye”** (Kıyâme/10) dediğini naklettikten sonra, **“Hayır, hiçbir sığınak yok. O gün herkesin (varıp) duracağı yer ancak Rabbin huzurudur.”**²⁷⁴ buyurmaktadır.

Bu âyeti Hz. Muhammed’e (sav) hitap bağlamında düşünürsek, Hz. Peygamberin vahyi acele ile tekrarlayıp ezberlemek istemesinin, Allah’ın verdiği vazifeyi Allah’tan başka bir yerden yardım umarak yerine getirmek istemesi anlamına geleceği belirtilmiş ve bundan vazgeçmesi için uyarılmıştır, diyebiliriz.

6. 16. âyetteki hitap Hz. Peygamber’e değil, **“O gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir.”**²⁷⁵ âyetinde bahsi geçen insanadır. Buradaki okumadan kasıt kâfir insandan amel defterini okumasının istenmesidir. Zira İsrâ sûresinde **“Oku kitabını bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter.”**²⁷⁶ deneceği haber verilmektedir. Ayrıca Kıyâme 16. âyetinde, insana o günün dehşeti ve yaptıklarının veya terk ettiklerinin

---

²⁷¹ Kıyâme 75/14-15.

²⁷² Kıyâme 75/19.

²⁷³ Kıyâme 75/15.

²⁷⁴ Kıyâme 75/11-12.

²⁷⁵ Kıyâme 75/12.

²⁷⁶ İsrâ 17/14.

mahcubiyetiyle dilin dolanacağı anlatılmaktadır. Ardından “**O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir.**”²⁷⁷ âyetleriyle “Senin yaptıklarını gözler önüne sermek ve hakkında hüküm vermek bize düşer, sen de bu hükme razı ol.” denecektir, tevili de kabul edilebilir görülmektedir.²⁷⁸

Yapılan bu yorumlar âyetin önceki âyetlerle ilişkisi gözetilerek yapılmıştır. Gelen rivâyetlere bağlı kalınmadan bu tür tevellere gidilmesinin sebebi acele edilen şeyin açıkça zikredilmemiş olmasıdır. Lakin Kadir sûresinin ilk âyetinde de²⁷⁹ yine öncesinde bahsi geçmeyen bir şeye zamirle atıf yapılmıştır. Yine Tâhâ sûresinde geçen “**Sana vahyi tamamlamadan önce Kuran’ı okumada acele etme.**” âyeti rivâyetler doğrultusunda yapılan yorumun isabetli olduğunu düşündürmektedir.²⁸⁰

Hz. Peygamberin günah işleyebileceğini iddia edenler bu âyeti delil göstermektedirler. Onlara göre Hz. Peygamber aceleci davranmak sûretiyle Allah’ın rızası dışında bir fiil yapmış ve günaha girmiştir. Râzî, aceleciliğin bu âyetle yasaklandığını ve öncesinde yapılan bu fiil için herhangi bir günahın söz konusu olmadığını ifade etmektedir.²⁸¹ Nitekim Hz. Peygamber’in aceleciliği nübüvvet görevini yerine getirme konusundaki hassasiyeti sebebiyledir. Devam eden âyetlerde vahyin, Allah’ın koruması altında olduğu bildirilerek Hz. Peygamber teskin edilmektedir.

2.2.4.Hitabın Aceleci İnsana Dönmesi

كَأَلَّا بَنَ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ (٢٠) وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ (٢١)

Hayır, (ey insanlar)! Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz, (20) Ahireti ise bir yana bırakıyorsunuz. (21)

²⁷⁷ Kıyâme 75/18-19.

²⁷⁸ Râzî, a.g.e., c. 30, s. 222-223.

²⁷⁹ “Biz onu Kadir gecesi indirdik.” (Kadir 97/1).

²⁸⁰ Râzî, a.g.e., c. 30, s. 223-224.

²⁸¹ Râzî, a.g.e., c. 30, s. 224.

16 ve 19. âyetlerde emir tek kişiye yönelik iken 20. ve 21. âyetlerde hitap çoğul muhataba yöneltilmiştir.

Begavî, تَجِبُونَ ve تَذَرُونَ lafızlarının diğer kıraatlerde “نِي” ile okunduğunu ve “Onlar dünyayı ahirete tercih ediyorlar” anlamına geldiğini, Kûfe ve Medine kıraatlerinde olduğu gibi “ت” ile okunduğunda ise anlamın, “Muhammed onlara de ki; siz dünyayı ahirete tercih ediyorsunuz” şekline döndüğünü ifade etmiştir.²⁸²

Kıraat arasındaki farkı değerlendirecek olursak; “ي” ile okunduğunda muhatap gaip iken “ت” ile okunduğunda ise muhatap hâzır kabul edilmektedir. Âyetler arası irtibatı da göz önüne alırsak cins anlamında insanın aceleciliği, acil olana olan düşkünlüğü ve ahireti göz ardı etmesi eleştirilmektedir. Âyetlerdeki lafızlar تَجِبُونَ ve تَذَرُونَ şeklinde okunduğunda muhatap alınan insan cinsine Hz. Peygamber de dahil edilmektedir. Nitekim 16-19. âyetlerde muhatap acele etmekten men edilmektedir. Bu âyetlerdeki hitabın sebep-i nüzûl rivâyetlerinden hareketle Hz. Muhammed’e (sav) yönelik olduğu ifade edilmektedir. Nihâyetinde Hz. Peygamber’in insânî yönüne pek çok âyette vurgu yapılmıştır.²⁸³ Şunu belirtmek gerekir ki Hz. Peygamber’in aceleciliği vahyi alma ve tebliğ etmedeki hassasiyetine binâendir. Yoksa dünya nimetlerine yönelik hırsla bağlı bir acelecilik Peygamberler için söz konusu değildir. Nitekim Hz. Musa’nın da benzer duygularla aceleci davrandığı Tâhâ sûresinde yer alan “Ey Musa, Seni acele ile kavminden uzaklaştıran nedir? (dedik). Musa şöyle dedi: “Onlar, işte onlar hemen arkamdalar. Rabbim! Sen hoşnut olasın diye, acele ile sana geldim”²⁸⁴ mealindeki âyetlerle belirtilmektedir.

Zemahşeri âyeti yorumlarken şu ifadelere yer vermektedir; “Ey Âdemoğulları siz aceleden yaratıldınız, tabiatınız gereği her konuda acele ediyorsunuz, çabuk olanı istiyor ve ahireti ihmal ediyorsunuz.”²⁸⁵

İbn Âşûr, كَلَّا lafzının, kemiklerin bir araya getirilemeyeceğini zanneden insana cevaben ve bu düşüncelerini inkâr etmek üzere geldiğini, ifade ederken,²⁸⁶ Beyzâvi,

²⁸² Begavî, a.g.e., c. 8, s. 284.

²⁸³ Al-i İmran 3/164; Al-i İmran 3/144; Furkan 25/7-9; İsrâ 17/95.

²⁸⁴ وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى (٨٣) قَالَ هُمْ أَوْلَاءُ عَلَى أَثَرِي وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى (٨٤) (Tâhâ 20/83-84).

²⁸⁵ Zemahşerî, a.g.e., s. 1162.

²⁸⁶ İbn Âşûr, a.g.e., c. 29, s. 351; Karaman ve dğr., a.g.e., c. 7, s. 509.

Hız. Peygamberi vahyi alma konusunda aceleci davranmaktan ve insanı geçici dünya hayatına kapılıp ahireti ihmal etmekten men ettiğini belirtmektedir.²⁸⁷

Kutub bu âyet ile on altıncı âyet arasındaki ahenge dikkat çekmekte ve dili hareket ettirme ile acil olarak isimlendirdiği dünya hayatını istemeyi acelecilik bakımından benzer görmektedir.²⁸⁸

Kur'an-ı Kerim'de insanoğlunun çabuk olana meylne farklı sûrelerde dikkat çekilmiştir. Nitekim Kıyâme sûresinin hemen ardından gelen İnsan sûresinde yine bu aceleciliğe dikkat çekilmektedir; **“Şunlar (inanmayanlar) dünyayı tercih ediyorlar ve çetin bir günü arkalarına atıyorlar.”**²⁸⁹

Âyetlere bakıldığında aslında kınanan dünya hayatı değil dünya hayatına kapılıp âhreti ihmal etmektir. Dünya nimetlerinden helal dairesinde faydalanmakta muhakkak ki bir beis görülmemektedir.

2.2.5.Kıyâmet Günü Mü'minin ve Kâfirin Durumu

وَجُودَ يَوْمِنَا نَاضِرَةً (٢٢) إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةً (٢٣)

“Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır;” (22-23)

İnsanların kaçacak yer aradığı o gün, dünyada iken iman eden ve ahireti ihmal etmeyip salih ameller işleyen mü'min insanların yüzlerinde mutluluk ve tebessüm olacak ve Rablerine bakacaklardır. Abese sûresinde **“O gün birtakım yüzler vardır ki pırıl pırıl parlarlar, gülerler, sevinirler.”**²⁹⁰ âyeti ile yine mümin kimsenin ahiretteki durumu ifade edilmektedir. Şüphesiz ki mü'minlerin mutluluğuna sebep kavuşacakları nimetlerin güzelliğidir. Cennet nimetleri anlatılırken **“ve daha**

²⁸⁷ Kadı Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah bin Ömer bin Muhammed El-Beyzâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, ter. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2013, c. 5, s. 396.

²⁸⁸ Kutub, **a.g.e.**, c. 15, s.

39.

²⁸⁹ İnsan 76/27.

²⁹⁰ Abese 80/38.

fazlası”²⁹¹ şeklinde ifade edilen Allah’ın cemalini görmenin vereceği sürur izah edilememektedir. Ancak dünyada iken yaratılmış olan güzelliklere bakmanın insana verdiği mutluluk düşünülünce bu güzelliklerin yaratıcısına ve sahibine bakmanın vereceği mutluluk biraz olsun kavranabilmektedir.²⁹²

Kelamcılar arasında tartışma konularından biri olan Rü’yetullah’ın temelini, Kıyâme sûresinin 23. âyeti teşkil eder. Bu âyette geçen “Rablerine bakarak.” ifadesinden hareketle Ehli Sünnet kelamcıları müminlerin ahirette Allah (cc)’ı görecekleri konusunda ittifak etmişlerdir. Fakat Mu’tezili kelamcılar Allah (cc)’ın ne dünyada ne de ahirette görülemeyeceğini, tenzih ilkesi gereği savunmuşlardır. Onlar âyette geçen **نَظَرًا** kelimesini “beklemek” anlamında almışlar ve “Rablerinin sevabını beklerler” şeklinde yorumlamışlardır.²⁹³ Ehli Sünnet kelamcıları ise **“Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır...”**²⁹⁴ âyetinde bahsedilen ziyadeyi Allah’ın görülecek olması yönünde tevil etmişlerdir. Onlar bu iki âyeti delil kabul ederek mü’min kulların ahirette Allah Teâlâ’yı mahiyeti bilinmeyen bir şekilde görebileceklerini savunmuşlardır.²⁹⁵ Allah’ı görmenin mümkün olmadığını savunan Mu’tezili alimler bu görüşlerini Hz. Musa’nın Rabbini görmek istemesine karşın Allah Teâlâ’nın **“Beni asla göremezsın”**²⁹⁶ dediği âyet ile desteklemektedirler. Ehli Sünnet âlimleri ise Allah’ı görememenin dünya için söz konusu olduğunu savunmakta ve bu sebeple ahiret aleminde Allah’ı görmenin mahiyetinin bilinemediğini belirtmektedirler.

Ayrıca selef âlimlerinden Ata, Hasan Basri ve İkrime ahirette Allah’ın görülmesi konusunda herhangi bir şüphenin olmadığını belirtmişlerdir.²⁹⁷

وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بِآسِرَةٍ (٢٤) تَنْظُرُ أَنْ يَفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ (٢٥)

²⁹¹ Yunûs 10/26.

²⁹² Kutup, **a.g.e.**, c. 15, s. 394.

²⁹³ Karaman ve dğr., **a.g.e.**, c. 7, s. 509-510.

²⁹⁴ Yunûs 10/26.

²⁹⁵ Muhsin Demirci, **Kur’an Tefsirinde Farklı Yorumlar**, c. 3., s. 468.

²⁹⁶ Arâf 7/143.

²⁹⁷ İbnü’l-Cevzî, **a.g.e.** c. 8, s. 422-423.

Bir kısım yüzler ise o gün insanın belini kırarak bir felâketi sezerek sararıp solacaktır. (24-25)

Kâfirler o gün Allah'ın rahmetinden ümit kestikleri için ilâhi azabın başlarına geleceğinden emin olacaklardır. Bu sebeple yüzlerine içinde bulundukları dehşet ve korku yansıyacaktır.²⁹⁸ Hâlbuki onlar dünyada iken bu azabı alaya alırlar ve uzak görürlerdi. Kıyâmetin hak olduğu konusunda sunulan onca delile rağmen günah fiillere devam etmek arzusu ile kibir içinde inkârı tercih ederlerdi. Kalpleriyle bildikleri halde yalanladıkları hakikatle yüzleşmeleri ve yaşadıkları korku veciz ifadelerle anlatılmaktadır.

يَاسِرَةً, yüzü çok ekşi olan, yüzünü asan, anlamındadır. Dikkat edilirse bir önceki sûre olan Müddessir'de de aynı lafza yer verilmiş²⁹⁹ ve kâfir insanın Kuran âyetlerine karşı tavrı bu kelime ile izah edilmiştir.³⁰⁰ Art arda gelen sûrelerde kâfir insanın vahye karşı tutumuyla Kıyâmet günündeki azaba karşı tutumunun aynı lafızla anlatılması düşündürücüdür.

“Zan” ile kastedilen kesin olarak anlama, idrak etmedir. Zan kelimesi kuşku duymak, itham etmek anlamına geldiği gibi, “ilim, düşünerek elde edilen kesin bilgi” anlamına da gelmektedir.³⁰¹ 25. âyette yer alan “zan” kelimesi de “kesinlik” anlamındadır.³⁰²

Râzî “zan” lafzının tahkir amaçlı kullanıldığını belirtmektedir.³⁰³ Çünkü kâfirler hatalı zanları neticesinde inkâra düşmüşlerdir. Kıyâmetin kopması ve yeniden diriltirme, gerçekliği akli ve nakli delillerle ispatlanmış haberlerdir. Böyle açık seçik bir haberi hevâları sebebiyle inkâr eden kâfirlerin Kıyâmet günü de olaya bizzat tanık olacak olmalarına rağmen “zannedecekleri” ifadesi tahkirle birlikte uyarı barındırmaktadır.

²⁹⁸ Râzî, a.g.e., c. 30, s. 230.

²⁹⁹ İbn Âşûr, a.g.e., c. 29, s. 356.

³⁰⁰ ثَمَّ عَيَسَ وَبَسَرَ “Sonra yüzünü ekşitti kaşlarını çatı.” (Müddessir 74/22).

³⁰¹ Mustafa Çağrı, “Zan”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2013, c. 44, s. 120.

³⁰² Râzî, a.g.e., c. 30, s. 230.

³⁰³ Râzî, a.g.e., c. 30, s. 230.

فَاقِرَةً kelimesi için birbirine yakın olmakla birlikte farklı izahlar yapılmıştır. Mücahid, “musibet, felaket” olarak yorumlarken, Suddi “helak”, İbn Zeyd “ateşe atılmak” şeklinde anlam vermiştir.³⁰⁴ Ayrıca فَاقِرَةً ibaresinin dönemin kültüründe, “devenin burnunu ateş ile kemiğine ulaşıncaya kadar dağlamak” anlamında kullanıldığı nakledilmiştir.³⁰⁵ Tefsirlerde genel olarak “bel kemiğini kırarak azap” olarak nitelendirilmesine sebep فَاقِرَةً kelimesinin “omurga kemikleri dizisi” için kullanılan الفقرة lafzından türetilmiş olduğu yönündeki kabuldür.³⁰⁶

İbn Saib³⁰⁷ ve Kelbi³⁰⁸ çok farklı bir şekilde tevil ederek, “Rabbi ile arasına perde çekilmesi yani Rabbine bakamamasıdır.” demiştir.

2.2.6.Ölümle Yüzleşen İnsanın Hali

كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَّ (٢٦) وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ (٢٧) وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ (٢٨)

“Hayır, artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında; (26) "Yok mu bir şifacı?" dendiğinde; (27) (Hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında; (28)”

كَلَّا lafzı bağlamında aktarılan rivâyetlerde “insanın dünyayı ahirete tercih etmesinin reddedilmesidir” denildiği aktarılmaktadır.³⁰⁹ Ayrıca كَلَّا nın “gerçekten” anlamında alınıp bu âyetle dünyanın sonlu olduğunun ve herkesin ölümü tadacağına vurgulandığı da ifade edilmektedir.³¹⁰

إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَّ Can, ruh veya nefis, köprücük kemiğine, göğüsün üst kısmına dayandığı zaman şeklinde açıklanmıştır.³¹¹ Kastedilen şey ruhun bedenden ayrılması ile ölümün gerçekleşmesidir. Nitekim “canın boğaza dayanması” deyimini bizim kültürümüzde de bu yönde kullanılan bir tabirdir. Âyette muhatap tarafından, köprücük kemiğine dayanan şeyin ne olduğunun bilindiği gerekçesiyle, nefse veya

³⁰⁴ Mâverdi, **a.g.e.**, c. 6, s. 157; Âlûsî, **a.g.e.**, c. 29, s. 146.

³⁰⁵ Âlûsî, **a.g.e.**, c. 29, s. 146; Kurtubî, **a.g.e.**, c. 21, s. 432.

³⁰⁶ Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 230.

³⁰⁷ İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. 8, s. 423.

³⁰⁸ Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 230.

³⁰⁹ İbn Atıyye, **a.g.e.**, c. 8, s. 480; Nesefî, **a.g.e.**, c. 3 s. 476; İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. 8, s. 424; Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 230; Beyzâvî, **a.g.e.**, c. 5, s. 397; Âlûsî, **a.g.e.**, c. 29, s. 146; Bilmen, **a.g.e.**, c. 8, s. 3909.

³¹⁰ Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 230.

³¹¹ Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 230; Nesefî, **a.g.e.**, c. 3, s. 472.

ruha gizli zamirle işaret edildiği belirtilmiştir.³¹² إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ âyeti için de benzer bir kullanım söz konusudur.³¹³

رَاقٍ kelimesi رَقِيَ fiilinden ismi faildir. Kıyâme sûresi 27. âyetinde, o gün kişiyi koruyup kollayacak, iyileştirecek kimsenin olmadığı ifade edilmesi için رَاقٍ kelimesi kullanılmıştır.³¹⁴ Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere رَاقٍ kelimesi رَقِيَ fiilinden ismi fail sıgasıyla gelmiş olup, şifacı, iyileştiren anlamlarına gelmektedir. Aktarılan bir diğer tanımda ise kelimenin *rakıye*, *yerkâ*, *rakye* kökünden geldiği ve “göğse çıkarılmak” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.³¹⁵ Bu tanımlar bağlamında âyetle alakalı iki görüş beyân edilmiştir:

İlk görüşte kelime, dua veya sihirle iyileştiren anlamında kullanılmıştır.³¹⁶ Katâde, İbn Abbas, Dahhak’tan gelen rivâyetlerde “Kim tedavi edecek?” sorusundan anlaşılan şeyin hastadan ümit kesmek olduğu haber verilmiştir. Ölmek üzere olan kimseyi bu durumdan kurtaracak kişinin bulunamayacağı anlaşıldığı için istifsârî inkârı şeklinde sorulan sorudur, denilmiştir.³¹⁷

Âyetlerde ölüm döşeginde can çekişen insan ve yakınlarının telaş içinde onu tedavi edecek, ölümü ondan savacak birini aramaları tasvir edilmektedir. Bu bir çırpınıştır, tabip değil de rakî denmesinin sebebi hastadan ümidin kesilmesi olsa gerektir. Çünkü insanüstü bir kuvvetten yardım beklenmektedir. Nitekim devamındaki âyetinde “**Bunun ayrılış olduğunu anlar**” denilmek sûreti ile çaresi olmayan ölüme işaret edilmiştir.

İkinci görüş olarak kelimeye, ruhları kabz eden anlamı verilmekte ve bu sözün melekler tarafından söylenen bir söz olduğu ifade edilmektedir. Âyet bağlamında Kelbî, “ölmek üzere olan insanın etrafında on dört melek bulunur, bunların yedisi rahmet, yedisi azap meleğidir. Canı boğazına dayanan insanın başında birbirlerine bakıp “onun ruhunu kim yükseltecek?” diye sorarlar” derken, İbn Abbas ise “Melekler

³¹² Râzî, a.g.e., c. 30, s. 230.

³¹³ “Can boğaza dayandığında” (Vâkıâ 56/83).

³¹⁴ Er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredatu Elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, 2009, 4. Baskı, s. 363.

³¹⁵ Kerim Buladı, *Kur'an'ın İnsan Tasavvuru Kıyâmet Sûresi Tefsiri*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007, s.152.

³¹⁶ Bilmen, a.g.e., c. 8, s. 3910.

³¹⁷ Âlûsî, a.g.e., c. 29, s. 146.

kâfir insana yaklaşmak istemezler bu sebeple can alıcı melek “Bu kâfire kim yanaşacak?” diye sorar” demektedir.³¹⁸

وَمَنْ أَنَّهُ الْفِرَاقُ Ölümler yatağındaki kişi içinde bulunduğru durumu fark eder ve bunun sevdiği dünyadan ayrılık olduğunu anlar.³¹⁹

“Zan” kelimesinin anlamı için 25. âyet bağlamında açıklamada bulunmuştuk. Âyetin önceki âyetle olan münasebeti dikkate alınınca “zan” lafzının kesinlik anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Fakat Râzî, 25. âyette olduğu gibi bu âyette de tahkir olduğuna dikkat çekmektedir. O, dünyayı çok seven ve ayrılmak istemeyen insanın son ana kadar dünyada kalma isteğiyle ölmeyeceğini zannetmesine karşılık, Allah (cc)’ın “zan” lafzını aşağılama maksadıyla kullanıldığını belirtmektedir.³²⁰

Âyette ruhun ölümsüzlüğüne de dikkat çekilmektedir. Nitekim ölüm, bir ayrılış olarak ifade edilmiştir. Ayrılma ise, ruhun bekası ile mümkün görülmektedir. Ayrıca ayrılma ve birleşmenin birer sıfat olmaları hasebiyle bir mevsufu gerektirdikleri bilinmektedir.³²¹

2.2.7. Kibirli İnsanın Akıbeti ve Bunun Sebepleri

وَالْتَفَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ (٢٩) إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ (٣٠) فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى (٣١) وَلَكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى (٣٢)
ثُمَّ دَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى (٣٣) أُولَى لَكَ فَأُولَى (٣٤) ثُمَّ أُولَى لَكَ فَأُولَى (٣٥)

Ve bacaklar birbirine dolaştığında; (29) İşte o gün sevk edilen yer sadece rabbinin huzurudur. (30) Vaktiyle o hakka inanmamış, namaz da kılmamıştı. (31) Aksine inkâr etmiş, haktan yüz çevirmişti. (32) Sonra da çalım sata sata yürüyüp yandaşlarına gitmişti. (33) (Ey insan!) Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! (34) Evet o sana yaklaştıkça yaklaşıyor! (35)

³¹⁸ Mevdudi, a.g.e., c. 6, s. 544-545; Râzî, a.g.e., c. 30, s. 231; Âlûsi, a.g.e., c. 29, s. 147.

³¹⁹ Nesefi, a.g.e., c. 3, s. 472.

³²⁰ Râzî, a.g.e., c. 30, s. 231.

³²¹ Râzî, a.g.e., c. 30, s. 231.

“Bacakları birbirine dolaştığında;” Ölüm anının elemi ve dünyadan ayrılacak olmanın verdiği acı bir kenara, bu âyetle adeta aciz ve bitkin bir şekilde, inkâr ettiği gerçeğe yüzleşen insanın korkusu ve pişmanlığı gözler önüne serilmektedir.

وَالْتَفَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ âyetinde haber verilen birbirine dolanan şey için İbn Abbas, “Dünya ve ahrettir” derken, İkrime, “İki azametli iştir”, Mücahid ise “İki beladır” demiştir.³²² Ayrıca Arap kültüründe zor ve çetin işler için “sak” kelimesinin kullanıldığı ve bir deyim olarak savaşın iyice kızıştığı zamanlarda “Harp bacağı üzerine kalktı” denildiği belirtilmiştir.³²³

“İşte o gün sevk ediliş Rabbinin huzurunadır” Râzî, bu ifadeye “Bunların sevkî, Allah’a havale edilmiştir” anlamının da verilebileceğini ifade etmiştir.³²⁴

Sevk ediliş gayri ihtiyari bir durumdur, yani kişi iradesi ve isteği dışında huzura vardırılır. Kişinin istek ve tercihlerinin bir ehemmiyeti yoktur. Hüküm onun Rabbi olan Allah’a aittir.

Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ’nın pek çok ismi geçmektedir. Muhakkak ki bu isimlere, ilgili âyetlerde bir amaca binaen yer verilmektedir. Kuran’da Allah isminden sonra en çok geçen ikinci lafız Rab’dır. Bu isim Allah (cc)’ın mahlûkata yönelik fiili tecellilerine işaret etmektedir. Geçtiği âyetlerle irtibatı göz önünde bulundurulunca, merhamet, şefkat ve kademe kademe yaratıp yaşatma gibi özellikleriyle nebilerden inkârcılara kadar bütün insanları, akıllı akılsız her türlü varlığı kuşattığı anlaşılmaktadır.³²⁵

Kıyâme sûresinin son âyetlerinde insanın yaratılış aşamalarına yer verilmiştir. Dolayısıyla başka bir isme değil de “Rab” kelimesine vurgu yapılması yine bir gayeye binâendir. Bir hiçten yaratılan insanın, irade bakımından hiç olarak hakkındaki hükmü vermesi için onu yoktan yaratan ve her türlü ihtiyacını karşılayacak imkânları hizmetine veren Rabbine sevk edilecek ve hesap verecektir. Kendi azalarının aleyhine şahitlik yaptığı, gizli ve açık işlediği bütün kötü işlerin açığa çıktığı o günün dehşeti

³²² İbn Kesir, **a.g.e.**, c. 3, s. 578.

³²³ Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 232.

³²⁴ Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 232.

³²⁵ Bekir Topaloğlu, “Rab”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007, c. 34, s. 372.

bu âyetlerle tasvir edilmektedir. Kıyâmet günü ile alakalı olarak verilen bu haberler insanlığa uyarı mahiyetindedir. Kur'an-ı Kerim'de farklı sûrelerde benzer yöndeki uyarılar tekrarlanmaktadır.³²⁶

Müfessirler **فَلَا صَدَّقَ** kelimesinin hem Kur'an'ı ve Peygamberi tasdik etmemek hem de sadaka vermemek anlamına gelebileceğini belirtmektedirler.³²⁷ Zemahşeri bu âyetin, 3, 6 ve 36. âyetlerle bağlantısına dikkat çekmekte ve âyette konu edilen insanı, “Tekrar diriltileceğine iman etmeyen, Kıyâmet ne zamanmış? diye soran ve kendisinin başı boş bırakılacağını zanneden insan” olarak tanımlamaktadır.³²⁸ İbn Kesir **فَلَا صَدَّقَ** kelimesinin batini olarak tasdik etmeme, **وَلَا صَلَّى** kelimesinin ise zahiri tasdik olarak etmeme anlamına geldiğini ifade etmektedir.³²⁹ Yorumda batini tasdikle kastedilen kalbin fiili olan iman etme, zahiri tasdikle kastedilen ise imanın gereği olan ibadetleri eda etmektir. İncelenen tefsirlerde âyetin genelde bu şekilde yorumlandığı görülmüştür. Ayrıca Mâverdi, Kelbi'nin **فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلَّى** âyeti, “Risaleti tasdik etmedi ve gönderilene iman etmedi” şeklinde yorumladığını haber vermektedir.³³⁰ Devam eden âyetlerde azabı hak eden bu insanın yaptığı inkârı marifet saydığı için ait olduğu gurubun yanına gururlu bir şekilde gittiği anlatılmaktadır. Kaynaklarda bu kişinin Ebu Cehil olduğu haber verilmektedir.³³¹

Âyet bağlamında iman-amel ilişkisinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Amelin iman ile bağlantısı konusunda âlimler iki farklı görüş beyân etmişlerdir. Selef âlimleri ve hadisçiler ameli imanın bir parçası sayarken, Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcıları amel ile imanın birbirinden farklı şeyler olduklarını savunmuşlardır. Bu doğrultuda iman ettiği halde amel etmeyen kişi selef âlimlerince kâfir görülürken, ehlisünnet kelâmcıları tarafından günahkâr mü'min olarak kabul edilmiştir. Fakat bununla

³²⁶ (O gün Allah şöyle diyecektir:) “Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?” Onlar şöyle diyecekler: “Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz.” Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.” (En'âm 6/130)

“Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği ve o gün cehennem getirildiği zaman, işte o gün insan (yaptıklarını birer birer) hatırlar. Fakat bu hatırlamanın ona bir faydası yoktur.” (Fecr 89/22-23).

³²⁷ Nesefi, **a.g.e.**, c. 3, s. 472; Bilmen, **a.g.e.**, c. 8, s. 3912.

³²⁸ Zemahşeri, **a.g.e.**, s. 1163.

³²⁹ İbn Kesir, **a.g.e.**, c.3, s. 578.

³³⁰ Mâverdi, **a.g.e.**, c. 6, s. 157.

³³¹ Kutub, **a.g.e.**, c. 15, s. 398.

birlikte imanın kemâle ulaşması ve kişinin ahiret hayatında vaad edilen nimetlere kavuşması için ameli şart koşmuşlardır.³³² Nitekim Kıyâme 31 gibi pek çok âyette amelin ve özellikle de namazın önemine dikkat çekilmiş, vahyi ve nübüvveti kabul edenin namaz kılması gerektiği açıkça vurgulanmıştır.³³³ Bu bilgiler ışığında hakiki imanın ameli gerekli kıldığını söyleyebiliriz.

“Sonra da çalım sata sata yürüyüp (*ehline*) yandaşlarına gitmişti.” *Ehil* kelimesi Kuran’da 127 farklı yerde geçmektedir. Kelime çeşitli sûrelerde aile fertleri, inanç ailesi, akraba, bir yerin sakinleri, sahip, yolcu, Kitap Ehli ve ümmet gibi farklı anlamlara gelebilmektedir.³³⁴

يَتَمَطَّى lafzını İbn Abbas, “aldatarak, kandırarak”, Katâde “çalımla yürümek, kibirlenmek”, İbn Kesir ise “mutlu, çok sevinçli” şeklinde tevil etmiştir.³³⁵ Ayrıca kelimenin sırt anlamındaki *mat*’tan geldiği ve bu sebeple “sırtını dönmek” şeklinde izah edilebileceği de belirtilmiştir.³³⁶

Âyette inkâr etmekle yetinmeyip yaptığı şeyden gurur duyarak ailesinin yanına giden kişiden bahsedilmektedir. Bu öyle bir kişidir ki, sorumluluğunda bulunan ev halkına da inkârı hoş gösterir, onları da buna teşvik eder. Elinde bulunan imkânları kendinden bilir, ona bu nimetleri lütfedeni görmezden gelir. Ailesi içinde ahkâm keser, sahip olduğu güç ve iktidara güvenerek zulmeder. Oysaki Allah Teâla onu ailesinin ihtiyaçlarını karşılamakla görevlendirmişti. Ve bu görevin en mühimi ise ailesine Allah’a kulluğu emretmekti. Tâhâ sûresinde bu emir açıkça zikredilmektedir; “**Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et. Senden rızık istemiyoruz. Sana da rızık biz veriyoruz. Güzel sonuç Allah’a karşı gelmekten sakınanlarındır.**”³³⁷

Ehil kelimesinin aile dışında pek çok farklı anlamı barındırdığını ifade etmiştik. Ayrıca Hûd sûresinde *ehil* kavramı ile kan bağı yerine inanç birlikteliğinin esas

³³² Saim Kılavuz, *İslam Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 43-47.

³³³ Mevdudi, *a.g.e.*, c. 6, s. 545.

³³⁴ Mehmet Okuyan, *Kur’an-ı Kerim’de Çok Anlamlılık*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 101-104.

³³⁵ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. 3, s. 578.

³³⁶ Beyzâvî, *a.g.e.*, c. 5, s. 397.

³³⁷ Tâhâ 20/132.

alındığını görmekteyiz.³³⁸ Hz. Muhammed (sav)’in davetine icabet eden sahabeler arasında ailesi müşrik olanlar vardı. Hatta Hz. Peygamber’in en büyük düşmanı yine kendi amcasıydı. *Ehil* sözcüğünü bu anlamıyla aldığımızda âyet için, nübüvveti ve vahyi inkâr eden kimsenin yine kendisi gibi kâfir topluluğun yanına, yaptığı şeyden onur duyarak, salına salına gittiği yorumunda bulunabiliriz. Zira nüzûl ortamı ile ilgili olarak aktarılan rivâyetlere baktığımızda Kur’an âyetlerini dinledikten sonra inkârda directmek, iman etmemek son derece zor bir olaydı. Nitekim Hz. Ömer inkâr konusunda şedid olmasına rağmen Kur’an âyetlerini duyunca iman etmiş ve daha öncesinde içlerinde bulunduğu müşrik grubunu hayal kırıklığına uğratmıştı.

Özellikle ilk dönem âyetlerinde geçmiş kavimlerin helâk edilişlerinden sıkça bahsedilmektedir. Bu onların tasavvur ettikleri ve azabından korunmak için putları kendilerine şefaathçi edindikleri “azap eden Allah” olgusu ile uyuşmakta ve korkularını arttırmaktaydı. İşte bu korku ile başa çıkarak inkârda ısrar etmek belki de onlar için övünç sebebiydi.

Kuran-ı Kerim’de kâfir kimsenin ahiretteki durumu anlatılırken, dünya hayatında ehli ile birlikteyken ne durumda olduğuna mükerreren vurgu yapılmıştır. **“Ailelerine dönerken zevk ve neşe içinde gülüşe gülüşe dönüyorlardı.”**³³⁹ **“Helâk! diye bağırarak ve alevli ateşe girecektir. Çünkü o, (dünyada iken) ailesi içinde sevinçli idi.”**³⁴⁰

أُولَى, kelimesi sözlükte, başkasından daha layık olmak manasına gelmektedir.³⁴¹ Rivâyetlerde 34 ve 35. âyeti Katâde’nin, “Tehdit ve vaidir”; Zeccac’ın, “bedduadır” şeklinde tevil ettiği aktarılmıştır.³⁴² Başvurulan tefsir kaynaklarında bu âyetlere “(Ey insan!) Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! Evet, o sana yaklaştıkça yaklaşıyor!”³⁴³, “Sana yazıklar olsun, yazık! Sonra da hak ettiğin bu bela başına gelsin”³⁴⁴, “Vay sana!

³³⁸ “Allah, “Ey Nuh! O asla senin ailenden değildir. Onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. O halde hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben sana cahillerden olmamanı öğütlerim.” dedi. (Hûd11/46).

³³⁹ Mutaffifin 83/31.

³⁴⁰ İnşikâk 84/11-12-13.

³⁴¹ Halil bin Ahmed, **a.g.e.**, c. 1, s. 101.

³⁴² İbnü’l-Cevzî, **a.g.e.**, c. 8, s.425.

³⁴³ Karaman ve dğr., **a.g.e.**, c. 7, s. 511.

³⁴⁴ Kutub, **a.g.e.**, c. 15, s. 398.

Vay sana! Sonra yine vay sana! Vay sana”³⁴⁵, “Gerekti sana bu bela, daha uygun daha layıktır sana bu bela”³⁴⁶ gibi çeşitli anlamlar verildiği görülmüştür.

Nesefî, **أولى**’nin “yazık sana” anlamına geldiğini belirttikten sonra lafzın iki defa tekrar edilmesinden hareketle burada bir tekidin varlığından bahsetmiş ve şöyle bir yorum yapmıştır: “Yazık sana ve yazık sana sonra yine yazık sana ve yazık sana. Öleceğin gün yazık sana, kabirde yazık sana, ba’s olunduğunda yazık sana ve cehennemde yazık sana.”³⁴⁷ Nesefî, âyetle dört kez tekrarlanan “yazık sana” ifadesini kâfir insanın zorluk çekeceği dört merhale ile yorumlamaktadır. Birinci “yazık sana” ifadesiyle, sûrenin 26-29. âyetlerinde de anlatılan ölüm anında yaşayacağı sıkıntılara, ikinci “yazık sana” ifadesiyle kabirde çekeceği azaba, üçüncü “yazık sana” ifadesiyle hesap verme anında yaşayacağı sıkıntılara ve dördüncü “yazık sana” ifadesiyle cehennemde çekeceği azaba vurgu yapmaktadır.

İbn Kesir âyeti, “Allah (cc) bu âyet ile çalılı yürüyen kâfire “Böyle yürümek sana yakışır, çünkü sen, seni en mükemmel şekilde yaratan Rabbini inkâr ettin.” demektedir. Bu bir tehdit şeklidir. Nitekim bu tehdidin benzerlerini Duhan/49³⁴⁸, Mürselât/46³⁴⁹, ve Fussilet/40’ta³⁵⁰ görmekteyiz”³⁵¹ şeklinde açıklamaktadır.

Mukâtil, âyeti “Edilen vaide karşılık vaidir.” diye yorumlamış ve şu sebebi nuzûl rivâyetini aktarmıştır: “Bir gün Ebu Cehil Hz. Muhammed (sav)’i öldürmekle tehdit etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) Ebu Cehil’in yakasına yapışıp göğsünden iterek ona “*evla leke fe evla*” demiştir. Ebu Cehil ise Hz. Muhammed (sav)’e “Benden uzak dur! Ne sen ne de Rabbin bana bir şey yapamazsınız. Muhakkak ki Kureyş kabilesi benim Mekke’nin en saygın ve değerli kişisi olduğumu bilir, sen beni ne ile korkutuyorsun Ey Ebi Kebşe (Hz. Peygambere hitaben) demiş ve salına salına yürüyerek evine gitmiştir.” Mukâtil, bu rivâyetten sonra Ebu Cehil’in salınarak

³⁴⁵ Bilmen, **a.g.e.**, c. 8, s. 3912.

³⁴⁶ Elmalılı, **a.g.e.**, c. 9, s. 169-170.

³⁴⁷ Nesefî, **a.g.e.**, c. 3, s. 472.

³⁴⁸ “Tat bakalım zira sen (aklınc) güçlü ve değerlisin.”

³⁴⁹ “Ey İnkâr edenler! (Dünyada) yiyin ve birazcık yararlanın! Şüphesiz sizler suçlularsınız.”

³⁵⁰ “...Dilediğinizi yapın. Şüphesiz o, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.”

³⁵¹ İbn Kesir, **a.g.e.**, c. 3, s. 578.

yürüyüşünden hareketle 33. âyete atıfta bulunmuştur.³⁵² İbn Kesir de tefsirinde bu rivâyete yer vermiştir.³⁵³

Âyetin tehdit barındırdığı konusundaki ittifak açıktır. Tehdidin mahiyetini kavrama noktasındaki acizliğimiz Kelâmullah'ın icazını bir kez daha gözler önüne sermektedir. Âyetle bir taraftan ahiretteki azabın çok şiddetli olacağı anlatılırken, diğer bir taraftan muhatabın içinde bulunduğu durumun vehametini dikkat çekilmektedir. Nefsinin arzularına boyun eğmesi sebebiyle Yüce Kudreti inkâr eden insanın varlığına güvendiği ve inkârına dayanak ettiği her şey yine o Yüce Kudretin hükmü ve idaresi altındadır. İnkârıyla böbürlenene kimseye bu zaviyeden bakınca aslında ne derece acınacak durumda olduğu daha net anlaşılmaktadır.

2.2.8.Yaratılışa Dair Hatırlatmalar

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى (٣٦) أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُُمْنَى (٣٧) ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى (٣٨)
فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى (٣٩) أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُخْيِيَ الْمَوْتَى (٤٠)

İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır? (36) O akıtılan meniden bir damlacık (sperm) değil miydi? (37) Sonra o, alaka (rahime tutunmuş embriyo) olmuş, derken Allah onu yaratıp şekillendirmiş; (38) Ondan iki eşi, erkek ve dişi yaratmıştır. (39) Peki bütün bunları yapan, ölüleri diriltemez mi? (40)

3. âyet bağlamında **أَيَحْسَبُ** kelimesinin anlamı üzerinde durulmuştur. Her iki âyette kâfirlerin zanları aynı soru edatı ile sorgulanmış ve ardından ba's hakkındaki delillere yer verilmiştir. Bu açıdan 3. ve 36. âyet arasında irtibat vardır diyebiliriz.³⁵⁴

يُمْنَى, âyetle ilgili kıraat farklılığına değinecek olursak, Asım rivâyetiyle gelen Hafs kıraatine göre “ye” ile okunmaktadır. Fakat diğer kıraatlara göre “te” harfi ile okunmakta ve müennes bir kelime olan **نُطْفَةٌ** lafzına atıf yapılmaktadır.³⁵⁵

³⁵² Mukâtil, **a.g.e.**, c. 3, s. 424.

³⁵³ İbn Kesir, **a.g.e.**, c. 3, s. 578.

³⁵⁴ İbn Âşûr, **a.g.e.**, c. 29, s. 364.

³⁵⁵ Begavî, **a.g.e.**, c. 8, s. 286.

سُدَىٰ يَتْرَكَ أَن, İnsan cezalandırılmayacağını mı zanneder? Yani öldürülecek ve tekrar diriltilmeyecek, hesap vermeyecek öyle mi? İnsan çobansız sürü gibi dilediği şekilde otlanacağını mı düşünüyor? Âyeti yorumlama noktasında bu soruların tümü yerinde görülmektedir.³⁵⁶ Ayrıca Mücahit'ten aktarılan şu rivâyet bütün bu soruları kapsamaktadır: “Emir ve nehiy yapılmayacağını mı zannediyor?”. Âyet iki hali genellemiştir, yani bu dünyada başıboş bırakılmayacak, emir ve nehye muhatap olacak ve kabre hesapsız olarak terk edilmeyecektir. Bilakis ölüm ile o dünya işlerinden men edilecek ve hesap vermek üzere ahirete, Allah Teâlâ'nın huzuruna sevk edilecektir.³⁵⁷

Allah Teâlâ yeniden diriltilmeyi ispat noktasında insana bir damla sudan yaratıldığını hatırlatmaktadır. Asıl itibarı ile insanın ana rahmine düşen bir damla sudan kademe kademe oluşması ve dünyaya gelmesi akılın kavrayamayacağı bir durumdur. Fakat ömründe onlarca yıl olmasına rağmen bir sene içinde ağaçların kuruyup ardından yeşermesinin ne büyük bir mucize barındırdığını, nasıl bir yüce kudrete işaret ettiğini göremeyen insan için insanoğlunun oluşum aşamaları da normal bir durumdur. İşte bu sebeple Allah (cc)'ın ilk emri *oku*'dur. Bu emirle kâinatın Allah'ın adı ile okunulması, her gün şahit olunup alışılan durumların arkasındaki kudretin idrak edinilmesi istenmektedir. Bu sebeple Kuran'da pek çok defa enfüste ve afakta olan mucizelere işaret edilmektedir.³⁵⁸ Hac sûresin de insanın yaratılış aşamaları anlatıldıktan sonra mealen “...**Sen, yeryüzünü de ölü kupkuru görürsün. Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz vakit kıpırdanır, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir. Çünkü Allah hakkın ta kendisidir; ölüleri diriltir. O her şeye hakkıyla kadirdir. Muhakkak ki Kıyâmet kopacaktır, bunda şüphe yoktur. Ve şüphesiz ki Allah kabirdeki kimseleri kaldıracaktır.**”³⁵⁹ buyurulmaktadır.

Kıyâme sûresinin son âyetlerinde diriltmenin imkânı insanoğlunun yoktan var edildiğine işaret edilerek ispat edilmektedir. Nitekim ilk yaratış ikinciye nazaran daha

³⁵⁶ Âlûsi, a.g.e., c. 29, s. 149.

³⁵⁷ İbn Kesir, a.g.e., c. 3, s. 579.

³⁵⁸ “Biz onlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki O'nun (Kur'an'ın) gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye tanık olması yetmez mi?” (Fussilet 41/53)

“Üstlerinde kanatlarını açıp büzerek uçan kuşları görmüyorlar mı? Onları Rahman'dan başka kimse tutmuyor.” (Mülk 67/19).

“Develere bakmıyorlar mı nasıl yaratıldı? Göğ'e bakmıyorlar mı nasıl yükseltildi? Dağlara bakmıyorlar mı nasıl dikildi? Yere bakmıyorlar mı nasıl yayılıp döşendi?” (Gaşiye 88/17-20).

³⁵⁹ Hac 22/5-7.

zordur. Bu sebeple son olarak insanın varlık alanına çıkma aşamaları anlatılarak insanı parmak uçlarına varıncaya kadar tekrar diriltecek olan yüce kudrete etkili bir şekilde vurgu yapılmaktadır.

أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ, istifhamı inkârıdır. Mütakellim muhatabının aksini savunamayacağını bildiği halde böyle bir soru sormaktadır. Esasen bu da bir ispat yöntemidir.³⁶⁰

Âyetlerde ölümden sonra dirilmenin ve hesabın hak olduğuna iki şekilde delil getirilmiştir. Birincisi **“İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder?”** âyetinde zikredilmiştir. Mükellefiyet yüklenen, iyi ve kötüyü ayırması için akıl nimeti verilen insanın yapıp yapmadıkları konusunda ceza alması veya mükâfatlandırılması gerekmektedir. Bu ise ahireti gerekli kılmaktadır.³⁶¹ İkincisi ise son âyetlerde dikkat çekilen ilk yaratmanın zorluğu karşısında ikinci kez yaratmanın kolaylığıdır. Nitekim Kaf sûresi 15. âyetinde de insanların ba’s konusundaki şüphesine ilk yaratma hatırlatılarak cevap verilmektedir.³⁶² Muhakkak ki her iki yaratma da Allah(cc) için kolaydır lakin insani istidlal için örnek gösterilmiştir.

Sûre, diriltilmeyi inkâr eden kimsenin bu yöndeki zanlarını sorgulama ile başlamakta ve bu sorgulama sonraki âyetlerde de devam etmektedir. Kâfirlerin inkâr argümanları, yemin, tehdit ve istidlâl yöntemleri kullanılarak çürütülmektedir. Sunulan deliller karşısında acze düşen insan aksi bir cevap veremez hale geldiği anda **“Allah ölüleri diriltmeye kadir değil midir?”** sorusu ile bir kez daha sarsılmaktadır.³⁶³

Kıyâme sûresinin 40. âyeti bağlamında İbn Abbas’tan aktarılan bir rivâyette, “İmam veya herhangi biriniz Kıyâme sûresini okursa sûrenin son âyetinden sonra “Sübhanek Allahümme belâ” desin.” dediği aktarılmaktadır.³⁶⁴

³⁶⁰ İbn Âşûr, a.g.e., c. 29, s. 368.

³⁶¹ Râzî, a.g.e., c. 30, s. 234.

³⁶² “İlk yaratmada acizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler.” (Kâf 50/15).

³⁶³ İbn Âşûr, a.g.e., c. 29, s. 368.

³⁶⁴ Kurtubî, a.g.e., c. 21, s. 442.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÛREDE YER ALAN HİTAPLAR VE DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1.Kuran-ı Kerim’de Yer Alan Hitap Çeşitleri

Kur’an-ı Kerim’de pek çok hitap tarzı bulunmaktadır. Kur’an’ın ilk muhatabı Hz. Peygamber’dir. Fakat bazı hitaplar doğrudan Hz. Peygamber’e iken bazı hitaplar farklı kişilere ve gruplara yapılmıştır. Kur’an’da geçen hitap çeşitlerinin sayısı ile alakalı olarak Suyuti, İbn Cevzi’nin Nefis adlı eserinde, on beş derken, başka alimlerin otuzdan fazla hitap tarzının olduğunu belirttiklerini ifade etmiştir.³⁶⁵ Hitap çeşitleri için Suyuti’ye ait el-İtkân fi Ulumi’l-Kur’an ve Zerkeşi’ye ait el-Burhan fi Ulumi’l-Kur’an adlı kitaplardan yararlanacağız.³⁶⁶ Bu hitapları şu şekilde tesbit etmek mümkündür:

1. Genele yöneltilen ve genelin kastedildiği hitap: **اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ**
“Sizi yaratan Allah.”³⁶⁷ **ولا يظلم ربك أحدا** “Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez.”³⁶⁸
2. Bir kişiye veya özel bir gruba yöneltilen özel hitap: **يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ**
“Ey Rasûl, Rabbinin sana inzal ettiğini ulaştır.”³⁶⁹ **مِنْ رَبِّكَ**
دُقِّعَ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ “Tat bakalım zira sen (aklıncı) güçlü ve değerlisin.”³⁷⁰
3. Özele yöneltilen genel nitelikli hitap: **“Ey insanlar Allah’tan korkun.”**³⁷¹
Âyette “insanlar” lafzıyla genel bir hitap söz konusuysa, mükellefiyet bağlamında âyet delilleri ve çocukları kapsamamaktadır.
4. Genele yöneltilen özel nitelikli hitap: “Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde...”³⁷² Hitap doğrudan Peygamber’e yapılmıştır fakat âyette

³⁶⁵ Süyûtî, **el İtkân** s. 488.

³⁶⁶ Süyûtî, **el-İtkân**, s. 488-491; Bedrettin Zerkeşi, **el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân**, Dâru’l-Hadis, Kahire, 2006, s. 455-473.

³⁶⁷ Rûm 30/54.

³⁶⁸ Kehf 18/46.

³⁶⁹ Maide 5/67.

³⁷⁰ Duhan 44/46.

³⁷¹ Hac 22/1.

³⁷² Talak 65/1.

zikredilen hüküm eşini boşamak durumunda olan bütün Müslüman erkekleri kapsamaktadır.

5. Cinse yöneltilen hitap: “Ey insanlar” bu hitap insan cinsinin bütün fertlerine yönelik değildir. Çünkü mükellef olmayan insanlar bu hitaba dahil olmamaktadırlar. Ayrıca “Ey insanlar” lafzı ile kastedilenin insaniyet vasfına sahip olanları kapsadığı savunulmaktadır. ³⁷³ **أَمِنُوا كَمَا أَمَنَ النَّاسُ** âyeti³⁷³ de bu yaklaşımla yorumlanmaktadır.³⁷⁴ Araştırmamız dahilinde klasik eserlerde insan cinsine yöneltilen hitabın belli bir kesimin veya belli bir tarihin insanlarına yönelik olduğu konusunda bir görüşe rastlamadık. Elbette insan cinsi içinde gayri akil veya mükellefiyet şartları dışında olan insanlar vardır. Bu tür insanların hitabın kapsamı dışında tutulması gâyet doğaldır.
6. Cins içinde belli bir kesime yöneltilen hitap: “Ey İsrâil oğulları!” hitabıyla kastedilen Hz. Yakup’un oğullarıdır.
7. Muayyen şahıslara yapılan hitap: “Ey Nuh!”, “Ey Musa” gibi önceki Peygamber’e ismiyle hitap edilirken Hz. Muhammed (sav)’e tazim için ismiyle değil de “Ey Rasul!” ve “Ey Nebi!” şeklinde hitap edilmektedir.
8. Övgü içeren hitap: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا** “**Ey iman edenler!**”³⁷⁵ Bu hitapla Medine ehli Mekke ehlinen ayrılmaktadır. Çünkü Medine ehlinin çoğunluğunu iman eden ensar ve dini için hicret eden muhacirler oluşturmaktaydı. Bu sebeple Medine döneminde nâzil olan âyetlerde hitap “Ey iman edenler!” şeklindedir. Fakat Mekke döneminde nâzil olan âyetlerde “Ey insanlar!” diye hitap edilmekteydi.³⁷⁶
9. Yergi içeren hitap: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ** “**Ey kâfirler bugün af dilemeyin!**”³⁷⁷, **قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ** “**De ki ey kâfirler!**”³⁷⁸

³⁷³ Bakara 2/13.

³⁷⁴ Zerkeşi, **a.g.e.**, s. 460.

³⁷⁵ Bakara 2/104.

³⁷⁶ Zerkeşi, **a.g.e.**, s. 461.

³⁷⁷ Tahrim 66/7.

³⁷⁸ Kâfirun 109/1.

Kur'an'da müminler doğrudan muhatap alınırken, inkârcılara aşağılama maksadıyla daha çok ya “**O inkâr edenler**”³⁷⁹ gibi zamir formuyla ya da “**İnkâr edenlere de ki**”³⁸⁰ gibi dolaylı olarak hitap edilmektedir.

10. İkrâm barındıran hitaplar: **“Ey Adem sen ve eşin cennete yerleş.”**³⁸¹ **“Güven ve selametle oraya girin.”**³⁸² İlgili âyetlerdeki hitaplarda Allah'ın kullarına ikramı haber verilmektedir.
11. Hakaret barındıran hitaplar: **“Muhakkak ki sen kovuldun.”**³⁸³ **“Lanet senin üzerine olsun.”**³⁸⁴
12. Tâhâkküm içeren hitap: **“Tat bakalım zira sen (aklınca) güçlü ve değerlisin.”**³⁸⁵ **“Onları acı azapla müjdele.”**³⁸⁶

Bu tür hitaplar kâfirler için aşağılanma barındırmaktadır.

13. Tekil lafızla çoğulun kastedildiği hitap: **“Ey insan! Seni kerim olan Rabbine karşı aldatan nedir?”**³⁸⁷ **“Ey insan sen bir çaba içindesin.”**³⁸⁸ Âyetlerde “insan” lafzı ile “insanlar” kastedilmiştir. **“Bunlar benim misafirim.”**³⁸⁹ Âyetinde “misafirim” lafzıyla “misafirlerim” kastedilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bunlara benzer pek çok âyet bulunmaktadır.³⁹⁰
14. Çoğul lafızla tekile yöneltilen hitap: **“Ey Peygamberler! Helal olanlardan yiye”**³⁹¹ Rûsul, yani resuller lafzı ile kastedilen sadece Hz. Muhammed (sav)'dir. Zira ne kendisiyle birlikte ne de kendisinden sonra başka bir peygamber gönderilmemiştir. Lakin bu ifadeyle tüm Peygamberden helâl olan şeylerden yemelerinin istenmesi de kast olunmuş olabilir.

³⁷⁹ Bakara 2/6.

³⁸⁰ Enfal 8/38.

³⁸¹ A'râf 7/19.

³⁸² Hicr 15/46.

³⁸³ Hicr 15/34.

³⁸⁴ Hicr 15/35.

³⁸⁵ Duhan 44/49.

³⁸⁶ Tevbe 9/34.

³⁸⁷ İnfitar 82/6.

³⁸⁸ İnşikak 84/6.

³⁸⁹ Hicr 15/68.

³⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zerkeşi, *El-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, s. 463.

³⁹¹ Mu'minun 23/51.

15. Tekil lafızla iki kişiye yöneltilen hitap: قَالِ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى

“Siz ikinizin Rabbi kimdir? Ey Musa! dedi.”³⁹² Burhandaki açıklamada, yani “ve ey Harun” denmektedir. Âyette ikinci kişiden kasıt Hz. Musa ile aynı dönemde ona yardımcı olması için risaletle görevlendirilen Hz. Harun’dur. Bu âyet için iki görüş zikredilmiştir.

-İkram edilen mucizelerin ve risaletin asıl muhatabı kendisi olduğu için hitap Hz. Musa’ya yapılmıştır.

- Her ne kadar nida Hz. Musa’ya yapılmış olsa da Kur’an’da zikredildiği gibi daha fasih bir dile sahip olduğu için “ikinizin” lafzıyla Hz. Harun’a da hitap edilmiştir.³⁹³

رسول 394 فَاْتَيْنَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا اِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ âyette ikil lafızlarla hitap edilirken انا “muhakkak ki biz” kelimesi tekil olarak gelmiştir. Kelimenin öncesindeki انا lafzıyla kastedilen Hz. Musa ve Hz. Harun’dur.

16. Çoğul lafızla ikile yöneltilen hitap: هَٰذَا خِصْمَانِ اخْتَصَمُوا “Bu ikisi çekişip duruyorlar.”³⁹⁵ “Bu ikisi iki çekişendir” cümlesinden sonra اختصما kelimesi yerine çoğul olarak اخْتَصَمُوا lafzı gelmiştir.

17. Tek kişiye yöneltilen hitaptan sonra çoğula yöneltilen hitap: وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ

“(Ey Muhammed!) Sen hangi işte bulunursan bulun, ona dair Kur’an’dan ne okursan oku ve (Ey insanlar!) hangi şeyi yaparsanız yapın, siz ona daldığınızda biz sizi mutlaka görürüz.”³⁹⁶ وَأَتَّبِعْ مَا يُوْحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ 397 “Rabbinden sana vahyedilene uy. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”³⁹⁷

İlgili âyetlerde hitap önce Hz. Peygamber’e iken daha sonra diğer insanlara da yöneliyor.

³⁹² Tâhâ 20/49.

³⁹³ Zerkeşi, a.g.e., s. 466-467.

³⁹⁴ Şuarâ 26/16.

³⁹⁵ Hac 22/19.

³⁹⁶ Yunûs 10/61.

³⁹⁷ Ahzâb 33/2.

18. Çoğula yöneltilen hitaptan sonra tek bir kişiye yöneltilen hitap: **وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ** وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ “**Namazı dosdoğru kılın. Mü’minleri müjdele.**”³⁹⁸ Hitap önce çoğula yönelikken daha sonra tekil muhataba dönüyor.
19. Tek kişiye yöneltilen hitaptan sonra iki kişiye yöneltilen hitap: **قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَلْفِتْنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ** “**Dediler ki: “Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan döndüresin de yeryüzünde hakimiyet ikinizin eline geçsin diye mi bize geldin? İkinize de inanmıyoruz.**”³⁹⁹
20. İki kişiye yöneltilen hitaptan sonra tek kişiye yöneltilen hitap: **قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى** “**Siz ikinizin Rabbi kimdir? Ey Musa! dedi.**”⁴⁰⁰ Hitap başta Hz. Musa ve Hz. Harun’a iken sonra sadece Hz. Musa’ya yöneltiliyor.
21. Belli biri kimsenin şahsında başkalarına yöneltilen hitap: **يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ** “**Ey Nebi! Allah’tan kork kâfirlere uyma.**”⁴⁰¹ Peygamber şahsında ümmete hitap edilmektedir.
22. Belirli bir muhatabın kastedilmediği genel hitap: **الَّذِينَ تَرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مِنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالْدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ** “**Görmedin mi ki şüphesiz, göklerde ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah’a secde etmektedir.**”⁴⁰²
- Yapılan hitap birinci muhatap sığası ile gelmiş ve umumu kapsamaktadır. Öyle ki onu okuyan herkese hitap etmektedir.
23. Bir şahsa yöneltildikten sonra başkasına dönen hitap: **فَالَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّ مَا أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ** “**Eğer size cevap veremedilerse bilin ki o ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir ve ondan başka ilah yoktur. Hala Müslüman olmuyor musunuz?**”⁴⁰³ âyetin ilk kısmı olan “Eğer size cevap veremedilerse” cümlesinde hitap Hz. Muhammed’e iken sonrasında gelen

³⁹⁸ Yunûs 10/87.

³⁹⁹ Yunûs 10/78.

⁴⁰⁰ Tâhâ 20/49.

⁴⁰¹ Ahzâb 33/1.

⁴⁰² Hac 22/18.

⁴⁰³ Hûd 11/14.

“Bilin ki o Allah’ın emriyle indirilmiştir” cümlesiyle kâfirlere yöneltilmektedir. Bunun delili ise âyetin sonunda ki “Hâlâ inanmayacak mısınız?” cümlesidir.⁴⁰⁴

24. Aciz bırakan hitap: **وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ**

“Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphe duyuyorsanız hadi onun benzeri bir sûre getirin.”⁴⁰⁵ Allah (cc) bu ve benzeri âyetlerle meydan okuyarak kullarına acizyetlerini ispat etmektedir.

25. Şereflendiren hitap: Kur’an’da “De ki” lafzı ile başlayan bütün hitaplar şeref bahşeder. Çünkü bu lafızla muhataba vasıtasız olarak seslenilir.

26. Hali hazırda var olana ve olmayana hitap: “Ey Âdemoğlu” hitabıyla o zamanda olan olmayan herkese hitap edilir.

27. Yalanlayan hitap: **قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ** “De ki: Eğer doğru söylüyor iseniz Tevrat’ı getirip okuyun.”⁴⁰⁶ **قُلْ هَلْ مِمَّنْ شَهِدَ آدَمَ إِذْ قَالَ لِلَّهِ رَبُّنَا اذْهَبْ هَذَا** “De ki: Allah bunu yasak etti diyecek şahitlerinizi getirin.”⁴⁰⁷

İlgili âyetlerde yalancıların iddia ettikleri konuda hiçbir dayanaklarının olmadığı ispat edilmektedir.

3.2.Nahiv İlminde الانسان’a Yapılan Hitap

ال Takısı ile insana yapılan hitap nahiv ilmi bakımından iki şekilde değerlendirilir:

3.2.1. ال-i Ahdiyye

Nekre bir ismin başına getirilerek öncesinde umum ifade eden kelimeyi belirli bir fertle kısıtlamak için kullanılır. Böylece hitabın muhatabı bilinen, belli bir kişi olur. ال takısı ile kullanılan ismi belli bir kişiyi ifade etmesi için gerekli olan şart ise yapılan hitaptan önce kelimeye izafe edilmiş belirli bir bilgidir. ال’ı ahdiyyedeki belirlilik

⁴⁰⁴ Süyûtî, **el-İtkân**, s. 491.

⁴⁰⁵ Bakara 2/23.

⁴⁰⁶ Ali İmran 3/93.

⁴⁰⁷ En’âm 6/150.

kelimenin aslından olmayıp ya zikredilmiş olmaktan ya zihinlerde olan bilgiden ya da aynı ortamda olmaktan kaynaklanmaktadır.⁴⁰⁸

ال ahdiyyenin üç çeşidi vardır:

- **Ahd-i Zikri:** Bazen sarîh olarak bazen de kinai olarak gelir. Bir isim aynı metin içinde iki defa geçip ilkinde nekre, ikincisinde marife olursa bu ahd-i zikri sarihtir. Böylece ال takısı ile gelen ismin öncesinde zikredilen nekre isim olduğu anlaşılır. Örneğin; إِنَّآ أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا âyetinde nekre olarak geçen رسولا kelimesi sonraki âyette lam-ı tarif ile gelmiştir. Bu sebeple ikinci âyette geçen الرسول kelimesi ile kastedilenin önceki âyette nekre olarak gelen رسولا olduğunu net bir şekilde anlaşılmaktadır.⁴⁰⁹ Ahd-i kinâî’de ise lam-ı tarif ile gelen ismin öncesinde aynı isim nekre ile zikredilmemektedir. Fakat o isme delalet eden isimlere yer verilmektedir. Al-i İmran sûresinin 35. ve 36. âyetlerini örnek olarak vermek gerekirse; 35. âyette geçen محررا kelimesiyle الذكر kastedilmektedir. Yani محررا ile kinaye yoluyla erkek evlat anlamındaki الذكر kelimesine işaret edilmektedir. Bu sebeple ذكر kelimesi lam-ı tarifle kullanılmıştır.
- **Ahd-i Zihni:** Ahd-i ilmi de denir. Buradaki belirlilik geçen lafız bağlamında konuşmanın öncesinde sahip olunan bilgi ile sağlanmaktadır. Ancak konuşma sırasında bu bilgi zikredilmeyip kendisine kelimenin başında kullanılan lam-ı tarif ile işaret edilmektedir. Örneğin; Fetih sûresi 18. âyetinde geçen الشجرة kelimesi için bu tarz bir kullanım söz konusudur. Çünkü lam-ı tarifle gelen kelime öncesinde zikredilen veya kendisine işaret edilen nekre bir isim olmamakla birlikte söz konusu ağaç hem mütekellim hem muhatap tarafından bilinmektedir.
- **Ahd-i Huzûri:** Bu tür marifelikte marifelik sebebi konuşma esnasında ortaya çıkmaktadır. Başına geldiği isme “bu, şu” gibi işaret sıfatı kazandırmaktadır. Örneğin; Yunûs sûresi 92. âyetinde geçen فاليوم lafzında kastedilen هذا اليوم ifadesidir.

⁴⁰⁸ Sadık Koç ve Tahsin Deliçay, “Arap Dilinde Harf-i Tarif”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Elazığ, 2002, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 196-197.

⁴⁰⁹ Müzzemmil 73/15-16.

Bir ismin lam-ı ahdi huzûri ile marife olabilmesi için birtakım şartlar gereklidir. Aşağıdaki şartlardan birinin varlığıyla marifelik bildiren elif-lam takısı lam-ı ahdi huzûri kabul edilir.

- 1.İsmi işaretten sonra gelmelidir.
- 2.Nidâ edatından sonra gelmelidir.
- 3.Müfacee bildiren اذا lafzından sonra gelmelidir.
- 4.Şimdiki zamanı bildiren bir zarftan sonra gelmesi gerekir.⁴¹⁰

3.2.2. ال-i Cinsiyye

Cinsi ifade eden lam-ı tarif almış kelime isim ve anlam bakımından nekre iken lafız yönünden marifedir. Lam-ı tarifile gelen bir cins ismi, varlığını bildiğimiz veya bilmediğimiz aynı cinse ait bütün varlıkları ifade eder. Üç kısma ayrılır:

- **ال-i İstiğrâkiye:** Cins isimlerinin başına gelerek, cinsin bütün hakiki fertlerini mecazsız ve mübâlağasız şekilde kapsar. Ayırıcı özelliği ise lam-ı tarif yerine كل kelimesi kullanılınca da anlamın bozulmamasıdır. Misal, اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِيْ خُسْرٍ⁴¹¹ âyetinde اِنَّ الْاِنْسَانَ kelimesinde yer alan ال takısı, ال'ı istiğrâkiyedir. Yine Kıyâme sûresinde geçen عَلَى نَفْسِهِ بِصِيْرَةٍ⁴¹² âyetinde de bu tür kullanım söz konusudur.

İstiğrâk için cinsin başına gelen ال iki çeşittir; Eklendiği cins isminin bütün fertlerini gerçek anlamda kapsıyorsa “İstiğrâk-i Hakîkî”, sadece belli bir bölgenin veya grubun fertlerini kapsıyorsa “İstiğrâk-i Örfî” olur.⁴¹²

- **Cins Sıfatlarından Birinin Mecaz ve Mübâlağa Yoluyla Kapsamını İfade Etmek İçin Gelen ال:** Başına geldiği cins isminin bütün fertlerini kapsamayıp o fertler arasında mecaz ve mübâlağa yönünden yaygın olan özelliklerden birini kapsar. Misal, انت الرجل cümlesinde الرجل ile kastedilen adamlığa ait sıfatları kişinin üstünde toplamış olmasıdır.

⁴¹⁰ Koç ve Deliçay, “Arap Dilinde Harf-i Tarif”, a.g.e., s. 197-199.

⁴¹¹ “Muhakkak ki insan hüsrandır.” (Asr 103/2).

⁴¹² Koç ve Deliçay, “Arap Dilinde Harf-i Tarif”, a.g.e., s. 200.

- **Cinsin Hakikatini Beyân İçin Gelen ال:** Bu türde lam-ı tarif cins isminin başına o cinsin hakikatini, mahiyetini ve tabiatını belirtmek üzere gelir.⁴¹³ Kıyâme sûresinde geçen **الْإِنْسَانُ** lafzı bu tür kullanıma örnek verilebilir.

3.3. Kıyâme Sûresinde İnsana Yapılan Hitaplar:

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ (۳)

“İnsan kemiklerini toplayıp bir araya getiremeyeceğimizi mi sanıyor?” (3)

بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجَرَهُ أَمَامَهُ (۵)

“Fakat insan günah içinde yaşamaya devam etmek ister.” (5)

يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرَقُ (۱۰)

“İşte o gün insan “Kaçacak yer var mı?” diyecektir.” (10)

يُنَبِّئُوا الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ (۱۳)

“O gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir.” (13)

بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بِصِيرَةٍ (۱۴) وَلَوْ أَلْفَىٰ مَعَادِيرَهُ (۱۵)

“Artık insan mazeretlerini sayıp dökse de kendine yine kendisi tanıktır.” (14-15)

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى (۳۶)

“İnsan kendisinin başı boş bırakılacağını mı zannediyor.” (36)

Bu hitapları Kur'an'da geçen hitaplar bakımından, tekil lafızla çoğula yapılan hitap kapsamında değerlendirmemiz mümkün görülmektedir. Nitekim “insan” lafzıyla kastedilen tek bir insan değildir. Ayrıca Kıyâme sûresindeki **الانسان** lafızlarını incelediğimizde hepsinin ال-i cinsiyyeyi ifade eden marifelik takısı ile geldiğini

⁴¹³ Koç ve Deliçay, “Arap Dilinde Harf-i Tarif”, a.g.e., s. 197-199.

görmekteyiz. Bu bağlamda Kıyâme sûresinde altı yerde hitap edilen الانسان'ı cins ismi olan ve umum ifade eden lafız olarak değerlendireceğiz.

İlgili âyetleri tarihselci yaklaşım tarzıyla nüzûl sebebi rivâyetlerine yoğunlaşarak yorumlarsak bu âyetlerin sadece, kâfir insana, Ebu Cehil'e veya Adiy bin Rebia'ya hitap ettiğini söylememiz gerekir. Lakin âyetler bu şekilde şahsileştirildiğinde hidâyet rehberi, zulmetten kurtaran nur olarak nitelenen Kur'an'la insan arasına adeta set çekilmiş olacaktır. Halbuki sûrede genel anlamda insan fitratına dair hususlar zikredilmektedir.

Kâfir insanın kimliği açıkça ortadadır, inkâr eden kimsedir. Yaratıcısını inkâr eder, fitratında yer alan iman güdüsünü reddeder. O sebeptendir ki Kur'an'da "kör, sağır ve akıl etmeyenler"⁴¹⁴ şeklinde nitelendirilmişlerdir. İman asıl itibarıyla beraberinde şüpheyi de barındırır. Çünkü iman edilen esaslar, mahiyeti bilinmeyen ve fiziki alemde ispatlanamayan gaybî meselelerdir. Bakara sûresinde mü'min kişi "Onlar ki gaybe iman ederler, namazlarını kılarlar ve rızık olarak verdiklerimizden infak ederler."⁴¹⁵ şeklinde vasıflandırılmıştır. Öyle ki bu iman dil ile ikrarla sınırlı kalmamalıdır. Kur'an-ı Kerim'de bu nokta vurgulanmış ve imanla İslam ayrımına yer verilmiştir.⁴¹⁶ Ayrıca Bakara sûresinde⁴¹⁷ anlatılan kıssada Hz. İbrahim'in itminanını güçlendirmek istemesi de iman etmenin "inandık" demekle olacak kadar basit bir mesele olmadığını gözler önüne sermektedir.⁴¹⁸

İman esaslarının konu edilip, hitabın ekseriyetle insana yöneltildiği, iman edenlere bahşedilecek nimetlerin ve kâfirlerin hak edeceği azapların zikredildiği Mekke dönemi âyetlerinde günümüz insanına anlatılmak istenen nedir? Hitabı o döneme hasreden veya hitabı muktezâ-yı zâhir ile sınırlandıran bakış açısına göre bu âyetler mü'minlere pek bir şey söylememektedir diyebiliriz.

---

⁴¹⁴ Bakara 2/171; A'râf 7/179.

⁴¹⁵ Bakara 2/3.

⁴¹⁶ "Bedeviler "İman ettik" dediler. De ki: "Siz iman etmediniz, İslam oldunuz (teslim oldunuz) çünkü henüz iman kalplerinize girmedi..." (Hucûrat 49/14).

⁴¹⁷ "Vaktiyle İbrahim: "Ya Rabbi, ölüleri nasıl dirilteceğini bana gösterir misin?" deyince, Rabbi: "Yoksa inanmıyor musun?" demişti. O "Hayır inanıyorum, fakat kalbim mutmain olsun istiyorum" cevabını verdi." (Bakara 2/260).

⁴¹⁸ Yüksek, "Kur'an'da Hitabın Geçişliliğinin İmkânı", a.g.e., s. 289.

Hitabı evrensel kabul edilip muktezâ-yı hâli esas alarak hitap-muhatap bağlamında Kıyâme sûresini tekrar okursak:

Sûre Kıyâmet gününün hakikatine vurgu ile başlamaktadır. Kıyâmet günü Nebe sûresinde “büyük haber”⁴¹⁹ olarak nitelendirilmiştir. Mü’min için de kâfir için de dehşet veren bir günün haberidir. Dolayısıyla bu haberin hakikatine yapılan yemin kâfir için ispat vesilesiyken mü’min için hesap gününe dair bir hatırlatmadır. Nihâyetinde Kur’an-ı Kerim’in diğer bir ismi “Zikr”⁴²⁰ yani hatırlatmadır. İkinci yemin kendini hesaba çeken ve kınayan nefsedir. Bu nefis, kâfirin de mü’minin de nefsi olabilir. Tefsir eserlerinde kâfirin nefsi olarak nitelendirildiği zaman bu ifadeden kastın yemin olmadığı söylenmişti. Çünkü söz konusu kâfirin Kıyâmet günündeki hayıflanmasıydı. Bu hayıflanmayı muktezâ-yı hâl bağlamında dünya hayatında iken düşünürsek belki bir değer ifade edebilir. Nihâyetinde kâfirin de kendi ile hesabında iman konusunda gidip gelen şüpheleri muhakkaktır fakat sûrede de zikredildiği üzere günah işlemeye olan meyli onu inkârda sabit kılmaktadır. Aynı şekilde mü’min kimse de işlediği günahlardan pişmanlık duyduğu halde devam eden hayatında yeni günahlar işlemeye devam edecektir. Çünkü günlük hayatta Kıyâmet ve ölüm insanın pek aklına getirmedeği, getirmek istemediği gerçeklerdir.

Kıyâmet sahnelerinin anlatıldığı âyetlerde yine mü’min-kâfir ayrımı yapılmamıştır. Olaylar insanın şaşkınlıkları ve korkuları çerçevesinde anlatılır. Korkutucu Kıyâmet sahnelerinde insana dünya hayatında daha dikkatli davranması yönünde teşvik edici unsurlar bulunmaktadır.⁴²¹ O günün dehşetinden insanın bir kaçış arayacağı haber verilmekte ardından hitap muhataba dönerek “varacağın tek yer Rabbinin huzurudur” denmektedir. Bu bağlamda mü’min olsun kâfir olsun hiç kimsenin bu hitabın dışında kalması düşünülememektedir. Mü’min-kâfir ayrımı verilecek hesaptan sonradır. Gerek mahşer günü verilecek hesap için gerek dünya hayatında kendi kendine hesaplaşmasında insana en büyük şahit kendi nefsidir. İnsan yaptığı veya yapmadığı şeyler konusunda sunduğu bahanelerle başkalarını ikna

---

⁴¹⁹ Nebe 78/2.

⁴²⁰ Kamer 54/17,22,40; Sad 38/1.

⁴²¹ Abdullah Emin Çimen, **Kur’an-ı Kerim’de Bazı Kıyâmet Sahneleri**, Din ve Hayat, Haziran, 2012, s. 31.

edebilir. Fakat kendisi gerçeği bilir ve yaptıklarından dolayı belki de iç dünyasında kendini kınar. Bu durum kâfir, mü'mim, muttaki herkes için geçerlidir. Mü'min bu sayede belki iman üzere kalmayı başaracaktır. Fakat kâfir dünya lezzetlerinden sınırlama olmaksızın yararlanmak gayretiyle inkârı son ana kadar kaçış olarak görecektir. Âyetlerde bu kaçışın mahşerde son bulacağı ve inkârın artık onun için bir sığınak olmayacağı haber verilmektedir. Dünyada iken Allah'ın varlığına ve birliğine şahitlik eden nefsi, ahirette dünyada iken yaptıkları konusunda kendisi aleyhine şahitlik edecektir.

Sûrenin son âyetlerinde insana nasıl yaratıldığı, nasıl halden hale döndürüldüğü hatırlatılmakta ve insanı halden hale çeviren Allah'ın, insanı tekrar diriltebileceğine aklî bir delil sunulmaktadır. Sebeb-i nüzûl rivâyetlerini merkeze aldığımızda hitabın Ebu Cehil'e veya kâfir insana yapıldığını düşünebiliriz. Fakat anlatılan yaratılış aşamaları bütün insanlar için geçerlidir ve hitap bütün insanlığadır. Tarih tekerrürden ibarettir, Allah insanı belli bir fitrat üzere yaratmıştır. Kur'an'da yer alan kıssaları ve belli kişilere yöneltilmiş hitapları tarihî olay olarak algılayıp belli dersler çıkarmak mümkün görülebilir. Leheb sûresi için bunu söyleyebiliriz. Fakat Kıyâme sûresindeki hitaplarda belli bir isim veya zümre zikredilmemiştir. Dolayısıyla sûrede inkârcı insandan bahsedilen hitaplarda mü'minler için de uyarı bulunmaktadır. Takvaya ve günaha meyilli yaratılan insanın, sırat-ı mustakım üzere kalabilmesi için korku ile ümit arasında bir yaşam sürmesi gerekmektedir. Yapılan hitabı belli kişi veya gruplara hasretmenin hitabın bu yöndeki tesirini azaltacağı kanaatindeyiz.

3.4. Hitabın Geçişliliği Bağlamında 16-19. Âyetlerin Tahlili

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ (١٦)

Ona acele edip dilini hareket ettirme. (Kıyâme/16)

إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ (١٧)

Onu toplamakta okumakta bizim işimiz. (Kıyâme/17)

فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ (۱۸)

Onu okuduğumuz zaman okunuşuna tabi ol. (Kıyâme/18)

ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ (۱۹)

Sonra onu açıklamak elbette bize aittir. (Kıyâme/19)

Kıyâme sûresindeki bu âyetlerin hitabında görüldüğü üzere muhataba emir sigası ile seslenilmiş fakat hitabın kime olduğu konusunda metinde herhangi bir isim veya işarete yer verilmemiştir. Ayrıca muhatabın acele etmekten men edildiği şeye de به ile işaret edilmiş ve ne olduğu açıkça zikredilmemiştir. Bu iki amilden hareketle âyetlerin tefsiri bağlamında çeşitli görüşler zikredilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde zikredilen yorumlara yer verdik. Âyetler genel olarak nüzûl sebebi bağlamında yorumlanmış ve hitabın Hz. Peygamber'e yapıldığı konusunda ittifaka varılmıştır. Fakat sûrenin ana teması ve âyetlerin siyak-sibakı göz önüne alındığında hitabın Kıyâmet gününde amel defteri verilen insana da dönebileceği belirtilmiştir.⁴²²

Sebeb-i nüzûl rivâyetleri bağlamında hitabı sadece Hz. Peygamber'e hasretmek mümkün görülmektedir. Nitekim Tâhâ suresi 114. ayetinde Hz. Peygamber'e bu anlamda uyarı yapıldığına şahit olmaktayız.⁴²³ Diğer yandan, âyetlerde açık bir lafızla Hz. Peygamber'e seslenilmemesi ve Kur'ân'a bir zamirle işaret edilmiş olmasından dolayı ayetler arası münâsebet öncelenip, hitabın mahşerde kitabını okuyacak insana yöneltildiği yönünde teviller bulunmaktadır. Hitabın geçişliliğinin imkânı açısından bu âyetler bizim için ayrı bir önem arz etmektedir.

“Ona acele edip dilini hareket ettirme.” âyetinde emri hâzır kipiyle muhataba yapılan hitabın hemen öncesinde Kıyâmet sahneleri ve hesabın ne derece çetin olacağı anlatılmakta ve gaibe hitap edilmektedir. ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ “Sonra onu açıklamak elbette bize aittir” âyetinden sonra ise hitap üçüncü şahıs zamirine dönmekte ve كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ “Hayır siz acil olanı seviyorsunuz.” denmektedir.

⁴²² Râzî, a.g.e., c. 30, s. 223.

⁴²³ فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا

“Gerçekliğinde şüphe bulunmayan, her şeye hükümler olan Allah yüceler yücesidir. Sana vahyi tamamlanmadan Kur'an'ı okumada aceleci davranma ve "Rabbim! ilmimi arttır" de.”

Hitaplardaki bu geçişten dolayı ilk bakışta 15-20 arası âyetlerin konu ile alakasız gibi durduğu düşünülebilir. Nitekim Râzî, Râfızîlerin bu âyetleri delil göstererek Kur'an'da vahiy ürünü olmayan ifadelerin ve bazı eksikliklerin bulunduğunu iddia ettiklerini belirtmektedir.⁴²⁴ Buna karşılık Râzî, ders esnasında dikkati dağılan öğrencinin uyarılması örneğini vermiş ve vahyin tebliğ edildiği esnada Hz. Peygamber'in İlahi ikaza uğramış olmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Tâhâ sûresinde de benzer bir uyarı bulunmaktadır. Ayrıca iltifat sanatı denilen hitaplardaki bu geçişlilik Kur'an'ın üslubundandır. İltifat sanatı, “muhatapın dikkatini çekmek ve ilgisini canlı tutmak için bir ifade içinde icra edilen şahıs, zaman veya kip orijinli geçkilerdir” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴²⁵

Âyetler hakkında yaptığımız araştırmalardan ve bu kısa açıklamadan sonra hitabın geçişliliği bağlamında âyetler üzerinde tekrar tefekkür edersek: Geleneksel tefsir metinlerinin üzerinde ittifak ettiği gibi âyetlerin Hz. Peygamber'in aceleci davranışı üzerine nâzil olması ve hitabın Hz. Peygamber'e yapılmış olması mümkün görülmektedir. Aynı şekilde Kıyâmet gününde amel defteri verilen ve işlediği günahlar sebebi ile hesap anında korku ile geveleyen insana yapılmış olması da imkân dahilindedir. Çünkü önceden de belirttiğimiz gibi açık bir hitapla Hz. Peygamber'e seslenilmemiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed'in doğrudan muhatap alındığı hitaplar bulunmaktadır.⁴²⁶ Şüphesiz bu hitapların da mü'minlere bakan yüzü vardır.

Murâd-ı ilâhîyi anlama amacıyla metne yoğunlaştığımızda aceleciliğin hoş görülme, men edilen bir davranış olduğunu görmekteyiz. Sûrenin yirminci âyetinde insanın acil olana düşkünlüğü açık bir şekilde eleştirilmektedir. Meallerde “acil” lafzı dünya hayatı olarak yorumlanmaktadır. Sûrede âyetler arası irtibat göz önüne alındığı için böyle anlamlandırıldığı muhakkaktır. Dünya hayatı, acil lafzı için

⁴²⁴ Râzî, a.g.e., c. 30, s. 222.

⁴²⁵ Abdurrahman Özdemir, “Kadim Bir Söz Sanatı: İltifat ve Kur'an'da İltifat Örnekleri”, **İslami İlimler Dergisi**, Yıl 1, Sayı 2, 2006, s. 160.

⁴²⁶ “Ey Nebi! Allah'ın sana helal kıldığını eşlerini hoşnut etmek için neden kendine haram kılıyorsun? Allah bağışlayandır ve çok merhametlidir.” (Tahrim 66/1).

genel bir anlam olarak düşünülebilir. Fakat biz, “Her şey zıttı ile kaimdir” felsefesi gereği aceleciliğin zıddı olan “sabır” kavramına da değinmeyi uygun bulduk.

Sabır sözlükte “engellemek, hapsedmek; güçlü ve dirençli olmak” anlamlarında kullanılmaktadır. Bir ahlak terimi olarak ise “üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belalar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet” olarak tanımlanmaktadır.⁴²⁷ Sabır kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de müştaklarıyla birlikte otuz sekiz yerde geçmektedir.⁴²⁸ Kur’an’da sabır tavsiye edilen ve övülen bir davranıştır. Öyle ki Asr sûresinde insanlardan sabredenlerin ve sabrı tavsiye edenlerin kurtuluşa erecekleri haber verilmektedir. O halde Kıyâme sûresinin ilgili âyetleri bağlamında Râzî’nin dini bir meselede dahi aceleciliğin hoş görülmediği konusundaki görüşü⁴²⁹ gâyet isabetli görülmektedir. Âyetin devamında vahyin Allah’ın kontrolü altında olduğu ifade edilerek Hz. Peygamber rahatlatılmış ve insanlığa Kur’an’ın Allah kelamı olduğu ve dolayısıyla onunla haber verilen Kıyâmet ve hesabın hak olduğu konusunda bir uyarı daha yapılmıştır.

Râzî yine bu âyetler bağlamında fiillerin yaratıcısının Allah olduğu meselesine de değinmiş âyetleri alma ve beyân etmeyi Hz. Peygamber’in kendisinden bilmemesi konusunda uyarıldığını dile getirmiştir.⁴³⁰ Nitekim fiillerin kesbi konusundaki benzer yöndeki ifadeler Enfal sûresi 17. âyette de geçmektedir.⁴³¹

⁴²⁷ Fûad Abdülbâkî, **a.g.e.**, s. 639-640.

⁴²⁸ Mustafa Çağrı, “Sabır”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2018, c. 35, s. 337-339.

⁴²⁹ Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 223.

⁴³⁰ Râzî, **a.g.e.**, c. 30, s. 223.

⁴³¹ فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءٌ حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı; bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir.”

SONUÇ

Allah Teâlâ ilk yaratılıştan bu yana tüm insanlığa hitap etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın insan dışında arıya, yere ve göğe de vahyettiği haber verilmektedir. Allah gayr-i âkillere vahyiyle görevlerini ilkâ ederken insanlara yönelik hitabında varlığını haber vermekte ve yaratılış amaçlarına dair ilâhî buyruklarını iletmektedir. İnsanları tanışıp kaynaşsınlar diye farklı farklı topluluklar şeklinde yaratan Allah, onlara yönelik hitabını da kendi içlerinden seçtiği resuller aracılığıyla konuştukları dil ile inşa etmiştir. Allah (cc)'ın insanı kendisine muhatap alması insana bahşettiği en büyük ikramdır. Bu ikram sayesinde ona hem bilmediğini öğretmekte hem de değer atfetmektedir.

İnsanlığa son kitap olarak gönderilen Kur'an, Arap toplumunda yaşayan Hz. Muhammed (sav)'e Arap diliyle vahyedilmiştir. Hz. Muhammed'in son peygamber ve Kur'an-ı Kerim'in ise son kitap olması bütün insanlığa gönderilmiş olmalarını gerekli kılmaktadır. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem'den son peygamber olan Hz. Muhammed'e kadar dinini aşamalı olarak inşa eden Allah (cc) son kitabını da diğer kitapların aksine peyderpey inzal etmiştir. Yirmi üç yıl zarfında tamamlanan Kur'an'da, yaşanan birtakım olaylar veya Hz. Peygamber'e sorulan sorular neticesinde nâzil olan âyetler olduğu gibi belli bir sebep-i nüzûlü bulunmayan âyetler de mevcuttur. Âyetlerde yapılan hitaplar muhatapları bakımından çeşitlilik arz etmektedir. Fakat muhatap alınan kesimlerin farklılaşması hitabın umumiğine engel teşkil etmemelidir. Nitekim Kur'an insanlığa gönderilmiş son ve evrensel kitaptır.

Kur'an-ı Kerim ilahi kaynaklı bir kitap ve kelâmullah'tır. Bu sebeple insan ürünü olan eserler gibi değerlendirilmesinin hatalı olacağı düşünülmektedir. Pek çok hitap çeşidini barındıran Kur'an'da bu hitaplar arasındaki geçişliliğin imkânına klasik eserlerde de işaret edilmektedir. Özellikle cins ismi olan الإنسان'a yönelik hitapların sebep-i nüzûl rivâyetleri bağlamında belirli şahıslara hasredilmesiyle Kur'an hitabının sınırlandırıldığı mülâhaza edilmektedir. Nihâyetinde mü'min de olsa kâfir de olsa fitrat bakımından tüm insanların benzer özelliklere sahip olduğu bilinmektedir. Kur'an'da anlatılan ve kâfirlere ait olduğu bahsedilen, fakirlere ikram etmeme, namaz kılmama vb. fiilleri iman etmiş kimselerin de yapması imkân dahilindedir. Kur'an'da bu

davranışların kâfirlere ait fiiller olduğunun söylemesiyle fiillerin çirkinliğine dikkat çekilmekte ve mü'minler bu türlü davranışlardan sakındırılmaktadır.

Kıyame suresinde tekraren geçen الانسان lafızının, nahiv ilmi bakımından cinsin tüm fertlerini kapsaması ve cinsin hakikatının beyan edilmesi amacıyla marife olarak kullanıldığı görülmüştür. Dolayısıyla الانسان lafzıyla insana yapılan hitaplar nüzul döneminden kıyamete kadar yaşamış ve yaşayacak tüm insanlara yöneltilmiştir, diyebiliriz. Nitekim sûrede الانسان lafzı çerçevesinde dikkat çekilen vasıfların tüm insanları kapsaması mümkün görülmektedir.

Çalışmada, Kıyâme sûresindeki hitaplar hitabın geçişliliği bağlamında ele alınmıştır. Sûrede geçen insana yönelik hitaplarda, hedefinde belli bir kişi veya zümre yerine insanın fitri özelliklerinin olduğu fikrinden hareketle değerlendirilmiştir. Kamer sûresinde de buyrulduğu üzere Kur'an "Zikr" yani hatırlatmadır. İnsana Rabbini ve yaratılış amacını hatırlatır. Geçmişte yaşananlardan hareketle nefsin ve şeytanın olası tuzaklarına karşı uyarır. Teslim olduk demekle imtihanın bitmediğine, imanı kalbe indirmenin gerekliliğine sûrenin ikinci âyetinde kendini hesaba çeken ve kınayan nefse yemin edilmesiyle işaret edilmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'e yapılan hitabın bütün inanları kapsaması gibi mü'mine yapılan hitap kâfire, kâfire yapılan hitap mü'mine de seslenmektedir. Kıyâme sûresinin mealen "İnsan kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi zanneder?" şeklindeki âyeti dönemin kâfirlerinin Hz. Peygamber'e dağılmış kemikleri göstererek alaycı bir tarzda "Senin Rabbin bunları bir araya getirecek öyle mi?" sorusu üzerine nâzil olmuştur. Fakat bu ilahi cevap sadece o dönemin kâfirlerine değildir. Kıyâmete kadar var olacak bütün inkârcıları ve hatta müslümanları da kapsayan bir cevaptır. Nitekim teslim olanla iman eden arasındaki farka Hucurat sûresinin 14. âyetinde de işaret edilmektedir. Bu âyet örneğinde hitabın, muktezâ-yı hâle yöneltilmesi ve hitaplar üzerindeki geçişlilik daha net anlaşılmaktadır. Ayrıca Kur'an'daki hitap çeşitlerine dair yaptığımız araştırmada, Kur'an'da hitabın geçişliliğinin imkân dahilinde olduğu yönündeki kanaatimizi güçlendirecek veriler bulunmaktadır.

Yapılan araştırma neticesinde hakkında çokça çalışma yapıldığı tespit edilen Kıyâme sûresinin 16-19. âyetlerindeki hitaplar ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. İlgili âyetlerde yapılan hitap, emr-i hâzır formunda yapılmıştır. Sebeb-i nüzûl bağlamında aktarılan rivâyetlerde hitabın Hz. Muhammed'e yönelik olduğu haber verilmektedir. Öte yandan insana yöneltilen hitaplar arasında Hz. Peygamber'e bu şekilde hitap edilmesinin sûre içi münasebet açısından uyumsuz olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Bu sebeple âyetler, hitabın Kıyâmet gününde defteri verilen insana yönelik olduğu düşüncesinden hareketle yorumlanmıştır. Sebeb-i nüzûl rivâyetleri görmezden gelinip sadece âyetler merkeze alınırsa yapılan yorum mümkün görülmektedir. Nitekim yapılan hitapta ne muhatabın kimliği ne de okunacak şeyin neliği muayyen değildir. Tezde bu âyetler mümkün olan her iki vecihle değerlendirilmiştir. Kanaatimizce Murâd-ı ilâhîye ulaşma amacıyla samimiyetle harcanan her çaba takdiri hak etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülbâkî, : **el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dar el-Muhammed Fuâd Ma'rife, Beyrut, 2015, 10. Baskı.

Açıkgenç, Alparslan : “Fazlurrahman”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995.

Âlûsi, Şehâbeddin : **Rûhu'l-Me'âni**, Dâru İhyâî Turasü'l-Arabî, Beyrut, t.y.
Mahmûd

Aşık, Nevzat : “Sünnetin Yerelliği ve Evrenselliği”, **Hadis'in Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu**, Samsun, 14-15 Ekim 1993.

Ata, Abdulkadir : **Tenasukû'd-Dürer fi Tenâsübi's-Süver**, Dâru'l-Mektebetü'l-Ahmed İlmiyye, Beyrut, 1982.

Ateş, Süleyman : **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, t.y.

Aydın, Hüseyin : “Meydan Okumaları Bakımından Kur'an Mucizesi”, **Kelam Araştırmaları**, 8:1, 2010.

Başçı, Abdurrahman : “Hitabet Sanatı ve Eski Yunan-Roma Türk ve Cahiliye Dönemi Arap Hitabeti”, **Afyon Koca Tepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.21, sayı:1, Mart, 2019

Begavi, Ebu : **Me'âlimü't-Tenzîl**, Dâru'l Tayyibe, Riyad, h.1412.
Muhammed
Hüseyin b. Mesûd
el-Ferrâ

Beyzâvî, Kadı : **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, ter. Abdülvehhab Öztürk, Nâsirüddîn Ebû Saîd Kahraman Yayınları, İstanbul, 2013.

Abdullah b. Ömer

Bikâî, Burhanüddîn : **Masaidü'n-Nazar**, Mektebeti Mearif, , Riyad, h.885.

İbrâhîm b. Ömer

Bilmen, Ömer : **Kur'an-ı Kerim'in Meali Âlisi ve Tefsiri**, Genel Dağıtım, İstanbul, Nasuhi t.y.

Bor, Adil : **Kur'an Belâgatında Hitap ve Muhatap İlişkisi**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017.

Budalı, Kerim : **Kur'ân'ın İnsan Tasavvuru Kıyâmet Suresi Tefsiri**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007.

Buhârî, Ebû : **Sahih-î Buhârî**, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2010.

Abdillâh

Muhammed b.

İsmâîl

Büyük, Enes : “Klasik Dönemde Mevcut ve Ma'dûm Muhataplar Açısından Kur'an Hitabının Kapsamı Sorunu ve Tarihselcilik İlişkisi”, **Tefsir Araştırmaları Dergisi**, Ekim, 2020.

Carim, Ali; Emin, : **el-Belâgatu'l-Vadiha**, thk.: Kasım Muhammed en-Nûrî, Mektebetu Daril-Fecr, Beyrut, 2014.

Cerrahoğlu, İsmail : **Tefsir Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.

Cevizci, Ahmet : **Felsefe Sözlüğü**, 6.Baskı, Say Yayınları, İstanbul,2017.

Cezeri, Muhammed : **en-Neşr fi'l-Kıraâti'l-Aşara**, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
bin Muhammed el-
Dımeşki

Çağrıci, Mustafa : “Sabır”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2018.

Çağrıci, Mustafa : **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013.

Çakırca, Yüksel : İslam’da Tarihselciliğin Tarihi, “çevrimiçi”,
“https://www.researchgate.net/publication/3332849416_ISLAM'DA_TARIHSELCILIGIN_TARIHI, 23.03.2021

Çimen, Abdullah : “Kur’an-ı Kerim’de Bazı Kıyâmet Sahneleri”, **Din ve Hayat**,
Emin Haziran, 2012.

Dağdeviren, Alican : “Kur’ânî Anlatımda İstifham Hemzesi”, **Usûl Araştırmaları Dergisi**, 27, 2017.

Demirci, Muhsin : “Esbab-ı Nüzûl”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995.

Demirci, Muhsin : **Tefsir Usulû**, İFAV, Baskı:45, İstanbul, 2015.

Duseri, Münir : **Esmâu Suveri'l-Kur'an ve Fadâiliha**, Dar İbn'l- Cevzi, Suudi Muhammed Nasır Arabistan, h.1439,

Ebu Hayyân el- : **el-Bahrü'l-Muhît**, Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
Endelüsî:

Ebüssuûd bin : **İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Mektebetü'r-Muhammed el- Riyadi'l-Hadise, Riyad, t.y.
Amadi

Elmalî, Hüseyin : “Arap Edebiyatı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998.

Gedük, Salih : “**Kur'an'ın Mahiyeti Meselesi: Kitap Mı Hitap Mı?**”, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Ağustos 2020.

Gökkır, Bilal : “Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları”, **Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar**, İlim Yayma Vakfı, İstanbul, 2010.

Görgün, Tahsin : “**Kur'an**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2002.

Görgün, Tahsin : “Tarihsellik ve Tarihselcilik Üzerine Birkaç Not”, **Kur'an- Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik**, Yeni Ümit Kitaplığı, İzmir, 2003.

Gözeler, Esra : **Mekki Medeni Sûre Tertipleri**, A.Ü.İ.F. Dergisi, 58:1, 2017.

Hamidullah, Muhammed : **İslam Peygamberi**, çev. Mehmet Yazgan, Beyân Yayınları, İstanbul, 2014.

Harb, Ali : **Nakıdu'n-Nas**, Merkezi's-Sakafî el-Arabî, 4. Baskı, Mağrib, 2005.

Havvâ, Saîd : **el-Esâs fi't-Tefsîr**, çev. Beşir Eryarsoy, Abdüsselam Arı, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1992.

Heysemî, Ebü'l- : **Mecmau'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâ'id**, Mektebeti'l-Kudsi, Hasen Nûrûddîn Alî Kahire, 1994.

b. Ebî Bekr b.

Süleymân

İbn Ahmed, Halil : **Kitabu'l-Ayn**, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

İbn Atıyye el- : **Muharrerü'l-Vecîz Fi Tefsiri Kitabi'l-Aziz**, Vizaretü'l-Evkâf ve Endelüsî, Ebû Şuûnu İslamîyye, 2. Baskı, Katar, 2007.

Muhammed

Abdulhak

İbn Âşûr, : **et-Tahrîr ve't- Tenvîr**, Dâru's-Sahnûn li-Neşr ve Tevzi', Tunus, Muhammed Tâhir 1997.

İbn Kesir, Ebü'l- : **Muhtasar Tefsir İbn Kesir**, (tahkik, Muhammed Ali Sâbûnî), Fidâ İmâdüddîn Dar'ul-Kur'an-ı Kerim, Beyrut, 1981, 7. Baskı.

İsmâîl b. Şihâbiddîn

Ömer

İbn Manzûr : **Lisânü'l-Arap**, Dâru's Sadır, Beyrut, t.y.

İbnü'l-Cevzî, Ali bin : **Zâdü'l-Mesîr fi'İlmi't-Tefsîr**, Mektebu'l-İslami, 3.Baskı, Beyrut, Muhammed el- 1984.

Bağdâdî

İsfahânî, Râgıb : **Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 2011, 5. Baskı

Karaman, Hayrettin; : **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Çağrıcı, Mustafa; Yayınları, Ankara, 2012.

Dönmez, İbrahim

Kâfi; Gümüş
Sadrettin

Kaya, Mahmut : “Hitâbet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998.

Kesler, M. Fatih : “Kur’an-ı Kerim’in Evrenselliği ve Tarihsellik”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, c.14, Sayı:1, 2001.

Kılavuz, Saim : **İslam Akâidi ve Kelâm’a Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.

Koç, Sadık; Deliçay, Tahsin : “Arap Dilinde Harf-i Tarif”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Elâzığ, 2002, Cilt:12, Sayı:2.

Kotan, Şevket : **Kur’an ve Tarihselcilik**, Beyân Yayınları, İstanbul, 4. Baskı.

Kotan, Şevket : **Kur’an, Yorum ve Tarih: Tarihselci Okumanın Çıkmazları**, Hikav Yayınları, İstanbul, 2018.

Kurt, Yaşar : “Kur’an’ın Nüzûl Süreci ve Nüzûl Sırasını Esas Alan Tefsir Üzerine”, **On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012, sayı:33.

Kurtubî, Muhammed Ahmed bin : **el-Cami’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân**, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 2006, 1. Baskı.

Maşalı, Mehmet Emin : “Ebu Zeyd, Nasr Hamid”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2016.

Mâverdi, Ali bin Muhammed Habib : **en-Nüket ve’l-Uyûn**, Dâru’l-Kutûbu’l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Mukâtil b. : **Tefsiru Mukâtil bin Süleyman**, Dâru'l-Kitabu'l-Âlemiyye, Beyrut, Süleyman, Ebu 2003, 1. Baskı.

Hasan

Müslim bin Haccâc : **el-Müsned**, Dâr İhyaî Turâsü'l-Arabî, Beyrut, t.y.
Ebu Hasan

Nesaî, Ebu : **Tefsiru'l Nesaî**, Muessesetü'l-Kutûbi's-Sakâfiyye, 1.Baskı, Beyrut, Abdurrahman 1999.

Ahmet bin Şuayb
bin Ali

Nesefî, Abdullah b. : **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Dâru Yâsîn, İlk Baskı, Ahmet Türkiye, 2012.

Nîsâburî, Ebu İshak : **el-Keşf Ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'ân** , Dâru'l-Tefsir, 1.Baskı, Ahmed b. Suudi Arabistan, 2015.
Muhammed b.
İbrahim es-Sa'lebî

Okuyan, Mehmet : **Kur'an-ı Kerim'de Çok Anlamlılık**, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Polat, Fehmi Ahmet : **Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar**, Doktora Tezi, S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2000.

Polat, Fethi Ahmet : “Arkoun, Muhammed”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2016, c. EK-1.

Râgıb el-İsfahânî : **Müfredatu Elfâzi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kalem, 2009, 4.Baskı.

Râzî, Muhammed : **Mefâtîhu'l-Gayb**, Dâru'l-Fikir, 1. Baskı, Beyrut, 1981.

Fahredden

Sâbûnî, Muhammed : **Safvetü't-Tefasir**, Ensar Neşriyat, t.y., y.y.

Ali

Sâmerrâî, Fadıl : **et-Tenâsüb Beyne'l-Suver fi Müftetehi ve'l-Hevatım**, Dâru'l-İbni Salih Kesir, Beyrut, 2016.

Sekafî, Ahmed b. : **el-Burhan fi Tenâsübi Suveri'l-Kur'an**, Dâru ibnu'l-Cevzi, Riyad, İbrahim b. ez- t.y.

Zubeyr

Semerkandî, Ebi : **Bahru'l-Ulûm**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

Leys Nasr bin

İbrahim

Serinsu, Ahmet : **Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzûl**, Şûle Yayınları, 1996.

Nedim

Süyûtî, Celâlüddîn : **el-İtkan Fi Ulûmi'l-Kur'an**, Müessesetü Risale, Beyrut, 2007, Ebi Abdurrahmân Baskı.1.

Süyûtî, Celâlüddîn : **Lübâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nüzûl**, Müessesetü'l-Kitabu's-Ebi Abdurrahmân Sekâfiyye, 1.Baskı, Beyrut, 2002.

Süyûtî, Celâlüddîn : **Murasatu'l-Matali' fi Tenâsibi'l-Makati' ve'l-Matali'**, Mektebetü Ebi Abdurrahmân Dâru'l- Menhec, Suudi Arabistan, h.1426, 1. Baskı.

Şâzelî, Ahmed İbn : **Bahrü'l-Medîd fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd**, El-Kütübü'l-Acîbe el-Hasenî İlmiyye,2. Baskı, Beyrut, 2002.

Tâberî, Ebu Cafer : **Camîu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân**, Merkezu el-Buhûsi ve Muhammed b. Cerir Dirâseti el-Arabîyye ve'l-İslâmiyye, Kahire, t.y.

Topaloğlu, Bekir : “Rab”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007

Topaloğlu, Bekir : **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007.

Vâhidî, Ebu Hasan : **Esbabü'n-Nüzûlû'l-Kur'an**, Dâru'l-Kitabu'l-Alemîyye, Beyrut, Ali bin Ahmet 1991, 1. Baskı.

Yazır, Elmalılı : **Hak Dini Kur'an Dili**, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2005, Sadeleştiren: Hamdi Sıtkı Gülle,

Yüksek, : “Kur'an'da Hitabın Geçişliliğinin İmkânı”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, Haziran, 2019.

Yüksek, : **Kâf Sûresi Işığında İman ve İhsan Şuuruna Ermek**, İFAV, Muhammed İsa İstanbul, 2019.

Zürkânî, : **Menâhilü'l-İrfân Fi Ulumi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kitabu'l-Arabî, Muhammed Beyrut, 1990, Baskı.1. Abdulazîm

Zerkeşî, Bedreddin : **el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2006.

Zemahşerî, Ebu : **el-Keşşâf an Hakâik**, Dâru'l-Mafife, Beyrut, 2009, 3.Baskı.
Kasım Carullah
Mahmud İbn Ömer